

TÜRKİYE VE ORTADOĞU AMME İDARESİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM YÖNETİMİ
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KÜRESEL DÖNEMDE ULUSLAŞMA-EĞİTİM İLİŞKİSİNİN İDEOLOJİK
KONUMU VE TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Sinan DAĞ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Örsan Ö. AKBULUT

Ankara
Nisan 2010

TÜRKİYE VE ORTADOĞU AMME İDARESİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM YÖNETİMİ
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KÜRESEL DÖNEMDE ULUSLAŞMA-EĞİTİM İLİŞKİSİNİN İDEOLOJİK
KONUMU VE TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Sinan DAĞ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Örsan Ö. AKBULUT

Ankara
Nisan 2010
(fotokopi ile çoğaltılabilir)

Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Genel Müdürlüğü'ne,

Sinan DAĞ'a ait, "Küresel Dönemde Uluslaşma Eğitim İlişkisinin İdeolojik Konumu ve Türkiye'ye Yansımaları" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Eğitim Yönetimi Bölümü'nde YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Tez Kurulu Başkanı :.....

Danışman Üye :Doç.Dr. Örsan Ö. AKBULUT

Üye :Prof. Dr. Oya ÇİTÇİ

Üye :Prof. Dr. Nejla KURUL

Tez Sınavı Tarihi:23/11/2010

TÜRKİYE VE ORTADOĞU AMME İDARESİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM YÖNETİMİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçadan gösterilenlerden oluştuğunu, bunlardan her seferinde gönderme yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

20/04/2010

Sinan DAĞ

ÖZET

KÜRESEL DÖNEMDE ULUSLAŞMA-EĞİTİM İLİŞKİSİNİN İDEOLOJİK KONUMU VE TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

Bu çalışma, küresel dönemde eğitim ve ideoloji arasındaki ilişkiyi uluslaşma bağlamında incelemiştir. Araştırmada, modern dönemde ulus-devlet yapılanmasında ulusun oluşturulmasında ideoloji aracılığıyla eğitime yüklenen işlevlerin temel nedenleri irdelenmiş ve devlet, ideoloji, ulus ve eğitim olguları arasında diyalektik ilişki kurulmuştur. Çalışmanın Türkiye boyutunda öncelikli olarak 18. yüzyıldan itibaren Türk uluslaşma süreci irdelenmiş ve Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte sürecin Kemalimle bağlantılısı kurulmuştur. Küresel dönemde ise eğitimin ideolojik konumuna ilişkin meydana gelen değişimleri ortaya koyabilmek için kapitalist sistemde meydana gelen değişimler ile küreselleşmenin evrensele ve yerele yaptığı vurgu ön plana çıkarılmıştır. Bu doğrultuda küreselleşmenin ideolojisi yeni liberalizm ve alt yapısını oluşturan post-modernizm açıklanarak bunların eğitim üzerine etkileri ortaya konmuş ve bu çerçevede sürecin Türkiye'ye olan yansımaları tartışılmıştır.

ARSİV Kayıt Bilgileri:

Tezin Adı	: Küresel Dönemde Uluslaşma-Eğitim İlişkisinin İdeolojik Konumu ve Türkiye'ye Yansımaları
Tezin Yazarı	: Sinan DAĞ
Tezin Danışmanı	: Doç. Dr. Örsan Ö. AKBULUT
Tezin Konumu	: Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	: 22.04.2010
Tezin Yeri	: TODAİE-ANKARA
Anahtar Sözcükler	: Eğitim, İdeoloji, Uluslaşma, Kapitalizm, Küreselleşme, Türk Ulus Devleti

ABSTRACT

Sinan DAĞ

MSc. Education Administration

Adviser: Doç.Dr. Örsan Ö. AKBULUT

THE IDEOLOGICAL POSITION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN NATIONHOOD AND EDUCATION IN THE GLOBAL ERA AND ITS REFLECTIONS ON TURKEY

This study has examined the relationship between education and ideology in the global era in the context of nationhood. In the study, the fundamental reasons for the functions attributed to education through ideology in the formation of the nation in the modern period in the nation-state structure have been examined and a dialectical relationship has been established between the concepts of state, ideology, nation and education. In the Turkish dimension of the study, the Turkish nationalization process since the 18th century has been primarily examined and the connection of the process with Kemalism has been established with the establishment of the republic. In the global period, in order to reveal the changes that have occurred regarding the ideological position of education, the changes that have occurred in the capitalist system and the emphasis that globalization has placed on the universal and the local have been brought to the forefront. In this regard, the ideology of globalization, new liberalism, and its infrastructure, post-modernism, are explained, their effects on education are revealed, and in this context, the reflections of the process on Turkey are discussed.

KEYWORDS: Education, Ideology, Nationhood, Capitalism, Globalization, Turkish Nation State

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
İÇİNDEKİLER	i
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
ULUS-DEVLET VE EĞİTİM	
1.ULUS-DEVLET VE EĞİTİM	5
1.1.DEVLET VE ULUS	6
1.1.1.Ulus-Devletin Tarihsel Kökenleri	8
1.1.2.Ulus-Devletin Temel Unsurları	14
1.1.3.Ulus-Devletin Yapısal Özellikleri	17
1.1.4.Ulus-Devletin Toplumsal ve Siyasi Meşruiyet Zemini Olarak “Ulus”	20
1.2.MODERNLEŞME VE ULUSÇULUK	29
1.2.1.Modernleşmenin Unsurları	30
1.2.1.1.Eğitim	31
1.2.1.2. Spor	33
1.2.1.3. Askerlik	34
1.2.1.4. Siyasal Katılım	35
1.2.2. Din Ulusçuluk İlişkisi	36
1.3.ULUSLAŞMA VE İDEOLOJİ	40
1.3.1.Genel Olarak İdeoloji	41
1.3.2. İdeolojinin Tarihsel Gelişimi	43
1.3.2.1. Marx ve İdeoloji	45
1.3.2.2. İdeoloji ve “Rıza”	46
1.3.3. Ulus-Devletin İdeolojisi: Milliyetçilik	48
1.3.3.1. Devlet ve Milliyetçilik	49
1.3.3.2. Anti-Emperyalist Milliyetçilik	51
1.3.3.3. Milliyetçilik ve Ümmetçilik	52
1.4.EĞİTİM VE İDEOLOJİ	54
1.4.1. Devletin İdeolojik Aygıtı Olarak Eğitim	56

1.4.2. Eğitim Uluslaşma ve İdeoloji	59
DEĞERLENDİRME	63

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL DÖNEMDE TÜRKİYE’DE ULUSLAŞMA-EĞİTİM İLİŞKİSİ

2.KÜRESEL DÖNEMDE TÜRKİYE’DE ULUSLAŞMA-EĞİTİM İLİŞKİSİ	65
2.1.TÜRK ULUSLAŞMASI	66
2.1.1. Türk Ulus Devleti	67
2.1.1.1.Osmanlı İmparatorluğu ve Fransız Devrimi	69
2.1.1.2.Uluslaşmada İlk Reformlar	72
2.1.1.3.Uluslaşmaya Yönelik İdeolojik Akımlar	76
2.1.2.Türkiye’de Uluslaşma Ve Kemalizm İlişkisi	84
2.1.2.1. Atatürk’ün Ulus Kurgusu	84
2.1.2.2. Yaratılmak İstenen Türk Yurttaşı	86
2.1.2.3. Ulusa Özgü Mekân İnşası	90
2.1.2.4. Yeni Geleneklerin Üretilmesi	93
2.1.2.5. Uluslaşmaya Yönelik Eğitim Reformları	94
2.1.2.6. Halk Egemenliğinin Gereği Olarak Oy Hakkının Verilmesi	100
2.1.2.7. Askerliğin Zorunlu Hale Getirilmesi	100
2.1.3. Uluslaşma Eğitim İlişkisinde Dinin Konumu	102
2.1.3.1. Kurgulanan Laiklik Anlayışı	103
2.1.3.1.1. Laikliğe Yönelik Eleştiriler	105
2.1.3.1.2. Laikliğe Yönelik Destekler	107
2.1.3.2. Din ve Tevhid-i Tedrisat	108
2.2.KÜRESEL DÖNEMDE ULUSLAŞMA-EĞİTİM İLİŞKİSİ	112
2.2.1. Genel Olarak Küreselleşme	114
2.2.1.1. Tanımlanamayan Bir Kavram Olarak Küreselleşme	115
2.2.1.2. Kapitalizm ve Küreselleşme	118
2.2.1.3. Kapitalist Devlette Ekonomik Alan Siyasal	

Alan Ayrılığının Yansıması Olarak Küreselleşme	122
2.2.1.4. Küreselleşme ve Bölgeselleşme	127
2.2.1.5. Zaman-Mekân Sorunu	127
2.2.2. Küreselleşme ve Türkiye	128
2.2.2.1. Demokratikleşme	130
2.2.2.2. Kamu Reformu	130
2.2.2.3. Toplumsal Yapı	133
2.2.2.4. Eğitim Sistemi	134
2.2.3. Küreselleşme ve Eğitim	136
2.2.3.1. Küreselleşme Sürecinde Devlet Eğitim Etkileşimi	136
2.2.3.2. Küreselleşmenin Eğitim Üzerine Etkilerinin	
Arka Planını Oluşturan Yeni Liberal İdeoloji	141
2.2.3.3. Kamu Yönetiminde Paradigma Değişikliği	144
2.2.3.4. Kamu Yönetimindeki Paradigma	
Değişikliğinin Eğitime Etkisi	147
2.2.4. Küresel Dönemde Eğitim-Ulus Etkileşiminin Değişkenleri	150
2.2.4.1. Postmodernizm	150
2.2.4.2. Küresel Kitle Kültürü	151
2.2.4.3. Üretim Süreci ve Eğitim	153
2.2.4.4. Alt Gruplar	154
2.2.4.5. Çok Kültürlülük	156
2.2.4.6. Küresel Yurttaşlık	158
2.2.5. Küreselleşme ve Kemalist İdeoloji	160
2.2.5.1. Kemalist İdeoloji	160
2.2.5.2. Tam Bağımsızlık	161
2.2.5.3. Ulusal Egemenlik ve Ulusal Kimlik	162
2.2.5.4. Küreselleşmenin Kemalist İdeolojiye Yansımaları	164
SONUÇ	173
KAYNAKÇA	177
ÖZET	
ABSTRACT	

GİRİŞ

Toplumu ilgilendiren hiçbir sosyal gerçeklik toplumun kendi tarihinden bağımsız olarak ele alınamaz; çünkü toplumun üyesi olan her insan bireysel bir töz, bireysel bir varlık olarak şimdiki zamanda var olmakla beraber, kendi varlığının anlamını şu ya da bu biçimde geçmişine dayanarak yaratmaktadır. Bu bağlamda eğitimin ideolojik konumu da insanların topluluk halinde yaşamaya başlamasından itibaren zaman ve mekâna göre değişiklik göstererek bugünlere gelmiştir.

İnsanların bir arada yaşama istekleri ve bununla bağlantılı olarak birbirleriyle iletişim kurmaları zorunluluğu, beraberinde insan ile eğitim arasındaki ilişkiyi gündeme getirmiştir. Bu ilişkinin bir tarafı olan eğitim, aynı zamanda insan ile toplum arasında kurulan diyalektik ilişkinin de aracıdır. İnsan, eğitim ile toplumun değerlerini öğrenerek kendisini topluma kabul ettirirken, toplum da eğitim sayesinde kendi varlığının devamını sağlamak için değerlerini insana dayatır. İnsan ile toplum arasında eğitim aracılığı ile kurulan bu ilişkiye Fransız Devrimi ideolojik boyut katarak ilişkinin yönünü değiştirmiştir. Böylece insan toplum ilişkisi insan ulus ilişkisine dönerek devlet, ideoloji, ulus ve eğitimden oluşan dörtlü bir yapıya dönüşmüştür.

Fransız Devrimi, 16. yüzyıldan itibaren İngiltere’de kurulmaya başlayan modern dünya sisteminin yani kapitalist dünya ekonomisinin seyrini değiştirmiştir. Çünkü üç yüzyıl boyunca, kapitalist sistemin kilit kurumlarının çoğu kurulmuş ve yerleşmiştir. Yeni dünyanın keşfiyle birlikte çevreden merkeze önemli bir artı-değer aktarımı sonucu merkezde toplumsal işbölümü gerçekleşmiş ve devletlerarası sistemin çatısı ve kuralları tarafından sınırlanan egemen devletlerden oluşan devletlerarası sistem kurulmuştur. Bununla paralel olarak geleneksel toplumdan modern topluma geçilmiştir. Geçişin alt yapısını ise dinsel ve metafiziksel olanın yerine geçen aydınlanma geleneği oluşturmuştur.

Eski dönemin eleştirisi üzerine inşa edilen modern dönemde aklın ilkelerinin evrenselliğinden hareketle düşünsel alanda büyük teorileştirmeler, toplumsal alanda

ise büyük sistemler geliştirilmiştir. Modern kapitalist devletin gelişimine paralel olarak geleneksel düzenin zıddı yani ilerlemenin, ekonomik ve idari rasyonalizasyonun ve sosyal dünyanın farklılaşmasının gerçekleştiği bir durumu ifade eden moderniteyle birlikte ulus olgusu kapitalist devletin meşruiyeti haline gelmiştir. Böylece devlet, eğitim ve kültür siyasetleriyle türdeşleşmiş ve devletle özdeşleşmiş bireylerden oluşan bir toplum yaratmaya çalışmıştır. Gelişen süreçte ideolojinin de ortaya çıkması, devlet ile ideoloji ve ulus ile eğitim etkileşimini ortaya çıkarmıştır. Ancak bu etkileşim sadece karşılıklı diyalektik bir ilişki olmayıp dört olgunun da birbirini etkilediği bir yapıdadır. Devlet, meşruiyet zemini olan ulusu ideolojisi doğrultusunda yaratırken merkezileştirdiği eğitimi araç olarak kullanmıştır. Daha açık bir ifadeyle devlet, sınırları içinde yaşayan insanlarda ulus bilinci yaratırken uluslaşma ideolojisi doğrultusunda eğitimi düzenlemiş, zorunlu hale getirmiş ve böylece bir ulusal kimlik oluşturmuştur. Bu doğrultuda ideoloji, eğitim aracılığı ile bir taraftan yurttaşların devlet-toplum-birey ilişkilerini devletin istediği şekilde görmelerini sağlarken, diğer taraftan bu durumun meşruiyetini gerçekleştirmiştir.

Küreselleşme ve altyapısını oluşturan postmodernizm ise modernizmi eleştirerek, modern dönemin büyük anlatıları ve onların toplumsal yansımaları olan ulus gibi bütünleştirici yapıları reddedip, söylem ve sosyal yapıda parçalanmışlık ve kuralsızlığı yüceltmektedir. Süreçte, devlet ve ulus gibi moderniteye ait kurumlar mikro ve makro bağlamlardaki ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmelerle yıpratılmaktadır. Küreselleşmenin yerel ve evrensele yaptığı vurguya göre eğitim-uluslaşma arasındaki ideolojik ilişkide de değişiklik olduğu iddia edilmektedir. Bu durumun temel nedeni olarak da ulusun yaratılmasını sağlayan ideolojideki zayıflama gösterilmektedir.

Eğitim, ideoloji ve uluslaşma arasındaki ilişkinin Türkiye boyutunda ise süreç modernleşme çabalarının başladığı III. Selim zamanına kadar gitmektedir. Sürecin başlangıcı ile Fransız Devrimi'nin gerçekleşme zamanı arasındaki paralellik göstermektedir ki Devrimin etkileri aynı anda Osmanlı imparatorluğuna yansımıştır. İmparatorluk yöneticileri Devrimin etkilerini yok etmek ve bir Osmanlı ulusu

yaratmak için çaba sarf etseler de bunda başarılı olamamışlardır. Bu süreçte eğitimi ideolojik bir araç olarak kullanan ve ilk eğitimi zorunlu hale getiren II. Mahmut olmuştur. II. Abdülhamit ise II. Mahmut'un reformlarını hayata geçirerek yeni kurulacak Türk devletinin kurucularının yetişmesini sağlamıştır. Ancak eğitimde yaşanan bu gelişmeler uluslaşmaya yönelik ideolojik nitelik taşımamaktadır. Eğitim ve ulus arasındaki ideolojik ilişki yeni devletin kurulmasından sonra başlamıştır. Tevhid-i Tedrisat ile eğitim sistemi merkezileştirilerek ulus-devlet düzenine getirilmiştir. Küreselleşme dönemine girildiğinde eğitimin yapısına ilişkin olumlu gelişmeler yaşanmasına karşılık eğitim sürecine bağlı olarak eğitimin ideolojik işlevlerinde değişmelerin yaşandığı ve bu durumun uluslaşma sürecine olan yansımalarının olumsuz olduğu iddia edilmektedir.

Eğitim ve ideoloji, sosyal bilimler disiplinin en geniş literatüre sahip olan iki kavramdır. Bu anlamda eğitim ve ideoloji arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek ve eğitimin ideolojik konumunu saptayabilmek için uluslaşma bağlamı olarak seçilmiştir. Bu durum çalışma açısından bir sınırlılık teşkil etmektedir. Bununla birlikte bağlamın uluslaşma olması eğitimin ilköğretim kademesini gündeme getirir ki bu da çalışmanın ikinci sınırlılığını oluşturmaktadır. Ayrıca eğitimin uluslaşma bağlamında ideolojik konumunun değiştiği iddia edilen dönem olarak küreselleşmenin seçilmesi, çalışmayı zaman dilimi olarak sınırlamaktadır.

Eğitime, disiplinde birçok işlev yüklenmiş olması beraberinde tanım çokluğunu da getirmiştir. Ancak bağlamın uluslaşma seçilmesi nedeniyle çalışmada eğitimin toplumsal işlevine ağırlık verilmiştir. Buna paralel ideoloji tanımı da uluslaşma bağlamında, yani “çok sayıda insanı harekete geçirmeyi hedefleyen kapsamlı, uzun vadeli bir siyasi program” (Wallerstein, 2003:95) şeklinde seçilmiştir. Bu tanımın seçilmesinde Wallerstein'in kavramı Fransız Devrimi'ne ve onun sonucu ortaya çıkan halk egemenliği kavramına dayandırması ve bununla bağlantılı olarak egemenliği kullanmakla yükümlü olan ulus ile başa çıkabilmek için ideolojilerin ortaya atıldığını belirtmesi etkili olmuştur. Çalışma açısından önemli olan bir diğer nokta ise seçilen tanımdan ideolojinin, bireylerin gördükleri gerçeği onlara gösterilen şekilde algılamaları ve bu durumun algılanan gerçeğin bireyin

zihninde meşrulaşması sonucunu doğurması işlevlerini çıkarabilmemizdir. Aynı zamanda Wallerstein'in tanımının “ulus olmanın eyleme dönük bilinci” olarak kabul ettiğimiz milliyetçilik tanımımızla da uyumlu olması tanımı seçmemizdeki bir diğer etkidir. Diğer taraftan eğitim-uluslaşma arasındaki ideolojik ilişki ulus-devlet olgusu içinde irdelendiğinden yani devletin egemenliği sınırları içinde yaşayan bireylerden iradi bir birliktelik oluşturma çabaları çalışmanın temelini oluşturduğundan çalışmada ulus teriminin kullanımı tercih edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde genel olarak eğitim ve ideoloji kavramları, ulus-devlet ve onun meşruiyet kaynağı ulus kavramı üzerinden tartışılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle ulus-devletin tarihsel kökenleri, temel unsurları, yapısal özellikleri ile meşruiyet zemini olan ulus açıklanmıştır. Devamında ulus-devlete ilişkin modernleşme ve ulusçuluk ilişkisi ile bu ilişkide dinin konumu saptandıktan sonra uluslaşma ile ideoloji arasındaki bağ kurulmuş ve bölüm sonunda eğitim ve ideoloji kavramları arasındaki etkileşim saptanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise birinci bölümde açıklanan unsurlar Türkiye ve küreselleşme bağlamında incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS-DEVLET VE EĞİTİM

Amerikan ve Fransız devriminden çıkan, günümüz siyasi dünya toplumunu oluşturan ulus-devlet modeli, dünya çapında kendini ispatlamış (Habermas, 2002:13) bir siyasi yapılanma biçimidir. Dolayısıyla mevcut bir olguyu ifade etmektedir. Ancak olgunun olması kurguyu da gerektirdiğinden Erözden, olması gereken ulus-devleti ulusun türdeşliğiyle eş anlamlı değerlendirmektedir. Erözden'in kurguladığı türdeşlik; aynı dili konuşan, aynı dine inanan, aynı soydan gelen, aynı toprak parçasına karşı duygusal bağlılık içerisinde olan, aynı kültür ve tarih mirasını paylaşan, ortak bir düşmanları bulunan bir insan topluluğudur. Devlet aygıtıyla ilişkisi, hukuki bir kavram olan yurttaşlık bağıyla sağlanan bu insan topluluğu, “ulusal” olarak kurgulanan ve yine türdeş bir bütün oluşturduğu düşünülen topraklar üzerinde yaşamaktadır. Böylece toprak parçasının sınırlarıyla ulusun sınırları örtüştürülmeye çalışılmaktadır. Sonuçta kurgudaki ulus-devlet, tüm parçaları birbiriyle uyumlu bir birliktelik oluşturan türdeş bir bütün haline gelmektedir (Erözden, 2008:125-126).

Ulus-devlet, idealdeki mükemmelliğe ulaşmayı kurguladığı ideoloji doğrultusunda gerçekleştirir. Devlet kurguladığı ideolojiyi yapılandırırken ideoloji doğrultusunda da kendini yapılandırır. Kurulan diyalektik ilişkide ideoloji, yani devletin toplumsal eylemi yönlendiren düşünce, inanç ve görüş sistemi, ulusun bireylerini sosyal bir bağlamda konumlandırarak bireylerin ulusa karşı aidiyet duygusu kazanmasını gerçekleştirir. Bu duygunun yaratıldığı yer ise eğitim sistemidir. Devlet, ideoloji, ulus ve eğitim arasında gerçekleşen bu ilişkiyi açıklayabilmek için öncelikle devlet ve ulus olguları sonra olguların gerçekleştiği modern dönem ve dönemin uluslaşmayla ilişkisi açıklanacaktır. Daha sonra uluslaşmayla ideoloji arasındaki bağ kurulacak ve bu bağda eğitimin konumu saptanacaktır.

1.1. DEVLET VE ULUS

Modern dönemin baş aktörü ulus-devlet olgusu ekonomik, siyasal ve toplumsal unsurların kurgulanmasıyla yapılandırılır. Ulus-devlet siyasal varlık olarak, yurttaşlık temeline dayanır. Başka bir ifadeyle ulus-devletin siyasal birliği veya bütünleşmesindeki ana unsur, yurttaşlıktır (Akbulut, 2007a:256). Yurttaş, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan, devletin sınırları içinde yaşayan ve halk egemenliğinin gereği olarak egemenliği kullanmakla yükümlü olan bireydir. Bu doğrultuda yurttaşlık bir taraftan hukuki bir kategori olarak kimin ulusa ait kimin değil, yani “biz” ve “öteki” arasındaki ayrımını yaparken, diğer taraftan ulusu oluşturan bireyler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmaktadır. Bunun yanı sıra yurttaşlık, devletin yurttaş olarak kabul ettiklerinin yasal hak ve yükümlülüklerini düzenlemeyi de öngörür (Wallerstein, 2000:124; Yeğen, 2008:55). Bu öngörüler, seçme ve seçilme hakkı, vergi ödevi ve askerlik yükümlülüğü gibi üç sonuç doğurur. Böylece, yurttaşlık, egemenliği kullanma ve devlet yönetimine katılmanın yanında, bireylere devletin harcamalarına ve savunmasına katılarak, siyasal bir varlık, bir bütünlük olarak ortaya çıkmasına katkı sağlamakta, demokratik meşruiyet açısından belirtilen süreçlerde yer alması ise siyasal bir oluşum yaratmaktadır (Akbulut, 2007a:257).

Ulus-devlet ekonomik olarak, ulusal bir piyasanın oluşması ve pekişmesini, aynı zamanda yurttaşların piyasa içerisinde iş bölümü süreçlerine katılmasını temsil etmektedir. Ancak ulusal piyasa kapitalizmin egemen tarz olmaya başlamasıyla ortaya çıkabilmektedir. Çünkü kapitalizm, esas itibarıyla maksimum kâr peşinde koşmak ve bu nedenle birim başına üretkenliği artırmak çabası olduğu için, bu durumun sonucu olarak iki darboğaz ile karşılaşır. Bunlardan biri kâr oranlarının düşme eğilimi, ikincisi de ürünlere hammadde ve pazar bulma sonucudur. Bu darboğazları aşamazsa yok olması kaçınılmaz olan kapitalizm, kendinden önceki tarzların küçük ölçekli ve yerel olarak bıraktıkları piyasaları birbirine bağlamak zorundadır (Kılıçbay, 1999:243). Ulus-devlet olgusunun ekonomik işlevi dikkate alındığında tüm kapitalist devletlerin istisnasız ulus-devlet formuna sahip oluşu;

kapitalizm ile ulus-devlet birliğinin tesadüf olmadığını göstermektedir (Giddens, 2008:183).

Ulus-devlet olgusunun kurgulandığı ve eğitim, uluslaşma ve ideoloji ilişkisinin kurulduğu üçüncü ve sonuncu unsur ise, ulusal eğitim ve ulusal kültür bağlamında ortaya çıkan ulus-devletin toplumsal yönü ve toplumsal bütünleşme niteliğidir. Böylece ulus-devlet ulusal eğitim ve ulusal kültür aracılığıyla toplumsal bütünleşme niteliği kazanmaktadır. Devlet, ideoloji aracılığı ile içerik kazandırdığı eğitim ve kültür siyasaları doğrultusunda bireylere ulusal kimlik kazandırarak bireyi ulusla bütünleştirmektedir. Bu anlamda eğitim ve ulusal kültür, bütün yurttaşların türdeşliğini yaratarak devletin ulusal bütünlüğünü gerçekleştirirken (Smith, 2002a:177) aynı zamanda birbirini tamamlayan yapıda kendilerini konumlandırmaktadır. Yani bir taraftan eğitim, kültürel bilinç üretiminin ideolojik aygıtı iken diğer taraftan eğitim kavramını temellendiren, çözümleyen, anlam ve nitelik kazandıran şey kültürdür (Uluğ, 1999:35). Akbulut, modern döneme kadar toplumların bütünleştiricilik görevini birincil kurum olan ailenin gerçekleştirdiğini, modern dönemle birlikte bu görevi ikincil kurum olan eğitim ve kültürün aldığını belirtir. Çünkü modern toplumda, ulusal bütünlüğü yaratan ulusal kültür, etnik veya dinsel herhangi bir unsuru içermemektedir. Bunlar daha çok birer alt kültür olarak nitelendirilmekte ve yurttaş odaklı olan siyasal alana belirtilen nitelikleri ile katılmaları bir anlamda yasaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle siyasal alan etnik ve dinsel olarak tarafsızlaştırılmış, bu unsurların taşıyıcısı birincil kurum olan aileye bırakılmıştır (Akbulut, 2007a:258). Toplumsal bütünleşmenin diğer ayağı olan ulusal eğitim ise devlete olan aidiyet bağlarının güçlenmesini, ulusal kültür doğrultusunda ulusal kimlik kazandırılmasını ve diğer unsurların istediğı niteliklerde yurttaşlar yetiştirilmesini sağlayan ikincil kurumdur.¹ Açıklanan bu üç unsur ulus-devlet olgusunu oluşturmaktadır.

¹ Başaran, ulusal eğitim kurumlarını, ulusa özgü ve ulusun bütün üyelerinin arasında oluşan eğitsel ilişki ve etkileşim dokusunun tümünü anlatan soyut bir kavram olarak tanımlar. Ona göre ulusal eğitim sistemi, ulusun tüm üyelerinin eğitim gereksinimlerini karşılamak, eğitim haklarını gerçekleştirmek ve devletin eğitimden beklediğı yararları sağlamak için devletçe kurulan ve ülke düzeyinde yayılan eğitim örgütleri ve okullar bütünüdür (2007:77).

Yukarıda açıklananlar dikkate alındığında, ulus-devletin bütünleştirici unsuru olan yurttaşlık daha çok ekonomik temele oturmaktadır. Modern toplum, üretim araçlarının belli bir sınıfın tekelinde olduğu ve bu sınıfın artı-değer yoluyla üretimi yönlendirip, üretici güçleri geliştirdiği bir özellik taşımaktadır (Akbulut, 2007a:259-260). Başka bir ifadeyle, modern toplum, üst gelir diliminde yer alan toplumsal grupların kârlılık düzeylerini korumak, teknolojiyi geliştirmek ve işgücü verimliliğini artırmak doğrultusunda örgütlenen toplumsal yapıdır. Devlet, üretici güçlerden vergi yoluyla aldığı geliri toplumun diğer kesimleri arasında yeniden bölüştürür. Dolayısıyla, yurttaşlığın seçme seçilme hakkı çerçevesinde niteliği, bu yeniden bölüştürme sürecinde gelir dağılımına müdahale edebilme olanağı sağlaması bakımından önem taşımaktadır. Bu önem, devletin, üretim sürecinde doğrudan bir sermaye sahibi olarak katıldığı dönem veya koşullarda daha da artmaktadır. Böylece yurttaşlık bölüşüm ve gelir dağılımı bakımından anlamlı bir kategoridir. Bu doğrultuda gerek ulus-devlet olgusu gerekse yurttaşlığın daha somut olarak anlaşılabilmesi için ulus-devlet yapılanmasının tarihsel gelişiminin açıklanması bir zorunluluk haline gelmektedir.

1.1.1. Ulus-Devletin Tarihsel Kökenleri

Ulus-devlet, egemenlik kurduğu sınırları içerisinde kalan bireylerin hepsini kucaklayan bir toprak parçası olarak tanımlanır ve kendisi gibi diğer toprak parçalarından ayrılır. Ulus-devletin kesinleşmiş sınırlarla kendisini diğerlerinden ayırt etmesi, devlet ile egemenliği altında yaşayan yurttaşları karşı karşıya getirmiş ve bu durum devletin yurttaşların düşüncelerini dikkate alma zorunluluğunu doğurmuştur. Çünkü Fransız Devrimi'nin getirdiği halk egemenliği kavramıyla devlet, egemenliği kullanmakla yükümlü olan yurttaşlarına bir söz hakkı tanımış ve/veya devlet başka yollarla, yani vergi mükellefleri ya da askerlik görevi olarak onların pratik onayı veya faaliyetlerine ihtiyaç duymuştur. Bu anlamda ulus ve devlet olgularını kaynaştıran, yurttaşlar ile devlet ve onun temsilcileriyle (postacı, polis ya da jandarma ve nihayet okul öğretmeni) kurulan düzenli ilişkidir. Devlet, düzenli periyodik nüfus sayımları, zorunlu olan ilköğretim ve askerlik aracılığıyla yurttaşlarının tek tek sicilini tutmaktadır. Örgütlenmesini tam olarak yapılandıran

ulus-devletler, bürokratik işlemler aracılığıyla yurttaşlarının hepsini, egemenlik ve yönetim aygıtıyla doğrudan ilişkiye geçirmektedir. Bunun yanı sıra bireyler için önem arz eden ayinlerin dinsel cemaatlerce düzenlenmesine sivil bir alternatif sunan devletlerde yurttaşlar devletin temsilcileriyle bu duygu yüklü gösterilerde karşılaşabilir ve her zaman için nüfus sayımlarını tamamlayan doğum, evlilik ve ölüm kayıtlarını tutan aygıt tarafından takip edilirler (Hobsbawm, 1993:102-103). Ulus-devletin kuruluşu sırasında gerçekleşen ulus ile devletin bahsedilen bu etkileşimini açıklayan literatürde değişik görüşler vardır. Ancak ulus-devlet olgusunu toplumsal, ekonomik ve siyasal unsurların birleşimi olarak yapmamız ve ulus-devlet ile kapitalizm arasında kurduğumuz özdeşlik, ulus-devletin tarihsel kökenlerini de bu doğrultuda yapmamızı gerektirmektedir.

Ulus-devletin ortaya çıkabilmesi için iki şeyin birlikte inşa edilmesi gerekmiştir. Bunlar, ülke ve ulus'tur. Bu iki unsur, insanlık tarihinde ilk kez Batı Avrupa'da ve feodalitenin tasfiye süreci içinde belirlenmeye başlanmış ve katalizör olarak da iktisat iş görmüştür (Kılıçbay, 1999:142). Dolayısıyla kapitalizm yalnız farklı bir seri ekonomik ilişkiler değil bir tür genel sosyal düzeni belirttiğinden kapitalist devlet ile kapitalist toplum eş anlamlıdır. Kapitalist toplum, yalnızca egemenliğini diğer ulus-devletlerce iddia edilenlerden ayıran belirlenmiş sınırlara sahip bir ulus-devlet olması nedeniyle bir toplumdur. Böylece kapitalizm ile ulus-devlet özdeş olgulardır (Giddens, 2008:191).

Kapitalizm ile ulus-devletin birleştiği mekân İngiltere'dir. İngiltere², 16. ve 17. yüzyılda bir taraftan kültür ve dinde devrimci gelişmeler gerçekleştirirken, diğer taraftan uluslararası bir ekonomi oluşturarak modern kolonyalizmi başlatır. Aynı zamanda yaşanan süreçte devlet, sivil toplum, mülkiyet, siyasal zorlama, bireysel haklar, direnme hakkı ve devrim gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İngiltere'de yaşanan iki önemli gelişme döneme damgasını vurmuştur. Bunlar: Tarımsal kapitalizmin doğuşu ve İngiliz devletinin merkezileşmesidir. Bununla

² İngiltere, hem kapitalizmin ilk ortaya çıktığı ülke olması hem de İngiliz ulus-devleti, modern ulus-devletin ilk örneği olarak kabul edilmesinden dolayı ulus-devletin tarihsel kökenleri İngiltere üzerinden açıklanacaktır.

birlikte devletin oluşumu ve egemen kültür, kapitalizmin gelişmesiyle ayrılmaz biçimde bağlanmıştır.

Tarımsal kapitalizm, toprak soylularının kiracı çiftçilerden rant elde etmesi ve kiracı çiftçilerin de, bir kapitalist gibi davranarak ücretli emek istihdam etmeleri ve emek üretkenliğini geliştirmeleridir (Akbulut, 2007a:261-262). Böylece bir taraftan toprağın ve ürünlerin diğer taraftan da işgücünün metalaştırılması gerçekleştirilmiştir. Birbirine bağımlı olarak gelişen bu süreçlerden birincisi başta mutlak devletin gelişmesine sarılır, ikincisinin büyük ölçekli uzantısı ise ulus-devletin oluşumuna bağlıdır (Giddens, 2008:199).

Tarihsel olarak kapitalizmin gelişmesi koşut olarak İngiltere’de siyasi merkezileşme sürecini de doğurmuştur. Bu süreç, 15. yüzyılın son dönemlerinde tarımsal kapitalizmin ortaya çıkışına koşut olarak oluşmaya başlayan ve birbiriyle bağlantılı çeşitli parçalardan oluşmaktadır. Bunlar, İngiltere’ye özgü egemenlik ve bunun unsurları, İngiliz hukuku, İngiliz mülkiyet yapısı ve İngiliz Kilisesi’nin merkezileşmeyi sağlamaya dönük yapısıdır (Akbulut, 2007a:264).

İngiliz merkezileşmesinin en belirgin özelliği, kral ve toprak sahibi sınıfların parlamento içinde birlikte yönetim sürecinde yer almasına dayanmasıdır. Bu durumu yaratan 16. yüzyılda, feodal beylerin ve kilisenin topraklarının dağıtılması ve sonuçta yeni toprak sahiplerinin yönetimde söz sahibi olma istekleridir. Böylece toprak mülkiyetindeki değişim siyasi değişimi peşinden getirmiştir. Ancak gerçekleşen siyasi değişimin kökeni üç yüzyıl öncesine gitmektedir. 1066 yılında İngiltere’yi işgal eden Normanlar’ın, yerli halk üzerinde egemenliklerini sürdürebilmek için özerk devleti güçlendirmek istemesi ve dolayısıyla da, krala görece olarak fazla yetki tanımak zorunda kalmış olmaları feodal beyleri, kralın yetkilerinin kendilerini de ezmesini önlemek için, birlikte hareket etmeye itmiştir. Sonuçta Magna Carta Fermanı ortaya çıkmıştır. Kilise’nin, baronların ve özgür köylülerin haklarını güvenceye alan bu fermanın en önemli sonucu, kralın sözüne sadık kalmasını sağlayacak ve uyrukların rızası olmadan vergi salmasını önleyecek bir temsilciler meclisinin kurulması olmuştur. 13. yüzyıl içinde kurumlaşmaya başlayan bu meclis

(parlamento), önce daha bağımsız hareket etmek isteyen ruhban sınıfının ayrılması, sonra da soyluların ayrı toplanmaya başlamasıyla, bugünkü iki dalı (Lordlar Kamarası ile Avam Kamarası) görünümünü almıştır. Geleneksel dilekçe hakkını vergiye rıza yetkisiyle birleştiren parlamento, 15. yüzyıldan 17. yüzyıla uzanan bir süreç içinde, adım adım yasama yetkisini ele geçirmiştir. Dolayısıyla, 17. yüzyıldaki devrimde parlamento, uzun bir siyasal geçmişe ve sağlam geleneklere sahip olduğu için devrim sırasında önemli rol oynamıştır (Eroğul, 1999:27-28).

İngiliz egemenlik kuramının temelini oluşturan İngiliz merkezileşmesi, ekonomik bir temele oturmaktadır. Kuramın dayanağını, Thomas Smith tarafından ortaya atılan, tarımsal kapitalizmin gelişimine koşut olarak bireylerin tanımlanması oluşturmaktadır. Smith'e göre devlet, bireylerin ekonomik güvenliği ve iyi yaşamalarını amaçlayan bir olgudur. Devlet insanların bencil çıkarlarının izleyicisi ve düzenleyicisidir. Smith, ortaya attığı bu görüşlerle toplumsal işbölümünün gelişimiyle ortaya çıkan mal ve hizmetlerin değişimi ve kâr için üretimin artan bağımlılığından kaynaklanan toplumsal birliği vurgulayan farklı bir kapitalist sivil düzen kavramının başlangıç aşamasını inşa etmiştir. Bunun yanı sıra Smith, devletin ortak kurumlardan ayrı olarak, bireyler tarafından oluşturulmasını önermesiyle bireylerin ortak kurumlar veya onların temsilcileri aracılığıyla değil, kendi aralarında sözleşme yaparak sivil toplumu oluşturacağını belirtmiştir. Böylece, İngiliz toplumunun, birey ve üniter devlet arasında ortak kurumların olmaması gibi ayırt edici nitelikleri onun açıklamalarına yansımıştır. Ancak İngiliz egemenlik kuramında kırılmayı, mutlak güç oluşturulmasını savunan Thomas Hobbes gerçekleştirmiştir. Hobbes, gücün mutlak ve bölünmez olması gerektiği görüşünü ortaya atarak Oliver Cromwell'in iktidarını meşrulaştırmak istemiş ve parlamentonun iddialarına karşı kralı savunmuştur. Hobbes, bu savunuyu Thomas Smith'in yığın kavramını alıp kullanarak yapmış fakat önemli bir farkla: Mutlak bir egemenlik gücünün yaratılması. Bir başka ifadeyle, bireyler yığını siyasal bir topluluk inşa etmek için mutlak bir egemen güç kurmalı ve basitçe feshedilmemeli. Halk sadece parlamento aracılığıyla irade açıklayabilmelidir. Diğer taraftan Hobbes, ortaya attığı mutlak egemen gücü, hukuk ile de sınırlandırmamıştır. Çünkü ona göre hukuk, mutlak güç

oluşturulduktan sonra yapılır ve onun tarafından uygulanır (Akbulut, 2007a:273-279).

İngiltere’de gelenek hukuku, kapitalizmin gelişmesi için yasal çerçeveyi oluşturmuştur. Gelenek hukuku hem feodal güçler üzerinde kraliyetin yargı hakkının üstünlüğü ve merkezileşmesini sağlamakta hem de siyasal olarak inşa edilen mülkiyet ve parçalı yargılama hakkından farklı olarak, saf ekonomik el koymaya dayanan İngiliz toprak soyluluğunun da öyküsünü yansıtmaktadır (Akbulut, 2007a:279-282). Bunun yanı sıra Roma Hukuku’nun Avrupa’ya yeniden getirilişi ve dönüşüm geçirmesi, hesaplanabilirlik ve satılabilirlik biçimlerini sözleşmeyle düzenlenmiş koşullar altında desteklemesi, siyasal olanla ekonomik olanın yalıtımını pekiştirmesi kapitalizmin gelişmesini kolaylaştırmıştır (Giddens, 2008:201-202). İngiliz Kilisesinin de devletin birliğinin oluşmasına katkı sağlaması yani diğer kiliselerden farklı olarak, devlete tabi olan ilk kilise olması, merkezileşmeye kurumsal ve ideolojik destek sağlamıştır. Piskopos ve papazların, kiliseyi daha fazla yağmadan korumak için krallığa yaranma çabaları onları devlet yönetiminin bir parçası haline getirmiştir. Kilisenin var olan düzeni savunuyor olması ve kamuyu etkileme ve propaganda aracı üzerindeki denetimi, feodal devleti yıkmak isteyenlerin kilisenin denetimini ele geçirmesini zorunlu kılmıştır. Dönemin önemli aktörlerinden Anglikan Hooker’ın “*siz ki koyunsunuz, sizi yönetmesi gerekenleri yönetmeye kalkmayın, haddinizi bilemezlik etmeyin*” uyarısıyla halkı yönetime itaat etmeleri için uyarması, “*çünkü Tanrı bir isyan ve kargaşalık Tanrısı değil, düzen ve barış Tanrısı’dır*” sözüyle de insanları boyun eğmeye yönlendirmesi ve yalnızca kilise sorunlarıyla ilgilendiklerini ileri süren Püritenler’e karşı çıkması (Hill, 2005:19-20,47-48) sürece katkı sağlamıştır. Görüldüğü gibi Hooker, görüşleriyle ulusal kiliseyi savunmuş ve kilise üzerinde parlamentonun üstünlüğü ilkesini öngörmüştür. İngiliz Kilisesinin Hooker’ın görüşleriyle ortaya çıkan karakteristiği, dinin, ekonomik ve siyasal olayları izlemesi ve böylece İngiliz kapitalizminin ortaya çıkış ve gelişim sürecinde, devlet ve mülkiyet ilişkilerinin gelişmesini desteklemesi ve yansıtmasıdır. Dolayısıyla, belirtilen toplumsal zemin üzerinde yükselen Anglikan geleneği, fırsatçı ve uysal bir karakteristik edinerek, “patriarkal” hiyerarşi ve otorite kavramlarının kapitalizmin gerekliliklerine uyarlanmasını sağlamıştır (Akbulut,

2007a:283). Burada bahsedilmesi gereken bir diğer olgu ise İngiliz merkezileşmesinin olgunlaşmaya başladığı döneme ait olan sulh yargıçlığıdır. Sulh Yargıçlığı krallığın güç ve otoritesini genişletmek için kurulmuş bir kurumdur ve yargıçlar, kralın özel komisyonu tarafından, kendi bölgelerinde barış ve huzur sağlamak için atanmaktadır (Hill, 2005:29). Zamanla sulh yargıçlarının sorumlulukları artırılmış ve yargılama alanları genişletilmiştir. Böylece yargıçlar hem yönetsel hem de yargısal görevi bir arada yürüterek bir taraftan taşrada monarşinin güçlü bir temsilcisi haline gelerek taşra yönetimi ile merkezi yönetimin bütünleşmesine katkı sağlamış, diğer taraftan da gelenek hukukunu yaşama geçirmişlerdir. Bu kurumun, İngiltere’de hukukun üstünlüğü ilkesinin güçlenmesine önemli katkısının olmasının yanında, kamu yönetiminde yönetsel kararların hukuka uygunluğunun gelişmesinde etkisinin özellikle de birey haklarının korunması bakımından büyük olduğu ileri sürülmüştür (Akbulut, 2007a:285-286).

Locke’nin mülkiyet kuramı ise, toplumsal ve sınıfsal bir gerçeklik olarak İngiliz merkezileşmesini, salt parlamento merkezli kurumsal bir olgu olarak değil aynı zamanda ulus-devletin zeminini sağlamlaştıran bir içeriğe büründürmüştür. Locke ile birlikte, İngiliz merkezileşmesi, mülkiyet ilişkilerinde yoğunlaşma ve devletin özellikle de çitleme ve onun emperyal uygulamaları kapsamında kelimenin gerçek anlamıyla siyasal bir içerik kazanmıştır. Geliştirmeye dayalı üretim biçimi yani dönemi itibarı ile toprağın verimliliğini artırmaya yönelik çabalar, Locke’nin kuramıyla, bir hak biçiminde mülkiyet konusu haline getirilmiş ve böylece kapitalist toplum düzeninde devletin konumu belirginleşmiştir.

Locke’a göre, her insan kendi kişiliğinde bir mülkiyete sahiptir ve dolayısıyla mülkiyet doğal bir haktır. Mülkiyet tüm şeylerin ve doğanın kaynağı olarak, birinin emeğine bir şey eklenmesiyle ortaya çıkar ve diğer insanların haklarının dışlanmasına yol açar. Locke’un mülkiyet kuramı, geliştirme kavramına dayandığından, yeryüzünün üretken yapılması özel mülkiyetin nedenini oluşturmuştur (Akbulut, 2007a:289-290). Yani toprağın mülkiyet hakkı onu geliştirene aittir. Bu durumun en önemli sonucu çitleme hareketidir. Çitleme, ortak ve geleneksel kullanım haklarının geçersiz kılınmasıdır. Yani açık alanlar ve ortak

toprakların çitlenerek özelleştirilmesidir. Böylece çitleme hareketi ile kapitalist devletin, sermaye birikim sürecinde, yasalar yoluyla tamamlayıcı niteliği belirginleşmiş olur. Bununla birlikte Locke'un kuramının bir başka boyutu ile (siyasal boyutu ile) devlet ve birey arasındaki ilişki düzenlenmiştir. Locke, özgür bir insanın kendi onayı olmadan bir hükümete boyun eğmeyeceğini belirterek mutlakçı yönetimlerin meşruluğunu sorgular. Bu noktada Locke, mutlakçılığı savunan Hobbes ile doğa durumunun eleştirisi bakımından, devletin olmamasından ötürü belirsizlik ve uyumsuzluklara yol açılması gerekçesi nedeniyle benzerlik taşımaktadır. Ancak, Locke, sivil toplumu hükümetin onayı ile kuran Hobbes'tan, toplumu özgür insanlar arasındaki anlaşma ile kurması bakımından ayrılmaktadır. Bu doğrultuda Locke, Stuart monarşisine karşı, direnişi meşrulaştırmayı ve parlamentonun üstünlüğünü kurmak istemiş ve monarşiye karşı mülk sahibi sınıfın üstünlüğünü savunmuştur (Akbulut, 2007a:293-294).

İngiliz merkezileşmesinde ulus kavramından bahsedilmemesine rağmen, İngiltere ulus kavramını tanımlamanın ötesine geçerek devleti bu temel üzerine inşa etmiştir. Bu olgu, egemenliğin devredilemez bir şekilde halka devrini açıklayan bir olaydır. Devrim ve sonrasında kapitalizm parçalı biçimde bulunan yerel unsurları ulusal piyasada birleştirerek feodal yapıyı tasfiye etmiş ve tüm ulusu bir iktisadi birim haline getirmiştir. Sonuçta üretim ilişkilerindeki değişim toplumsal ve siyasal yapıdaki değişimi de beraberinde getirmiştir. Ancak ulus-devlet iktisat ile bir araya getirdiği bireylere ulusal kimlik kazandırabilmek için eğitim ve kültür siyasalarını hayata geçirmek zorunda kalmıştır. Böylece ulus-devlet temel unsurları olan ulusal egemenlik ve ulusal kimlik kavramlarıyla siyasi ve sosyal örgüt formu kazanmıştır.

1.1.2. Ulus Devletin Temel Unsurları

Ulus-devlet, toprakları üzerindeki egemenliğine bağlı olarak etkinlik kazanmış olan bir siyasal ve sosyal kurumdur. Ulus-devlet, bu etkinliğini toprakları üzerindeki bilgi, sermaye ve insan kaynaklarındaki denetimi ile ortaya koyabilmektedir (Tekeli ve İlkin, 2000:118). Bu bağlamda ulus-devlete bir siyasi ve sosyal örgütlenme formu kazandıran öğeler ulusal egemenlik ve ulusal kimliktir.

Ulusal egemenlik anlayışının temelleri 16. yüzyıl Avrupa'sında atılmıştır. Kilise, kral ve feodal beyler arasındaki güç mücadelesinin yapısal değişime yol açması, bunun sonucunda devletlerin merkezileşmesi sürecinde bireylerin lehine gelişen güçlü bir egemenlik anlayışı ortaya çıkmıştır. Jean Bodin ve Thomas Hobbes'un düşünceleriyle yükselen klasik egemenlik kuramı, bu kuramı uluslararası sistemin kaynakları arasına sokan Vestfalya Barışı (1648) ve 19. yüzyılda klasik egemenlik anlayışının ulusun egemenliği şeklinde formüle edilerek daha demokratik bir içerik kazanması ulusal egemenlik anlayışının gelişim süreçleri olmuştur. Sürece son noktayı ise Fransız Devrimi koymuştur. Sonuçta ulus-devlet egemenliği, siyasal otoritenin kendi yetkilerini ve temel hukuk kurallarını serbestçe belirleyebilme hak ve yeteneği ve egemenliğin kaynağı olarak ulusun kabul edilmesiyle devletin halk egemenliği esasına dayandırılması esaslarına dayanmıştır (Şahin, 2007:142,159).

Ulus-devlette, toplumsal ve siyasal örgütlenmenin temeline ulusun yerleştirilmiş olması; bireyleri, ortak üst kimlik yoluyla birleştirmeyi, tarihi ve geleceği olan ulusa bağlamayı daha da önemli hale getirmiştir. Bu durumda kimlik, bireyin parçası olduğu kimlik cemaatinin diğerlerine nazaran konumlanmasından itibaren değil, kendini (kişisini) özgür iradesiyle seçtiği mensubiyetleri ve aidiyetleri³ doğrultusunda tanımlayan (ve yeniden tanımlayan) bireyden itibaren inşa edilir (Kılıçbay, 2003:163). Ulus ise bireyselleşmiş bireyler üzerine kurulur (Kılıçbay, 1996:92). Her bireyin kendi kimlik haritası vardır ve bunu istediği gibi, özgürce ifade edebilmelidir. Bunun ifade edildiği yer modern devlette sivil alandır. Sivil alanda, her türlü alt kimlikler birincil kurum olan aile tarafından yaşatılabilir. Ancak bu kimliklerin siyasal alana taşınması, siyasal alanın belirlediği bir üst kimlik doğrultusunda gerçekleşir. Tıpkı bir aritmetik dizi gibidir. Dizinin bütün elemanları niteliksel türdeştir. Diziye eklenen bir terimin diğer terimlerle aynı türdeş olma zorunluluğu vardır ve bu durum dizinin niteliğini değil sadece niceliğini değiştirir. Eğer eklenen terim bir önceki terimle aynı türdeşlikte değilse dizinin aritmetikliği bozulur. Bu durum ulus-devlette de geçerlidir. Siyasal alanda yurttaş olmak isteyen

³ Aidiyet, bir bütünün parçası olmayı ifade etmektedir, ama kimlikte olduğu gibi bir özdeşliği öngerektirmemektedir. Mensubiyet ise, intisap(katılmak)'tan geldiği için bireysel ifadeyi içermektedir. Bu kavramlar bu halleriyle tek başlarına ulusal kimliği ifade etmekte yetersiz kalmaktadır (Kılıçbay, 2003:163). Dolayısıyla ulus-devletin ulusal kimliği aidiyet ve mensubiyet kavramlarının ikisini de kapsamak zorundadır.

birey, devletin belirttiği kıstaslar doğrultusunda bu vasfı alır. Kısaca belirmek gerekirse ulus-devlette belirlenen alt kimlikler sivil alanda temsil edilir, siyasal alanda temsiliyet ise üst kimlikle yapılır.

Ulusal kimlik, ulus-devlet yapılanmasında devlete olan aidiyeti belirtir ve prensip olarak başka aidiyet biçimlerini de içinde barındırabilir (Tomlinson, 1999:122). Tomlinson'a göre ulusal kimlik hemen hemen her zaman belirsiz bir kimliktir. Çünkü bu kimlik tarzı, dünyadaki en önemli siyasi, toplumsal ve ekonomik güç olan ulus-devletle ilişkili olarak inşa edilir. İşin içine giren büyük ekonomik ve siyasi çıkarlar dolayısıyla ulusal kimlik ayırıcı bir kültürel kimliktir. Ulusal kimliğin asıl işlevi, insanları şahsen unutulmaktan kurtarmak ve kolektif imanı ihya etmek için "tarihi ve kaderi olan güçlü bir topluluk" duygusu oluşturmaktır (Smith, 1994:247). Bu anlamda devletler ulus inşasını hangi şekilde gerçekleştirirse gerçekleştirsin süreç sonunda eğitim ve kültür siyasaları ile ulusal kimliğin sürekliliği sağlanmaya çalışmaktadır.

Ulus-devletin ulusal kimlik oluşturma inşası iki aşamada gerçekleşmektedir. İlk aşamada üst kimlik tespit edilir (Şahin, 2007:195). Süreçte genellikle çekirdek etnilerin kültür ve tarihinden hareketle üst kimlik tanımlanır ve adı konur. Buna göre günümüz uluslarının büyük bölümü aslında çok etnili olmakla birlikte; başlangıçta pek çoğu öteki etnileri ya da etnik parçaları, adını ve kültürel karakterlerini verdiği bir devlete ilhak eden ya da cezbederek çeken egemen bir etni etrafında oluşmuştur. Çünkü etniler tanım gereği belli bir ülkeye bağlı olarak anıldıkları için, belli bir kutsal toprağa ve varsayımsal ulusal sınırlara sahip seçilmiş bir halkın, kuruluş sözleşmesi, altın çağ miti ve buna bağlı toprak iddiaları veya etnik tapu senetleri de dâhil egemen etniye ait mit ve anılarca belirlenmesi hiç de nadir görülen bir durum değildir (Smith, 1994:70).

İkinci aşamada ise tanımlanan üst kimlik bağlamında ortak hak ve yükümlülüklerin kitlelere mal edilmesi amacıyla ulusal eğitim, ulusal kültür ve ulusal savunma siyasaları devreye sokulur (Şahin, 2007:195). Ulus inşası hangi şekilde yapılırsa yapılsın bütün devletler inşa sürecinin sonunda eğitim, ordu ve kültür kurumlarını kullanarak yurttaşlara ulusal kimlik kazandırmaya çalışır. Eğitim sistemi

zorunlu ve standart hale getirilerek okullar aracılığıyla ulusal kültür yurttaşlara aşılanır, ulusal dil yaygınlaştırılarak ulusal birlik sağlanmaya çalışılır. 1840-1880 yılları arasında Avrupa'nın nüfusu %33 artarken, okula giden çocukların sayısındaki %145'lik artışın temel nedenini uluslaşma oluşturmaktadır. Aynı şekilde Fransa'da ortaöğretim görenlerin oranı 1842'de yaklaşık %3 iken 1864'de %5'e ulaşması, Prusya'da okullaşma oranının 1843-1871 yılları arasında %50 artmış olmasının nedeni uluslaşma eğitim ilişkisidir. Bunun yanı sıra müfredatlarda yer alan ahlaki değerler, vatan ve ulus sevgisi, yurttaşlık bilgileri kitlelerin toplumsallaşmasına ulusallık vasfı katan unsurlardır (Hobsbawm, 2000:150-151). Zorunlu eğitime paralel olarak zorunlu askerlik ile de ülkeye sadakat ve bağlılık aynı zamanda vatan sevgisi kazandırılır. Smith bu duruma örnek olarak Fransa'yı verir. Ona göre 19. yüzyıl sonlarına doğru Fransızlar, zorunlu askerlik ve kitlesel eğitimin gelişmesiyle yerel ve bölgesel bağlılıklarının üzerinde kendi Fransızlıklarını hissetmeye başlamış ve devlete yani Fransız ulus-devletine bağlılıkları yeşermiştir (2002a:177).

1.1.3. Ulus-Devletin Yapısal Özellikleri

Her ulus-devletin kendi tarihsel gelişim çizgisine, siyasal, toplumsal ve ekonomik şartlarına bağlı olarak siyasi yapılanma içinde farklı şekillerde düzenlenen yapısal özellikleri vardır. Bunlar ülkesel, siyasal ve idari bütünlüktür. Yapısal özelliklerin kurumsallaşmasında farklılıklar olabilmekle beraber, sonuçta, tüm ulus-devletlerin, bir üniterlik içerdikleri, bu durumun idari ve siyasi yapılanmalara bir şekilde yansıdığı görülmektedir (Gündoğan, 2003:186).

Ülkesel bütünlük, kurgulanışında vatanla eş anlamlıdır. Sınırları çizilmiş toprak parçasının vatan kabul edilmesini ve aynı zamanda ulus-devletin ortaya çıkmasını sağlayan etken Giddens'e göre "doğal hudut boyları" doktrindir. Geleneksel devletlerde liderler diğer devletlerin saldırılarına karşı doğal koruma sunan araziler üzerinde egemenlik sağlamaya çalışmışlardır. Ancak 18. yüzyıl sonlarından itibaren bir devletin mümkün olduğunca doğal hudut boylarına sahip olması, bir idari birim olarak devletin yaygın tutarlılığına sıkıca bağlıdır. Yeni doktrinin ardında yatan yalnızca çekişmeli belli sınır bölgelerinde korunmak değil

devlet olmanın ayrılmaz özelliğini vurgulamaktır. İlgili doğal sınırlar bir devleti bir şekilde ortama organik olarak bağlayan parametreler değil, daha çok gelişen devlet egemenliği kavramının bir ifadesidir. Doğal hudut boyları sonuçta devletlerin içerisindeki tarihsel halkların dilsel ve kültürel türdeşliği anlamında da görülmektedir (Giddens, 2008:128). Hudutların sınırlara dönüşmesini ise tahsis etme, sınırlandırma, işaretleme ve yönetme unsurları gerçekleştirmektedir. Bunlardan ilki bölgenin kendi aralarında bölüşülmesi konusunda devletlerarasında alınan anlaşmalı politik karardır. Belli sınır yerlerinin tanımlanması ise sınırlandırmadır. İşaretleme ise sınırların fiziksel çevre üzerinde gerçekte nasıl işaretleneceğini ifade eder. Giddens'e göre bugün Avrupa'nın kalbinde bile birçok sınırlar işaretlenmiş değildir. Geleneksel devletler tarafından inşa edilen duvarların bariz bir modern eşdeğeri olan Berlin Duvarı (bugün yıkılmış olsa bile) bir anormalliktir. Çünkü o modern bir devletin halkı üzerinde hükümet yetkililerinin uygun ve gerekli bulduğu idari kontrol seviyesini uygulamadaki başarısızlığını sembolize etmektedir. İki Almanya arasındaki sınır dünyadaki en üst derecede yönetilen sınırlardan birisidir. Bu da göstermektedir ki yüksek derecede bir doğrudan gözetim sınır boyunca sürdürülmektedir (Giddens, 2008:163-164).

Geleneksel devletler hudut boylarında bazen seyahat edenlerden ödeme ve zaman zaman da belge talep eden öncü karakolları kurmuşlardır. Ancak bunlar aslında genellikle devletlerarasında olmaktan çok iller arasındaki bölgelerde bulunmaktadır. Doğrudan ve dolaylı gözetimin birleşmesi (gümrük memurları ve hudut muhafızları, artı merkezi pasaport bilgisi koordinasyonu) ulus-devletin ayırıcı özelliklerinden birisidir (Giddens, 2008:164). Böylece yeni bir siyasal yapı olan ulus-devlet ve bu yapının içinde yaşayan "teritoryal halk" ilk kez Batıda ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Batılı ulus kavramı öncelikle teritoryal bir nitelik göstermektedir. Bu anlayışa göre toprak ve halk birbiriyle bütünleşmiş ve ayrılmaz bir özellik kazanmıştır. Ancak bu halkın yaşadığı alan, toprak parçası sıradan, herhangi bir toprak parçası değildir. Bu topraklar tarihsel kökleri olan ve vatan olarak nitelendirilebilecek, bir bakıma kutsal topraklardır. Bu vatan, nesiller boyu halkın yaşadığı, yararlandığı ve uğrunda kahramanların savaştıkları yerdir. Bütün bu

nitelikler ise vatani vazgeçilmez ve eşsiz kılmaktadır (Şen, 2004:11; Uzun, 2003:139-140).

Ulus-devletlerin temel amaçlarından birisi de, toplumu ortak bir siyasi kültür etrafında bütünleştirme, bir siyasi topluluk haline getirmedir. Bu amaç, ulus-devlete yapısal bir özellik olarak, siyasal bütünlük şeklinde yansır. Siyasal bütünlük, ülkede tek siyasi otoritenin varlığı, siyasi gücün bir merkezde toplanması veya bu merkezden dağıtılarak kullanılması gibi nitelikleri içerir (Şahin, 2007:147). Bunu sağlayacak olan ise anayasaya bağlılık ile gerçekleşen bir yurttaşlık anlayışıyla mümkündür. Yurttaşlık, ulus-devletlerin anayasası ve devletin kabul ettiği uluslar arası belgelerdeki haklardan kimlerin ne ölçüde yararlanabileceğinin tespit edilmesini sağlayan bir araçtır (Eroğul, 1999:81). Hukuki bir kavram olan yurttaşlık,⁴ işlediği her yerde, yurttaşlar cemaatini sadece siyasi bir topluluk olarak değil, şu ya da bu kavramda ulusal-kültürel bir topluluk olarak da inşa eder. Örneğin Fransız köylülerini Fransız, İtalyan köylülerini İtalyan kılan, ulusalcılık fikriyle büyük bir koalisyon kuran yurttaşlık kurumudur (Yegen, 2008:55). Bu şekilde, gerçekte hukuki bir bağ olan yurttaşlık, ulusun fertleri arasında sosyal bir bağ kuran, vatanseverlik duygusuyla vatana bağlayan, bireylere tanınan hak ve ödevlerle ulusal kimliğin de bir parçasını teşkil etmektedir.

Ülke içinde tüm halkın yetki vermesiyle oluşmuş kontrol ve denetim imkânları yüksek, nihai otoriteye sahip tek bir hükümet yapılanması tercih edilmekte, kamu hizmetlerinin merkez ve merkezin hiyerarşisi içinde yürütülmesi önemli bir idari prensip olarak uygulanmaktadır. Burada önemli olan ulus-devlette idarenin sonuçta tek bir otoriteden kaynaklanıyor olmasıdır. Bu genel görünümünden dolayı,

⁴ Yurttaşlığın bir de Rousseau'nun vurguladığı duygusal yönü vardır. Rousseau özgürlük-erdem-yurttaşlık arasında sıkı bir bağ oluşturmuştur. Rousseau'ya göre özgürlük olmadan devlet varlığını sürdüremez, aynı şekilde erdem olmadan özgürlük, yurttaşlar olmadan da erdem olmaz; yurttaşlar oluşturursanız her şeyiniz olur. Dolayısıyla yasalara itaat anlamındaki özgürlüğün ve bireysel iradelerin genel iradeye uyumu anlamındaki erdem olabilmeleri, kısaca devletin varlığını sürdürebilmesi için insanlarda bir özgürlük ve erdem doğasının yaratılması, yani insanların yurttaşlara dönüşmesi gerekir. Yurttaş olduğunun bilincine varmış olan insan, kişiliğini devlet ile olan ilişkisi içinde gören, kendi varlığını devletin varlığının bir parçası olarak algılayan ve böylece bu büyük bütün ile bir anlamda özdeşleşen, kendini vatanın bir üyesi olarak hisseden ve vatani yalnız bir insanın salt kendisine duyduğu eşsiz duyguyla seven insandır (Ağaoğulları, 2006:151).

tarihsel süreç içerisinde, ulus-devlet idari bütünlük yaklaşımı ile özdeşleşen bir devlet biçimi olmuştur (Şahin, 2007:148).

1.1.4.Ulus-Devletin Toplumsal ve Siyasi Meşruiyet Zemini Olarak “Ulus”

Ulus, doğuştan gelen özelliklere dayanmayan, sonradan tarihin belirli bir döneminde inşa edilen bir olgudur. “Ulus, hem dâhili devlet ve hem de diğer devletler tarafından tepkisel olarak gözetilen, üniter bir yönetime konu olan ve açıkça belirlenmiş bir bölge içerisinde var olan bir ortaklıktır” (Giddens, 2008:159) ve modern devletin belirgin özelliğidir. Modern anlamda ilk devlet olan İngiliz ulus-devleti, ulus kavramını tanımlamanın ötesine geçerek devleti bu temel üzerine inşa etmiştir. Bu olgu, egemenliğin devredilemez bir şekilde halka devrini açıklayan bir olaydır. Ancak ulusun meşruiyet kaynağı olarak kabul edilmesi Fransız Devrimi sonrasına denk gelmektedir. Çünkü Fransız Devrimi, oluşturduğu siyasi değişimin normallliği ve halk egemenliği ilkeleriyle 16. yüzyıldan itibaren yaşanan İngiliz merkezileşmesiyle meydana gelen modern dünya sistemi veya kapitalist dünya ekonomisinin seyrini değiştirmiştir. Bu ilkeler halkın bilincinde o denli çabuk ve o denli derin kök salmıştır ki, gelişen olayların hiç biri bunları yerinden sökememiştir. Sonuçları itibariyle, kendi içlerinde ve kendiliklerinden oldukça devrimci olan bu ilkelerle baş edebilmek üzere oluşturulan uzun vadeli siyasi stratejiler olan ideolojiler ortaya çıkmıştır (Wallerstein, 2003:142,238). Böylece ideoloji ile ulus olguları ilk kez karşı karşıya gelmiştir.

Literatürde ulusun kökeniyle ilgili üç yaklaşım vardır. Birincisi; en önemli temsilcisi Edward Shils olan primordialist yaklaşımdır. Yaklaşımına göre uluslar hep vardı; değişen sadece kendilerinin bunun farkına varmaları ve fiiliyata dökülme düzeyleridir. Primordialistlere göre dil, din, ırk, etnisite ve toprağa dayalı primordialist bağlar etnik toplulukların ve ulusların, tarihin doğal birimleri ve insan deneyiminin bütünleştirici unsurlarıdır (Smith, 2002a:34). Smith yaklaşımının sosyo-biyolojik ve sosyolojik olmak üzere iki sürümü olduğunu belirtir. Sosyo-biyolojik sürümde, etnisitenin kan bağının uzantısı olduğunu ve kan bağının da hayatta kalma mücadelesinde kolektif amaçları gerçekleştirmede normal bir araç olduğunu vurgular. Sosyolojik sürümde ise dil, din, ırk, etnisite ve toprak tarih boyunca ortak

amaca sahip insan gruplarını örgütleyen temel ilke ve bağlardır (2002a:34). Smith bahsedilen unsurları karmaşık siyasal oluşumlardan önce geldiği ve bu siyasal oluşumların üzerine inşa edilebileceği temeli oluşturduğu için primordialist bulmaktadır. Dah a d a önemlisi p imordialist bağlar tıp k c in şyet ve coğ a fyan n yaptığı gibi insanları farklı gruplara ayırmaktadır.

Modernist yaklaşıma göre ulus, kökleri ne insan doğasında ne de tarihte olan, modern dönemin koşullarına bağlı olarak gelişen bir olgudur. Modernist yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri Benedict Anderson'dur. Anderson milliyetçiliğin tarihsel kökenleri üzerine yapmış oyduğu "Hayali Cemaatler" adlı çalışmasında ulusu, hayal edilmiş bir siyasal topluluk olarak tanımlar. Anderson, ulusu modern kılan kavram olarak Aydınlanma ve Devrim'in, ilahi olarak buyrulmuş, hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetini aşındırmakta olduğu bir çağda doğmuş olmasını ileri sürer. Ona göre ulus hayal edilmiştir çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamalarının hayali yaşamaya devam edecektir (Anderson, 1995:20). Anderson yaptığı ulus tanımına iki ölçüt daha ekler. Birincisi bu hayal ediliş sınırlıdır. Çünkü ulus değişebilir de olsa nerede bittiği belli olan ve ötesinde başka ulusların olduğu bir hayal ediliştir. İkincisi ise ulus egemen ve toplum olarak, yani, diğer devletlerden dâhili yasama gücü açısından özerk olarak hayal ediliştir (Anderson, 1995:21-22). Anderson'un tezini irdeleyen Smith, tezin eski dinlerin mücadele ettikleri ve açıklamaya çalıştıkları hep var olan ölümün üstesinden gelme ihtiyacından ve matbaa-kapitalizm teknolojisinin getirmiş olduğu yeni iletişim yollarına dayandığını belirtir. Dinin gerileyişi ve matbaanın yaygınlaşmasıyla ölümsüzlük duygusunun uyandırılabilceğini, aksi halde adsız bireylerin kendilerini tanımlayamayacağı, hâkim ve aynı zamanda sınırlı olan toplulukları hayal etmek hem mümkün hem de gerekli olmaktadır. Birbirini tanımayan bireyler basılı sözcükler aracılığıyla hayal edilen bir topluluğa ait olmak yoluyla aynı homojen boş zaman ve belirlenebilir mekânda yaşar gibi yapabilirler. Bu hayali topluluklar ya da uluslar seküler kapitalizmin kendine özgü modern koşulları altında yaşamsal önemdeki psikolojik ve ekonomik ihtiyaçlara hizmet etmektedir (2002a:32).

Modernist yaklaşımın diğer temsilcisi Gellner, sanayileşme ve uluslaşma süreci arasında doğrudan bir bağ kurar. Gellner'i bu bağ kurmasına iten neden, sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerinin kültür homojenleşmesi, kitlesel okuryazarlık ve sistemli bir eğitim sistemine dayanıyor olmasıdır. Böylece üç neden ulusu oluşturacak olan bireylerin ortak düşünce ve inanç ile birbirine bağlanması sonucunu doğuracaktır. Gellner süreci şu şekilde ayrıntılandırır. Ona göre 19. ve 20. yüzyılların önemli bir özelliği, etnik duyguların belirginliğidir ve ulusun ortaya çıkışı sanayi toplumuna geçişin bir zorunlu sonucudur. Sanayi öncesi karmaşık uygarlıklar (feodal, köle ve Asya tipi toplumlar), büyük bir kültürel farklılığın eşlik ettiği ve hatta olumladığı, karmaşık bir işbölümüne sahiptir (Gellner, 1998:59). Sanayileşme öncesinin toprağa dayalı toplumları, nüfusunun büyük çoğunluğunun bir tarım üreticisi yaşamı sürdüğü ve zamanını küçük ve kendine yeterli sınırlar içinde geçirdiği topluluklardır. Toplum, temel olarak yönetenler ve yönetilenler olmak üzere ikiye ayrılmakta ve bu toplumsal roller değişmezlik özelliği göstermektedir. Toplumun en kalabalık kesimini oluşturan yönetilenler, özel bir eğitim alma gereksinimi duymadan ve toplumsal rollerini değiştirmeksizin yaşamlarını devam ettirmektedirler. Bu çoğunluk için iş sözcüğü kas gücü ile doğanın doğrudan dönüştürülmesi anlamına gelmekte ve özel bir eğitim gerektirmemektedir (Gellner, 1998:64-65). Toplum gerek toplumsal rollerin değişmezliği ilkesi uyarınca, gerekse tarımsal faaliyetin çok özel bir beceri gerektirmemesi nedeniyle, kendilerini yeniden üretebilmekte ve toplumsal devamlılığı sağlayabilmektedir. Sanayi toplumu ise tarım toplumunun tam aksine, "devamlılık" ve "ilerleme" unsurları üzerinde örgütlenmiştir. Çalışan nüfusun yalnızca çok küçük bir kısmı toprağı işler ve bunun için endüstriyel bir iş sürecini çağrıştıran araç ve gereçler kullanmaktadır. Böylesi bir toplumda, toplumun üyesi olan bireyler tarafından üstlenilmesi gereken faaliyetler karmaşık niteliktedir ve belli bir bilgi ve beceri birikimi gerektirmektedir. İş kavramı ise şeylerin değil, anlamların ve insanların manipölasyonu anlamına gelmektedir. İş, güçlü kasların doğayı doğrudan dönüştürmesi değil, iletilerin yorumlanması, seçilmesi ve aktarılmasıdır. Sanayi üretiminin artan karmaşıklığı, işçinin artık kazma ve kürek kullanan bir insan değil, bir makinenin kontrol sistemi üzerinde uzmanlaşmış bir insan olmasından ileri gelmektedir (Gellner, 1998:66). Bu uzmanlaşmanın sağlanabilmesi ancak belli bir asgari temel standart eğitim alınmış

olmasıyla mümkündür. Dolayısıyla sanayi toplumunun kendi kendini yeniden üretebilmesi, bireylerine bu asgari temel eğitimi verecek bir sistemi kurmasına bağlıdır. Bu sistemin amacı, tüm nüfusun standart bir dilde okuyup yazabilmesini, dolayısıyla anlaşılabilmesini sağlamaktır. Böyle bir sistemde herkes işçidir ve her işçi iyi bir yurttaş olabilmek için gereken niteliklere sahip olmak zorundadır. Bu ölçüde karmaşık bir kitlesel eğitim sistemini ayakta tutabilecek ve denetleyebilecek tek siyasi örgütlenme biçimi ise modern devlettir. Kültürle devleti bir araya getiren de budur. Geçmişte bu ikisi arasındaki ilişki zayıf, gevşek ve tesadüflere bağlıdır ve toplumu ayakta tutan kültür değil toplumsal yapıdır. Oysa şimdi kültürle devletin birbirini desteklemesi kaçınılmazdır ve ulusalcılığın sırrı da buradadır (Özkırımlı, 1999:154). Gellner, gerek ulusalcılık gerekse ulusun doğuş nedenlerini bu gelişimde bulmaktadır. Gellner'e göre ulus, kültürel türdeşliği ifade etmek üzere ulusalcılık tarafından yoktan var edilen bir kurgudur. Ulusalcılık ise standart eğitimi karşılamak üzere oluşturulan siyasi yapının kültürel açıdan da türdeş olması zorunluluğu sonucu ortaya çıkan ve bu kültürel türdeşliği siyasi bir projeye dönüştüren siyaset akımıdır (Öğün, 2000:69-71).

Ulusa tarihsel bir bakış açısıyla yaklaşan Hobsbawm, ulusu dönemler halinde inceler. Hobsbawm 1880 yılına kadar olan dönemde “eşik ilkesi” şeklinde bir temel prensibin gözetildiğini, ulus olma iddiasındaki her topluluğa bu hakkın tanınmadığını belirtir. Buna göre “eşik ilkesi”nin üç kıstasını yani mevcut devletle tarihsel bağı ya da oldukça eskiye dayanan ve yakın döneme uzanan geçmişle bağlantılı, yazılı bir ulusal edebi ve iradi anadile ve çoktandır yerleşiklik kazanmış bir kültürel elite sahip ve kanıtlanmış fetih yeteneği olan her topluluk ulus olarak kabul edilir (Hobsbawm, 1993:55-56). Ayrıca Hobsbawm “eşik ilkesi”nin Wilson’cu çağda bile bütünüyle terk edilmediğini, kıstaslarının değişerek devam ettirildiğini belirtir (1993:49).

Hobsbawm, ulusu “toplumsal mühendislik” ürünü olarak görür. Bu süreçte araştırılması ve aydınlatılması gereken en önemli olgu “icat edilmiş gelenekler”dir. İcat edilmiş gelenekten kastedilen törensel ya da sembolik bir nitelik taşıyan ve açıkça ya da örtülü bir şekilde kabul edilmiş kuralları olan bir dizi alışkanlık ve uygulamalardır. Bu uygulamalar sürekli tekrarlandıklarında belirli değerlerin ve

davranış normlarının içselleştirilmesini sağlar, böylelikle de otomatik olarak geçmişle bugün arasında bir köprü oluşturulur ve süreklilik hissi yaratılır (Özkırımlı, 1999:136). Bu noktada Hobsbawm, eski olan geleneklerin yeni koşullara uyarlanmasıyla, tamamen iradi bir biçimde “yaratılan/icat edilen” gelenekler arasında bir ayırım yapar. Hobsbawm’a göre, gelenek icadı hızlı toplumsal dönüşüm dönemlerinde görülen bir olgudur ve en çok hızlı bir endüstriyel gelişmenin ortaya çıktığı 1870-1914 döneminde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde üç tür gelenek icat edilmiştir. Birincisi, somut ya da soyut topluluklara aidiyet duygusunu ve bu toplulukların içsel türdeşliğini kuran ya da sembolize eden geleneklerdir. İkincisi, statüleri ve otorite ilişkilerini kuran ya da meşrulaştıran geleneklerdir. Sonuncusu ise “yaratılan gelenek” olup toplumsallaştırmaya yönelik inanç ve değer sistemlerine ilişkindir (Erözden, 2008:68-69).

Ulus ile kapitalizm arasında ilişki kuran Wallerstein, ırk, görünür fiziksel biçime sahip olan bir genetik kategori; ulusu, bir devletin fiili ya da muhtemel sınırlarına her nasılsa bağlı olan toplumsal-siyasal bir kategori; etnik grubu ise kuşaktan kuşağa geçen ve normal olarak kuramda devlet sınırlarına bağlı olmayan, bazı sürekli davranışlara sahip olduğu söylenen kültürel kategori olarak tanımlar (Balibar ve Wallerstein, 1993:98). Wallerstein’e göre bu üç kipsel terimin her biri kapitalist dünya ekonomisinin temel yapısal özelliklerinden birinin etrafında dönmektedir. Irk, dünya ekonomisinin aksel bölümüyle, yani merkez-çevre zıtlığıyla; ulus, bu tarihsel sistemin siyasal üstyapısıyla, yani devletlerarası sistemi biçimlendiren ve ondan türeyen egemen devletlerle; etnik grup, sermaye birikiminde ücretsiz emeğin büyük payının korunmasını sağlayan hane yapılarının yaratılmasıyla ilgilidir (Balibar ve Wallerstein, 1993:100).

Ernest Renan’a göre ulus oluşumunda objektif (dil, din, ırk ve kültür) unsurlardan ziyade subjektif (ortak bir duygusal birlik, birlikte yaşama istek ve iradesine sahip olma ve topluluk içinde var olan dayanışma olgusu) unsurlar daha önemlidir. Renan’ın ulusu subjektif unsurlara dayandırması, ulusu oluşturan bireylerin geçmiş kültürlerini yok sayma anlamına gelir ki bu noktada Renan ulusun oluşumunda bu durumu zorunlu kıstas olarak görür. Çünkü kültürel bir bellek kaybı

olmasa bireylerin ulus-devlete olan sadakatleri mümkün olmaz. Böylece Renan, modern ulusun, uluslararası düzen tarafından tanınan ve ortak bir “*kader birliği topluluğu*” olduğunu ve bu topluluğun kendisini oluşturan bireyler tarafından sözleşmeye bağlanan bir siyasal varlık olarak yaşamını sürdürme iradesiyle donandığını belirtir (Şen, 2004:13). Ayrıca Renan’ın bahsettiği bir diğer unsur “günlük plebisit”tir. Renan, bir ulusun var olabilmesini bireylerin her gün yaptığı plebisit sonucu ulusa olan gönül bağlarının tazelenmesine bağlamaktadır (De Wenden, 1998:40).

Türkiye’de ise ulusu modern bir olgu olarak değerlendiren Mehmet Ali Kılıçbay’dır. Kılıçbay’a göre ulus, Sanayi Devriminden sonra 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılın ilk yarısına kadar sarkan Aydınlanma Hareketi ile bunu izleyen ve onunla beraber yoğrulan Amerikan ve Fransız Devrimlerinin sonucu ortaya çıkan bir olgudur (1996:109). Gündoğan’ın sanayi öncesi dönemi, sınıf farklılıklarıyla karakterize edilmiş bir dönem olarak belirtmesi ve bundan dolayı, bir Fransız soylusu için Fransız köylüsü bir anlam ifade etmez iken, bir Rus soylusu daha fazla anlam ifade etmekte olduğu ve aynı ırktan ya da aynı coğrafyadan olsalar da, köylü ile soylu arasında ortak bir taraf olmadığı görüşü (2003:183) Kılıçbay’ı destekler niteliktedir. Kılıçbay, ulusu tarihsel bir inşa olarak görmektedir. Tarihin belirli bir konağında ve belirli bir mekânda oluşmaktadır. Bireylerin iradi çabalarının ürünüdür, doğanın dayatması sonucu değil, düşünsel faaliyetler sonucu ortaya çıkan bir olgudur. İnanca değil, doktrine dayanır. Belli bir toprak parçasının üzerinde parçalanmış şekilde duran parçaların, ulusal pazar çerçevesinde birleşmeleri üzerine oluşan ülkeye dayanır ve çok kalın çizgileri itibariyle, bu coğrafya üzerindeki çeşitli ve farklı etniklerin, kandaşlık ve yerelliklerinden koparak bir yurttaşlar şirketi oluşturmaları ve ülkeyi müşterek mülkiyet olarak sahiplenmeleridir. Kılıçbay bu noktaya bir tek Batı Avrupa’da, kapitalist üretim tarzının ulusal pazarları inşa etmesi süreci içinde ulaşıldığını belirtir. Önce ekonominin bir ülke meydana getirmesi, sonra kapitalizmin yurttaşı yaratması ve bunun arkasından da siyasal sözleşme teorisine dayalı siyasetin devreye girmesi modern ulusu kurmuştur (Kılıçbay, 1996:90).

Marksist literatürde ise modern ulus-devlet, siyasal bir kurum olarak üst yapıyı oluştururken toplumda baskın bir ekonomik sınıf olan kapitalistlerin ilgi ve isteklerini yansıtmaktadır. Kapitalizmin gücü olan devlet, sömürülen proletaryayı bastırmaktadır. Kapitalistler proletaryanın dikkatini dağıtmak için ulusçuluk olgusunu ortaya atmış ve bu yolla etkilenen işçiler de devlet(ülke)lerine sadık birer yurttaş olmayı görev edinmiştir. İşçiler, sonuçta kendilerini işçi devrimini hazırlayan bireyler olarak görmekten ziyade Fransız, İngiliz ve Alman kimlikli bireyler olarak görmeye başlamışlardır. Ulus-devletin yardımcı kurumları olan okul ve kilise de sömüren baskın sınıf olan kapitalistlerin aracı haline gelmiştir (Gutek, 2006:260).

Ulusla bir diğer yaklaşım tarzı ise etno-sembolcü düşüncedir. Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi Anthony D. Smith'dir. Smith, ulusu pek çok yanıyla modern bir olgu olarak görünmekle birlikte köklerinin derinlerde olduğunu iddia etmektedir. Smith'i ulusu modern bir olgu olarak değerlendirmeye iten nedenlerden biri, yurttaşların sahip oldukları hak ve ödevlerdir. Ulusun tüm ulusların tanıdığı korunabilir sınırları olan toprak parçasına sahip olması ve bu sınırlar dâhilinde kurduğu ekonomik birlik bir diğer nedendir. Sonuncusu ise ulusun, yurttaşlarını toplumsallaştırmak için tek bir siyasi kültür, kamusal kitle eğitimi ve medya sistemi kurmuş olmasıdır (Smith, 1994:114). Aynı zamanda Smith, “modern uluslar, geçmiş etnik toplulukları ve bağlılıkları dikkate alınmadan anlaşılamazlar” görüşünü ortaya atarken de üç gerekçe ortaya koymaktadır. Birincisi, tarihsel bakımdan ilk ulusların modern öncesi etnik çekirdekler temelinde oluşmuş olmalarıdır. Kültürel açıdan etkili ve güçlü olan bu uluslar, sonraları dünyanın pek çok yerinde ulus kurma/oluşturma süreçlerine örnek teşkil etmişlerdir. İkincisi etnik ulus modelinin, yalnızca birinci nedenden ötürü değil, aynı zamanda bunu dünyanın pek çok yerinde modern çağa dek varlığını korumuş olan topluluğun modern öncesi “dometik” (halka ait) topluluk biçimine oturtmak çok daha kolay olduğu için de giderek popüler ve yaygın bir nitelik kazanmış olmasıdır. Sonuncusu ise bir ulus olmakla övünç duyabilecek önemde bir etnik geçmişinin olmadığı ve etnik bağların bulanık veya uydurma olduğu yerlerde bile eldeki malzemeden tarihi ve kültürü olan bir toplulukla ilgili tutarlı bir mitoloji ve sembolizm yaratma ihtiyacı her yerde ulusal beka ve

birliğin koşulu olarak yüce bir iş haline gelmiş olmasıdır. Buna göre eğer etnik köken olmasaydı toplumlar uluslaşma sürecini tamamlayamazdı (Smith, 1994:73).

Pek çok ulusun formülünde bir etnik bileşene rastlamanın mümkün olduğunu iddia eden Smith, ancak bu durumun tüm modern ulusların zengin bir etnik mirasa sahip olduğu anlamına gelmediğini; ama yeterince derinlere inildiğinde ulusların harcının etnik öğelerle yoğrulduğunu belirtir. Bu nedenle Smith, ulusların oluşum sürecinin yüzyılları kapsayan geniş bir zaman diliminde incelenmesini gerekli görmektedir. Ayrıca Smith, dünya üzerinde bugün mutabık olma ve birlikte genişleme anlamında tam olarak ulus-devlet olan bir devletin olmayacağını iddia etmektedir. Devletlerin çoğunun etnik nüfusu melezdir, çoğu önemli etnik azınlıklara sahiptir ve derin bir bölünmüşlük içindedir. Dolayısıyla etnik ile ulus arasında net bir çizgi çizmek zordur (Smith, 2002a:171-172). Bununla birlikte Smith, Avrupa’da ortaya çıkan ve ulus-devlet oluşumuna katkıda bulunan devrimsel nitelikli üç gelişmeye vurgu yapmaktadır. Bunlardan ilki, ekonomik birleşimin sonucunda devletin merkezi konuma gelmesiyle bölgesel ve etnik bağılıkların ikinci planda kalmasıdır. İkincisi, bilimsel gelişmelerle desteklenen teknik uzmanlık ve bürokrasinin yükselişinin, kaynaklardan yüksek verimlilikle yararlanılmasını ve egemenliğin güçlendirilmesini sağlamasıdır. Sonuncusu ise kültürel alanda geleneksel kilise kökenli otoritelerin devlet egemenliği ve yurttaşlık eşitliği ekseninde gelişen bir dünyevi kurtuluş amacına dönüşmesi ve bu amaca hizmet eden bir entelijensiyanın gelişerek devletin hâkimiyet alanında kültürel bütünlük oluşturma çabasına girmesidir (2002a:172-177).

Erözden, Smith'in tezinin yani etnik grup ile ulus arasındaki kurduğu bağlantının daha iyi anlaşılabilmesi için bağlantı oluşturmada temel aldığı bazı tanımları aktarmanın gerekli olduğunu belirtir. Smith etnik grubu, ortak atadan geldiklerine ilişkin bir inancı, ortak anıları ve kültürel özellikleri paylaşan, ana yurt olarak tanımladıkları ya da tarihsel açıdan kendilerine ait olduğuna inandıkları bir toprak parçasına bağlılık duyan ve aralarında belli bir dayanışma bulunan, ayırt edici bir ad sahibi insan topluluğu olarak tanımlamaktadır. Smith buna ek olarak etnik kategori ile etnik grup arasında da bir ayırıma gider. Buna göre, etnik kategori

dışardan, yani grup dışındakiler tarafından kültürel bir birlik olarak tanımlanan, ama kendi etnik ortaklığının bilincine varmamış gruptur; etnik topluluk ise bireylerinde etnik aidiyet bilinci gelişmiş grup anlamına gelmektedir. Smith modern bir oluşum olarak tanımladığı "ulus" ile "etnik grup" arasındaki bağlantıyı bir siyasi akım olarak gördüğü "ulusçuluk" kanalıyla kurmaktadır. Smith'e göre ulusçuluğun amacı önce etnik kategoriyi etnik topluluğa dönüştürmek, sonra da ulusu yaratmaktır.⁵ Smith, etnik gruptan ulusa geçişin gerçekleşmesini yurttaşlık bağının kabul edildiği modern anlamda bir siyasi yapının kuruluşu olgusuna bağlamaktadır. Bu noktada, etnik grupla ulusu birbirinden ayıran olgu, toplumsal gruba aidiyetin saptanmasında kullanılan ölçütlerdeki farklılaşmadır. Buna göre, topluluk üyesi olma, birinci şık söz konusu olduğunda "doğum" ya da "kan bağı" ölçütüyle tanımlanıyorken, ikinci şıkta "yurttaşlık" sıfatının edinilmesi olgusuna bağlanmıştır. Dolayısıyla, üstü örtülü bir biçimde de olsa, bu iki değişik toplum türü arasında siyasi yapılanma anlamında bir farklılığın ve dönüşümün mevcut olduğu kabul edilmektedir (Erözden, 2008:72-74).

Ulus "mitleri ve anıları, kitlesel bir halk kültürü, belirli bir anavatani, ekonomik birliği ve tüm üyeleri için eşit hakları ve ödevleri paylaşan isimlendirilmiş bir insan topluluğu" (2002b:99) olarak tanımlayan Smith, yatay ve dikey etni olarak yaptığı ayırım neticesinde iki tür ulustan bahsetmektedir. Birincisi teritoryal ve sivil siyasi ulusların doğuşuna yol açan bürokratik içirme/dâhil etme sürecinde aristokratik seçkinlerin, güçlü bir devletten yararlanarak aşağı tabakaları ve uzak diyarları içermek suretiyle yatay bir topluluktan yarattığı ulus, öteki etnik ve jenealojik ulusları yaratacak olan yerelliğin seferberliği sürecinde iktidarın dışında tutulmuş entelijensiya ile bazı orta tabakaların, aşağıdan öteki tabakaların etkin politize olmuş bir ulus halinde seferber edebilmek için (etno-tarih, dil, etnik din, gelenekler vs gibi) kültürel kaynaklardan yararlanarak dikey bir topluluktan yarattığı ulustur (Smith, 1994:191-192).

⁵ Bunun yanı sıra Smith, etnik köken ile ulus arasındaki geçişte istisnai durumların da mevcut olduğunu belirtir. Örneğin Amerika, Avustralya ve Arjantin gibi göçmenlerin oluşturduğu toplumlarda tarihle bağlantılı bir etnik geçmiş yoktur. Bu devletler kapsadıkları küçük ya da zayıf etnikleri etkilemeye çalışan tek bir etnin egemenliğinde uluslaşmışlardır. Baskın olan etni kendi geleneklerini yayarak, beklide daraltarak ya da yeni etnik göçmenleri veya yeni dâhil olan etniyi kapsayacak şekilde evrenselleştirerek, daha geniş bir siyasi kültür oluşturmaya çalışmıştır (Smith, 2002a:196).

Ulus hakkındaki görüşler dikkate alındığında üzerinde birleşilen nokta, ulusun modern döneme ait bir olgu olduğudur. Bu ise ulusu yalnızca bir devletin egemenliği altındaki bölge üzerinde bireylerin birleşik idari erişime sahip olduğunda ortaya çıkan bir olgu olarak görmemizi ve ulus-devlet ile kapitalizm arasında kurduğumuz bağı doğrular niteliktedir. O halde ulus-devlet, ulus ve ulusçuluk modernitenin bir sonucudur.

1.2. MODERNLEŞME VE ULUSÇULUK

Avrupa’da 17. yüzyılda meydana gelen teknolojik birikimin sebep olduğu ekonomik büyüme, toplumları, adına modernleşme denilen kurumsal ve kültürel bir değişim sürecine sokarak, etkileri dünya çapında görülen yeni bir hayat tarzı ve sosyal örgütlenme biçimini yaratmıştır (Sarıbay, 2001:85). Düşünsel alt yapısını aydınlanma projesi oluşturan bu örgütlenme biçimi sürekli ve doğrusal bir ilerleme anlayışı üzerine oturmaktadır. Bu ilerlemenin, aydınlanma felsefesine göre ideal toplum düzeni olarak ifade edilen belli bir amacı vardır. Bu anlamda “Aydınlanma ruhu, bireyin eğitimini, onu hem ailesinin hem de bizzat kendi tutkularının dayattığı, dar, akılcı olmayan görüşten kurtarıp, akılcı bilgiye ve aklın eylemini örgütleyen bir topluma katılmaya açılmasını sağlayan bir disiplindir” (Touraine, 1995:25-26).

Modernizm olarak adlandırılan ve Batı’ya ait olan modernlik ideolojisi, kul düşüncesi ve bu düşüncenin dayandığı Tanrı anlayışının yerine başka bir şey koymaktadır. Modernizmin öncüllerine göre “...dinin anlamlandırdığı varlık bütünü reddedilip parçalanabilirdi. İnsan zihninde akıl aracılığıyla parçalanmış ve en ufak yapı taşlarına bölünen varlığı yeniden tasarlamak yine insan aklının yetki alanı içindedir” (Bulaç, 1998:33). Düşüncede yaşanan bu değişimin eğitim alanına yansması, eğitimin dinin tekelinden kurtarılması ve devlet hizmeti olarak görülmeye başlanması şeklinde gerçekleşmiştir. Yüzlerce yıl din içinde kaybolan birey, yavaş yavaş devlet tarafından fark edilmeye başlanmış ve eğitimin, dinin öğretilerine göre değil, insanın doğal gereksinimlerine yanıt verebilecek biçimde devlet tarafından düzenlenmesi fikri önem kazanmıştır (Gökçe, 2007:53). Bu modern eğitimde din adamlarının yerini öğretmen almış ve bireylerde aklın(usun) bağımsız gelişmesi ve kişilik kazanması sağlanarak bireyler özgürleştirilmiştir (Başaran, 2007:37).

Siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin neticesinde oluşan modernitenin birçok sonucu ortaya çıkmıştır. En önemli sonucu kuşkusuz ki 16. yüzyıldan itibaren belirmeye başlayan ulus-devlettir (Tekeli, 1999:27). Başka bir ifadeyle, ulus-devlet, modernleşmenin siyasi-toplumsal-ekonomik düzeydeki yansıması olarak kabul edilmiştir. Genel olarak modernleşme sürecinin temel çıktılarından biri olan ve mensuplarını aynı türdeş hale getirmeyi amaçlayan ulus-devlet, 18. yüzyılın sonundan bugünlere kadar dünyadaki her şeyi, olayları ve düşünceleri, kurduğu ideoloji çerçevesinde kendi rengine dönüştürmüş ve kendi mantığı doğrultusunda belirlemiştir. Böylece devlet kurguladığı ideolojisi çerçevesinde bireylerin gerçek ilişkilerini değil, bu ilişkiyi görüş biçimlerini etkileyerek onları ulus içerisinde belli bir konuma oturtmakta ve bu süreçte modernleşmenin unsurlarını araç olarak kullanmaktadır.

1.2.1.Modernleşmenin Unsurları

Ulus-devlet, kurumsallaşmış siyasal iktidarın belli bir tarihsel aşamada büründüğü yapısal biçim olarak tanımlandığında ulus da, bu yapılanmanın meşruiyet kaynağı olan bir kurgu biçiminde kavramlaştırılmaktadır. Ulusun bir kurgu olduğu yönündeki önerme onun aynı zamanda bir olgu olmasını da içermektedir. Olgusal ulus-devletin, kurgudaki mükemmelliğe erişmekten uzak olduğu; olgunun kurguya uydurulmaya çalışıldığında ise, bu durumun bir projeye dönüştüğü görülmektedir. Bu projenin adı, uluslaştırmadır (Akbulut, 2007a:355). Türdeş olmayan bireyleri türdeş kılma ve türdeş bir bütün içinde olduklarına inandırma çabası olarak uluslaştırma, ulus inşasını modernleşmenin unsurları çerçevesinde gerçekleştirmektedir.

Modern dönemde ulus-devlet, ideolojisi doğrultusunda egemenliğini kurduğu toprak parçası üzerinde yaşayan bireylerden iradi bir birliktelik yaratırken, ulus öncesi yapılanmalarda görülen birey-doğa, birey-toplum ilişkisini birey-birey, birey-ulus ilişkisine dönüştürmüş ve bu ilişkiyi siyasi ve hukuki bir temele oturtmuştur. Gelişen süreçte eğitim, dinin tekelinden kurtularak devletin kontrolüne girmiş ve ulusun yaratılmasında istenilen iradeyi gerçekleştirmekle yükümlü ideolojik aygıt olarak konumlanmıştır.

1.2.1.1. Eğitim

Ulus-devlet yapılanmasında eğitim ve ulus arasındaki bağ, eğitimin toplumsallaşmaya yönelik işleviyle kurulmaktadır. Eğitimin sosyolojik boyutuna vurgu yapan Durkheim, eğitimi toplumsal uyumu ve birliği geliştiren ve koruyan temel kurumlardan biri olarak görmektedir. Ona göre eğitimin özel işlevi, genç kuşağın metodik olarak toplumsallaşarak bireysel yeteneklerinin toplumun gereksinimleri doğrultusunda geliştirilmesidir. Yani, çocuklara ortak değerler ve ortak entelektüel ve fiziksel beceriler kazandırmaktır. Bu becerileri bireyden hem siyasal toplum, hem de kendisinin özel çevresi istemektedir. Toplumun yaşamda kalması ve uyum, ancak bu yolla sağlanır (Tezcan, 2005:16). Eğitim ve toplum arasında kurulan bu bağa devlet ideolojik bir boyut katarak eğitimi araçsallaştırmıştır. Böylece devlet ve ideolojiden beslenen eğitim, ulusun olgunlaşmamış bireyleri olan çocukların zihinlerinde ulus kimliği bilinci uyandırmak, ulusu ulus yapan ve üyelerinin ürettiği kültürü bireylere aşlamak işlevini kazanmıştır.

Eğitim ile ideoloji arasında uluslaşma bağlamında kurulan ilişkinin gerçekleştiği mekân okullardır. O halde ideoloji, bir grubun inancının ifadesi olarak ortak düşünce, hedef ve kararların belirlenmesi olarak tanımlandığında okullar, bireylere ortak hareket etme veya “biz” duygusunun yaratıldığı ve ulusal bağların geliştirildiği araç olarak görülebilir. Aynı zamanda okullarda sadece “biz” duygusu yaratılmaz, “biz”i oluşturan unsurlar yeni nesillere geliştirilerek aktarılır. “Biz” yaratılırken amaç, aynı düşünen, benzer değerlere sahip olan, ortak tutum ve davranışlar geliştiren bireyler yaratmaktır. “Biz”in kim olduğu; düşünce, tutum, değer ve anlam dünyasıyla bir bütün olarak sınırların nerede başlayıp nerede bittiğine dair ideolojik yönlendirme, eğitim sürecinin ilk yıllarında daha çok simge ve semboller ya da basit özdeşlik/benzerlik kurma etkinlikleriyle gerçekleştirilirken; ileri eğitim kademelerinde başta tarih dersleri olmak üzere edebiyattan yurttaşlık bilgisi derslerine kadar nitelikli bir boyut kazanmaktadır (Parlak, 2005:84-85). “Biz”in yaratılması aynı zamanda “öteki”nin de yaratılması ve “öteki”nin çizilen sınırların dışında tutulmasını gerektirir. Çünkü “biz”in olması “öteki”ne bağlıdır.

“Biz” ve “öteki” ayrışması ulus-devletin gerek duyduğu türdeş yurttaşı ve homojenliği de gerçekleştirir. Bu ise dost-düşman ayırımına dönüştürülerek yaratılır. Dolayısıyla devlet öteki kavramıyla içeride ve dışarıda düşmanlar yaratarak düşmanlığa dayalı kimlik tanımlamaya çalışır. Tarihte bunun örneklerine çok sık rastlanır. Örneğin Yunanlılar ve Persler, Bizanslılar ve Sasaniler, Lehler ve Ruslar, Araplar ve İsraililer, İngilizler ve Fransızlar gibi. Bu ikili ülkeler arasında yapılan savaşlar özgül kültürel farklılıklar yaratmaktan ziyade, bu farklılıkları keskinleştirmekte ve siyasallaştırmakta, daha önce etnik kategori halinde olanı kimliğinin ve kaderinin bilincinde kaynaşmış bir etniğe dönüştürmektedir (Smith, 2002a:66). Öyle ki Smith’in de belirttiği gibi farklılaştırılmış halkta bir kimlik duygusu geliştirmeye yönelen ve merkezileşme sürecini güçlendiren savaşlar, eğer devlet aygıtını yıkmaya yönelmiyorsa devletin çıkardığı savaşlardır (Smith, 2002a:67). Bununla birlikte ulus-devlet kuruluşundan sonra geçmişten devraldığı mirası, kendisinin geçmişten farklı olduğunu vurgulamak için geçmişi ya eleştirmiş ya da tamamıyla reddederek ve geçmişi destekleyenleri kendisine düşman ilan ederek “öteki”leştirmiştir.

Uluslaşma bağlamında eğitimin en iyi işlediği ülke Amerika Birleşik Devletleri(ABD)’dir. Çünkü ABD dünyanın en çok etnik kökene sahip ulusudur. ABD’de kırktan fazla eyalette ABD anayasasının öğretilmesi, otuzdan fazla eyalette eyalet anayasası ile birlikte ABD tarihi ve bayrak ile ilgili konuların öğretilmesi zorunlu olup, bu tür konuların anlatımı için özel bir yurttaşlık bilgisi dersi bulunmaktadır (Kaplan, 1999:124). Amerikanlaştırma politikası ile ülkeye göç edenler belli bir kültürün içine sokularak; 1880’den sonra büyük bir çoğunluğun ne İngiliz ne de Protestan kültürüne girmeyip, tek bir ulusal karaktere büründürülmüştür. Böyle bir bütünleştirme ideolojisinin eğitim politikası hem okul çevresini (gizli müfredatı) hem de resmi müfredatı etkilemiştir. Okul çevresi, yani kurallar, düzenlemeler; görgü kuralları, öğrenci-öğretmen ilişkileri; dakiklik, düzenlilik, tutumluluk, çalışkanlık ve özel mülke saygı göstermek gibi Protestan ahlakı ile ilgili değerlerle donatılmıştır. Bu değerler endüstri toplumu için önem taşıyan disiplinli çalışmanın da temelini oluşturmaktadır. Resmi müfredatta ise, öğretim, okuma ve yazma dili İngilizce olup; İngilizce konuşmayan çocuklara

İngilizce öğretilmekte; egemen grup içinde bir düzen sağlamak için bu çocukların kendi dillerini tamamen terk etmelerine çalışılmaktadır. Böylece tek tip (bütünsel) Amerikan Ulusu yaratma amaçlanmıştır (Gutek, 2006:180). Japonya’da ise 1800’lerde geliştirilen eğitim düzeninde ulusçuluğun, geleneksel değerlerin ve imparatorun benimsettirilmesine yönelik programlar hazırlandığı, öğrencilerin bayrak-resim-törenler-anıtlar vb. görsel simge ve sembollerle yoğun olarak ideolojik söylemin etki alanına alınmaya çalışıldığı, eğitimde temel hedef olan Japon Ulusçuluğunun yüceltildiği görülmektedir (Parlak, 2005:98).

Okullar uluslaşmayı sadece derslerde verilen bilgi yönünden değil, ders dışı etkinliklerle de gerçekleştirmektedir. Okul binalarının mimarisi, koridorların ve sınıfların tarihi değer yüklü yazı ve resimlerle donatılması, sınıfların planlanması, öğrenci-öğretmen ve yöneticilere ait alanların biçimsel olarak farklılaştırılması, okullara verilen isimler gibi olgularda öğrencilerde ulus bilincinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte düzenlenen törenler, resimler, bayraklar, anıtlar ve sportif faaliyetler de uluslaşmaya katkı sağlamaktadır.

1.2.1.2. Spor

Uluslaşmada eğitimle ilgili olmakla beraber sivil ve siyasal dünyalar arasındaki uçurumu kapatmaya yarayan sporun da büyük bir önemi vardır. 20. yüzyılın başlarında olimpiyat oyunları ve uluslararası futbol karşılaşmaları gibi olaylar esasen orta sınıftan insanları ilgilendirmiş ve bu karşılaşmalar gerçekte çok etnik kökenli devletlerin ulusal parçalarını düzenlemek için düzenlenmiştir. Spor karşılaşmaları bu tür devletlerin birliğini sembolize etmektedir, çünkü uluslar arasındaki dostça rekabet, sembolik sözde mücadelelerle zararsız biçimde yatıştırılacak gruplar arası gerginlikler için bir emniyet supabı olması koşuluyla, düzenli yarışmaların kurumsallaşması üzerine herkesin birbirine ait olduğu duygusunu pekiştirecektir. Spor, her koşulda yurttaşlar adına, ulusal duyguları aşılamanın benzersiz ölçüde etkili bir aracı durumuna getiren etken, en az siyasallaşmış ya da kamusallaşmış bireylerin bile kendilerini, pratikte her insanın olmasını istediği ya da ömrünün bir anında kendisinin olmak istediği kadar

mükemmel olan genç insanların sembolize ettiği ulusla rahatlıkla özdeşleştirebilmeleridir. Birey, alkışlamakla yetinse bile, kendi ulusunun bir sembolü haline gelmektedir (Hobsbawm, 1993:169-170).

Sporun bu özelliğini iyi kavrayan ülkeler sporun her dalında gelişme göstermek için büyük çaba harcamışlar ve harcamaktadırlar. Devletler ülkenin her bölgesine spor tesisleri kurarak, spor aracılığıyla ulusun bütün bireylerine ulaşmaya çalışmaktadır. Yurttaşlar gerek tuttıkları takımların gerekse ulusal takımlarının katıldıkları uluslararası turnuvalarda takımlarını desteklemek için, bayraklar sallayarak ve marşlar söyleyerek statları doldurmakta ve böylece ulusal duygular en yüksek seviyeye çıkmaktadır. Yurttaşların bu duyguları kısa süreliğine de olsa yaşaması aidiyet bağlarının güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Ülkeye olan aidiyet bağlarının güçlenmesinde çok önemli bir konumda olan spor, bir anlamda Renan'ın plebisitini değişen aralıklarla da gerçekleştirmektedir. Bugün gelişmiş ülkelerde spor ile eğitim sisteminin birlikte hareket edecek şekilde planlanmış olduğu göstermektedir ki spor uluslaşmada önemli bir araçtır.

1.2.1.3. Askerlik

Fransız Devrimi öncesinde devlet ve kral arasında kurulan özdeşlik devletin askerlerinin de kral ile özdeşleşmesine neden olmuş ve savaşta askerlerin kral adına savaşmaları sonucunu doğurmuştur. Devrim sonrası ise ulus inşa sürecinde ideoloji doğrultusunda kurgulanan yurttaş, kendisiyle devleti özdeşleştirmiştir. Sonuçta “halk egemenliğinin” kurulması ve ulusun egemen olmasıyla birlikte askerlik zorunlu hale getirilmiş ve artık askerler kral adına değil vatan adına savaşmaya başlamış. Ancak süreç beklenildiği gibi kısa olmamıştır. Süreci irdeleyen Giddens, “Ulus Devlet ve Şiddet” adlı eserinde askerlikle oy hakkı arasında bağ olduğunu ortaya koymaktadır. Dönemde uluslar egemenliği kullanmanın gereği olarak oy hakkını elde etmek için devletler tarafından zorunlu askerliğe tabii tutulmuştur. Örneğin Almanya’da Bismarck, ulusal birliği oluşturur oluşturmaz yeni devletin asker ihtiyacını karşılamak için her erkeğe oy hakkını vermiştir. Aynı şekilde İngiltere’de savaşı geçiren dönemde oy hakkının genişlemesi durmak üzereyken I. Dünya Savaşı’nda

asker kayıplarının aşırı artmasıyla birlikte zorunlu askerlik uygulamasına karşılık oy hakkı kurumsallaştırılır (2008:306).

Devletler genelleştirilen ve zorunlu kılınan askerlik hizmeti kanalıyla, bireylerde öncelikle vatan kavramı değer yüklü bir içeriğe kavuşturularak ulusal bir içeriğe büründürmekte, bir ölçüde kutsallaştırılmaktadır. Bununla birlikte askerlik süresince verilen eğitimle ordu ikinci bir yurttaşlık okulu işlevini de yerine getirmektedir (Erözden, 2008:127). Bunun yanı sıra ülkenin her yerinden ve her alt gruptan bireyler askeri birliklerde buluşturularak farklılıklar ortadan kaldırılmakta, ortak değerler yaratılmaktadır.

1.2.1.4. Siyasal Katılım

Fransız Devrimi'nin getirdiği halk egemenliği kavramı, egemenliği kullanmakla yükümlü olan yurttaşların yönetime katılımını gerektirmiş ve bu siyasal katılımı yani oy hakkını doğurmuştur. Siyasi katılım çeşitli boyutları olan çok yönlü bir olgudur. Tarihsel gelişimine bakıldığında, tüm iniş çıkışlara karşılık, genel gidiş daha fazla katılımın sağlanmasına yöneliktir. Tarih boyunca siyasal katılım çeşitli biçimler almakta birlikte günümüzde birçok biçimin bir arada kullanılmaya başlandığı gözlenmektedir (Eroğul, 1999:34).

Siyasal katılımcılığın yaygınlaşmasını sağlayan temel neden modernleşme sürecinde meydana gelen devrimler ve bu devrimler sonucu ortaya çıkan ulus-devletlerdir. Ulus-devletin, sınırları içinde yaşayan bireylerden iradi bir birliktelik yani ulusu yaratmak için gerekli gördüğü koşullardan birisi, yurttaşların, bireysel çıkarların üstünde yer alan ve bireysel çıkarlara üstün gelen bir siyasi alanın var olduğuna dair olan inançlarıdır. Okul ve ordu kurumlarının yanında, söz konusu ortak siyasi alanın varlığına dair inancı yaratmak için kullanılan başlıca araç siyasi katılımıdır. Çünkü ulus, ayrıcalıksız, sınıfsız, farklılaşmamış bir kitle, yani soyut bir varlık olarak görülürken, bu soyut varlığın elindeki soyut egemenlik, siyasi katılım sayesinde somutlaşmaktadır. Bu sayede ulus-devlet egemenliğin kaynağını Tanrı'dan alarak Ulus'a mal etmiştir (Eroğul, 1999:70).

Modernleşme sürecinde ulus-devlet, modernleşmenin unsurları aracılığı ile ulusunu yaratırken modernleşmenin bir gereği olarak dini devre dışı bırakmaya çalışmıştır. Ancak devletin sekülerleşmesi ve bununla paralel ümmetten ulusa geçişin yaşanması dinin uluslaşmayla bağıntısını tamamiyle kesmemiştir. Çünkü din ve ulusun ortak amacı kendisine bağlı bireyler yaratmaktır. Bu amaç dikkate alındığında ümmetten ulusa geçiş de din ve ulusun kavramsal olarak ayrılması, onların olgusal olarak ayrılmasını beraberinde getirmemiştir. Weber (1985:28)'in vurguladığı gibi yapılan reformlar kilise otoritesinin yaşam üzerinden tümüyle *kaldırılması* olmayıp var olan biçimin *farklı* bir anlamla değiştirilmesi şeklindedir. Sonuç olarak din, modern dönem öncesinde toplulukları doğrudan etkileyip onları ümmete dönüştürürken, modernleşme sürecinde ulusun ortaya çıkmasıyla birlikte din, toplulukları bir dolayım aracılığıyla etkilemeye başlamıştır. Bu araç siyaset ve onun ideolojisidir.

1.2.2. Din Ulusçuluk İlişkisi

Din yapısı gereği insanı hem içten hem dıştan kuşatması, onu, insanın düşünce ve davranışlarında kendini gösteren bir disiplin haline getirmiştir. Din, sadece öbür dünyaya ilişkin bir inançlar dizisi olmayıp, aynı zamanda ve daha önemli olarak günlük hayat dünyasının bütün boyutlarıyla nasıl düzenlenmesi gerektiğinin kaynağı olmuştur (Sarıbay, 2001:186). Din ve insan arasındaki bu ilişki ve ideoloji tanımımız “çok sayıda insanı harekete geçirmeyi hedefleyen kapsamlı uzun vadeli siyasi program” dikkate alındığında dinin ideolojik bir işleve sahip olduğu açık olarak görülmektedir. Bu görüşümüzü destekleyen Ergil (1983:18)'e göre ister aşkın, ister dünyevi olsun her ideoloji, "kesin, değişmez ve doğru" anlamında bir kutsal ile ilgilidir ve kendi kutsalını kendisi tanımlamaktadır. Dinin de bir kutsal alan olması sebebiyle, ideoloji ile din bu anlamda benzeşmektedir. Ancak, dindeki kutsalın "ilahi", yani aşkın olduğu unutulmamalıdır.

Din-ulus ilişkisi, bu ilişkinin arka planını oluşturan toplumsal yapının kazandığı şekil ve bu toplumsal yapıda dinin konumuna göre değişmektedir. Çalışmamızın uluslaşma, ideoloji ve eğitim çerçevesinde ve ulus-devlet

yapılanmasında geçtiği dikkate alındığında din ulus ilişkisini anlayabilmek için toplumsal gerçekliğin üç unsurunun (siyasal, ekonomik ve toplumsal) din ile ilişkisinin açıklanması gerekmektedir. Bu doğrultuda Marx, Weber ve Durkheim'in din hakkındaki görüşlerine başvurulması çalışma açısından önem arz etmektedir. Bunlardan dini bireysel boyutta ve aşkın iradeye dayalı bütünlüklü anlamının toplumdaki yerine ilişkin olarak değerlendiren tarihsel materyalizmin kurucusu Marx'a göre, din "ezilen insanların içli ezgisi, kalpsiz bir dünyanın sıcaklığı, tinin dışlandığı toplumsal koşulların tinidir. Din, halkın afyonudur." (2000:17). Burada "afyon"un anlamı Marx'ın eleştirdiği burjuva sınıfının halkı uyutmak için kullandığı bir araç değil, halkın kendilerini mutlu kılmak için kullandıkları yanılsamalı mutluluktur. Marx, halkın yanılsamalı mutluluktan vazgeçtiği, yani dini ortadan kaldırdığı zaman gerçek mutluluğa kavuşacağını belirtir. Daha açık bir ifadeyle Marx, dinin eleştirisini, insanın yanılsamalarını, insanın kendi gerçekliğini akıl çağına erişen ve yanılsamadan kurtulmuş bir insan olarak düşünmesi, etkilemesi ve biçimlendirmesi, kendi kendinin, yani kendi gerçek güneşinin çevresinde dönmesi için insanın dini ortadan kaldırması gerektiğini belirtir. Ona göre din, insan kendi çevresinde döndüğü sürece insanın çevresinde dönen yanılsamalı güneşten başka bir şey değildir (Marx, 2000:17). Görüldüğü gibi Marx'ın din anlayışıyla "yanlı fikir" olarak tanımladığı ideoloji arasında benzerlik vardır. Ortak nokta ise her ikisinin de "retinanın eşyayı ters göstermesi " gibi gerçeği tersyüz etmesidir. Ancak din, bir tahakküm aracı olmaktan çok, insanın sarıldığı bir kurtarma aracı olması sebebiyle ideolojiden ayrılmaktadır (Mardin, 2007b:44-47).

Dine sosyolojik anlamda bakan ve toplumlarla dinler arasındaki fonksiyonel ilişkinin analizini ortaya koyan Pozitivist Durkheim'dır. Durkheim dinin, parçalardan oluşmuş bir bütün-mitlerden, dogmalardan, ayinlerden ve törenlerden ibaret, az çok girift bir sistem- olmasına rağmen, bir tür bölünmesi mümkün olmayan varlık teşekkül ediyormuş gibi faaliyet gösterdiğini (2005:55) belirterek dinin kişisel değil, toplumsal bir süreç olduğunu iddia eder. Ona göre toplum, düzen ve yapılarının ifadesini dinde bulur. Durkheim dini "Bir din, kutsalla, yani değerlerinden ayrılmış ve yasaklanmış şeyle ilgili inançlar ve amellerden oluşan tutarlı bir sistemdir. Bu inançlar ve ameller, kendilerine inanan bütün insanları kilise/cemaat diye

isimlendirilen tek manevi bir toplum halinde bir araya getirir.” şeklinde tanımlar (Durkheim, 2005:67). Buna göre Durkheim dini iki unsur üzerine yapılandırır. Birincisi düşünceyle ilgili olan bir takım zihni tasavvurlardan oluşan inançlar ile dine özgü hususi eylem biçimlerinden oluşan, yani inananların kutsal olan şeylere karşı nasıl davranması gerektiğini belirten ayinlerdir. Hem inanç hem de ayinler bütün dinlerde ortak olan kutsal ile din dışı olarak ayrılan iki alanda kendini bulmaktadır. İkinci unsur ise dinin daha çok toplumsal yönüne vurgu yapmaktadır. Dini inançlar ve ayinler her zaman belli bir grup tarafından paylaşılır. Ancak inançlar ve ayinler söz konusu olan grubun bireyleri tarafından kabul edilmez, aynı zamanda gruba aittir ve grubun birliğini sağlar. Dolayısıyla grup üyeleri ortak inanç olgusuyla birbirine bağlanır ve gruba karşı aidiyetleri gelişir. Durkheim ikinci unsurun da en az birincisi kadar önemli olduğunu belirtir ve din fikrinin bir kilise/cemaat düşüncesinden ayrı düşünülemeyeceğini belirtir (2005:67-69).

Kapitalizm ile din arasında bağ kuran Max Weber, “*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*” adlı kitabında dinin toplumdaki fonksiyonunu, kapitalizmin gelişmesi sürecindeki etkisine bakarak inceler. Weber’e göre, sosyolojik açıdan, dinlerin belirli sosyal ve tarihsel ortam içinde almış olduğu görünüm yani “yaşanan din” önemlidir. Yaşanan din açısından kritik nokta kitlelerin o dini algılama ve uygulama biçimidir. Weber, inanç boyutunu bir sosyal olgu olarak ele alır ve bu boyutun toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşam arasındaki etkileşimini inceleyerek din ile ekonomi ve siyaset arasında bir ilişki kurar. Weber, bu düşünce çerçevesi içinde Batı kapitalizminin gelişmesiyle Protestanlık arasında çok sıkı bir bağ olduğunu öne sürer (İnce, 25.04.2009).

Weber’e göre kapitalizmin gelişmesini sağlayan Protestanlığın dünya görüşüdür. Yani Protestanlığın mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevke karşı çıkması, lüks tüketimini sınırlandırması, buna karşılık, mal kazancını, psikolojik olarak geleneksel ahlakın yasaklarından kurtarması, kazanç uğraşısının zincirlerini koparıp bunu yalnız yasal hale getirmekle kalmaması, ayrıca doğrudan doğruya Tanrının isteği olarak görmesidir (Weber, 1985:137). Protestanlığın Kalvinist şeklinde insanın kendi amaçları için değil, Tanrı’nın verdiği doğal düzeni

gerçekleştirmek için dünyaya geldiği inancı, kapitalist sistem içindeki insanları toplumun rasyonel yönlerini geliştirmeye yöneltir ve böylece pazar mekanizmasının rasyonellik unsurlarını bir Tanrı görüntüsü olarak kabul edip onları kullanmaya sevk eder. Calvinizmin, elde edilen zenginliklerin kişisel çıkarlar için kullanılamayacağı fikri ise birikime yol açar. Fakat bunun yanında başarı Tanrı'nın kulunu sevdiğine dair bir "işaret" olarak kabul edildiği için bireyler Calvinizmde çalışkan olmaya yöneltirler. Böylece şekillenmeye başlamış olan kapitalizm Weber'e göre daha çok gelişme imkânı bulur (Weber, 1985:137-138).

Dine ideolojik boyutta bakan Marx, toplumsal boyutta bakan Durkheim ve ekonomik boyutta bakan Weber'in görüşleri incelendiğinde din ile ulus-devlet tanımlamamızda kullandığımız unsurlar arasında ilişki olduğu açıktır. Dinin bu etkileri sadece devletle sınırlı değildir. Dinin toplumsal yaşamdaki işlevleri düşünüldüğünde din ile ulus arasında da ilişki olduğunu öne sürenler de vardır. Örneğin Hobsbawm dini “ortak pratikte komünyon kurmanın eski ve sınanmış bir yöntemi, başka koşullarda ortak yönleri olamayacak insanlar arasında bir tür kardeşlik bağı” (1993:89) olarak tanımlar. Ona göre Polonya ve İrlanda örneklerinde olduğu gibi din ile ulusal bilinç arasındaki ilişki çok sıkı olabilmektedir. Hobsbawm, aslında milliyetçiliğin kitlesel bir güç haline geldiği yerlerde bu ilişkiyi, bir azınlık ideolojisi ve eylemciler hareketi aşamasında olduğundan daha yakınlaşır görür ve milliyetçilik ile din arasındaki ilişkinin giderek özdeşleştiğini iddia eder (Hobsbawm, 1993:89). Bu noktada Smith de Hobsbawm'a katılmaktadır. Smith'e göre yaşanan üçlü devrim sonunda her ne kadar sekülerleşme gerçekleşse de din ile devlet arasında bağ koparılamamıştır.⁶ Aynı şekilde Polonya ve İrlanda örneklerini veren Smith, din ve siyaset arasında yaşanan ayrışmaya karşılık bu tür ülkelerin din tanımlamasını etnik ve ulusal bulmaktadır. Ona göre din, ulusal ruhun ve kişiliğin doğal bir sonucudur. Bu ise dine topluluk içinde güç ve yaşam sağlamakta ve belirli bir

⁶ Ulus-devlet sekülerci olmaya çalışır, ancak kendisi hiçbir şekilde seküler değildir. Yani kiliseleri ve ibadeti özel alana iter, ancak gizemli retorik ve ritüelin ardında bıraktığı boşluk hızla devlet yapımı bir tür din ile dolmaktadır (Baumann, 2006:48). Bunun en somut örneğini Amerika oluşturmaktadır. Din, dünyevilemiş Amerikan toplumunda işlevselliğini korumaktadır. Dinin, kültürel din olarak çok yönlü Amerikan toplumunun bütünleşme sembolü olduğunu; politik din olarak sosyal kontrolün önemli bir aracı olduğunu; sosyal din olarak pek çok insana sosyal statüsünü açıkça ifade etme imkanı sağladığını; psikolojik din olarak nihayet bir manevi kimya benzeri bireysel mutluluğa aracı ettiği bilinmektedir (Köktaş, 1997:17). Bununla birlikte devletlerin bayraklarında dinsel sembollerin olması dinin devlet üzerinde etkisini hâlâ sürdürdüğünün göstergesidir.

topluluk kültürü ile artan özdeşliği özel bir ulusal kurum statüsü kazandırmaktadır (Smith, 2002a:206-207).

Din ile ulusun kavramsal olarak ayrılmasına karşılık olgusal olarak ayrılmaması aslında dinin işlevinde yaşanan değişimden kaynaklanmaktadır. Nitekim ideolojinin ortaya çıkması ve ümmetten ulusa geçişin gerçekleşmesi, ulus ve din arasındaki ilişkiye ideolojik boyut katmıştır.

1.3. ULUSLAŞMA VE İDEOLOJİ

Modernleşme sürecinde devletlerin ulus-devlet formatına dönüşmesi, devlet ve ulus özdeşliğini gündeme getirmiş ve bu durum uluslaşma sürecini ortaya çıkarmıştır. Uluslaşma, en genel anlamda ulusa ait olma anlamına gelir ve süreçte devletin yurttaş olarak kabul ettiği bireylerin ulusal kimlik çerçevesinde ulusa aidiyet duyması gerçekleştirilir. Böylece birey bireysel çıkarlarının üzerinde bir ulusal çıkarın varlığını kabul eder ve bütün sadakatlerin üzerinde bir sadakatle ulusa bağlı kalır. Ancak bireyin gördüğü veya görmesi istenilen gerçeğin, devletin planladığı doğrultuda olması gerekmektedir ki bu durum ideoloji aracılığıyla hayata geçirilmektedir. Çünkü bireyler, ideoloji aracılığıyla ulus yapılanmasında aldıkları konumları doğrultusunda gerçek ilişkilerini değil, bu ilişkiyi görüş biçimlerini dile getirmektedirler. Bu anlamda devlet tarafından yurttaş olarak kabul edilenler ideoloji aracılığıyla yaşanan gerçeği, algıladıkları biçimde yansıtır.

Kendine özgü toplu, ortak bir aidiyet bilincinin kazanılmasını vurgulayan uluslaşma, ulusal değer ve tutumları içerirken, ideolojide uluslaşmanın aracı değişkeni konumundadır. Uluslaşmanın yurttaşların kendilerini ulusun bir parçası olarak görmelerini sağlayan bir etkileme süreci olarak algılandığında, bu etkilemenin niteliğini belirleyen ideolojidir. İdeoloji yoluyla bireylere kazandırılması amaçlanan her türlü bilgi, beceri ve tutum ulusal bir nitelik taşımaktadır. Bu bakımdan, uluslaşma ideoloji etkileşiminde, ideolojinin ne olup ne olmadığı ortaya konulmadan, uluslaşmanın ulus-devlet açısından niteliği de yeterince anlaşılamaz. Bu doğrultuda bölümde; ideoloji kavramı, kavramın tarihsel gelişimi, ideolojiye ilişkin işlevler ile

uluslaşma ilişkileri ve devletin meşruiyet kaynağı olan ulusu yaratırken araç olarak kullandığı milliyetçilik ideolojisi üzerinde durulmaktadır.

1.3.1.Genel Olarak İdeoloji

Sosyal bilimlerin en ciddi açmazlarından biri kavramlara tanım getirmede karşılaştığı sorundur. İdeolojide⁷ bu durumdan payına düşeni almıştır. Hemen hiçbir konuda görüş birliğine varamayan ideoloji uzmanlarının üzerinde anlaştığı tek nokta bekli de ideolojinin belli bir tanımının olmadığıdır. Birbirinden farklı pek çok tanımla karşılaşılmasının birçok nedeni vardır. Birincisi ortaya atıldığından günümüze dek pek çok farklı düzlemde kullanılmış olması ideolojinin birden çok anlam içermesini de beraberinde getirmesidir. Her bir anlam içinde farklı tanımlar yapılmaktadır. Diğer taraftan ideolojiyi açıklamada kullanılan terimler de birbiriyle karıştırılmaktadır. Bu karışıklığa ideolojinin benzer kavramlarla ilişkilerindeki belirsizliğin ve tanımlamalarda bu kavramlardan hangisine ağırlık verilmesi gerektiği konusunda kararsızlık yol açmaktadır. Bir diğer neden ise ideolojinin siyasetle olan yakınlığıdır. Çünkü Eagleton (1996:27)'un vurguladığı gibi “her şey ideolojiktir” ya da “her şey siyasidir” düşüncesiyle ideolojiye yaklaşmak, ideolojinin tanımının her şeyi kapsayacak şekilde genişletilmesine ve dolayısıyla tanımlama sorununu ortaya çıkarmaktadır.

İdeoloji, devletin bir güç kaynağı olarak burjuvazinin feodalizme verdiği mücadeleler sırasında geleneksel aristokratik toplumda doğmuş ve yeni düzenin dayanağı olmuştur. Akla ve bilime olan derin güveni gerektiren bir düşünceler bilimi ve eski düzene karşı koymada eleştirel bir silah olarak kullanılmıştır. Sanayi devrimi ile sınıfsal bir özellik kazanmış, insanlık tarihinin her döneminde bireysel ve toplumsal eylemleri haklılaştırmanın bir aracı olarak iş görmüş ve devletin ortaya çıkışıyla birlikte sistemli bir güç haline gelmiştir (Gökçe, 2007:72).

⁷ İdeoloji sosyal bilimlere Fransızlar tarafından kazandırılmış bir terimdir. Terime ilk kez Fransız Devrimi sonrasında yazılmış olan Fransızca metinlerde karşılaşılır. Eğitsel ve toplumsal reformların niteliğine ve yaygınlaştırılmasına yönelik tartışmaların egemen olduğu bu dönemde, Fransız materyalistleri kendi felsefelerini ve ideallerini tanımlamak üzere ideoloji terimini kullanmaya başlarlar. Bu filozoflar, düşünce(idea) biliminin(logos) tam tercümesi olarak ideologie, bu bilimle uğraşmaları nedeniyle kendilerini adlandırmak üzere de ideologues kelimesini tercih ederler (Çelik, 2005:27).

İdeoloji üzerine yapılan tanımlar incelendiğinde üzerinde uzlaşılan payda, ideolojinin insana özgü oluşudur. İdeoloji, insanın doğrudan kendi etkinlikleriyle ilgilidir. İnsanlar ideolojiler yoluyla, yaşamda aldıkları yerleriyle, gerçek ilişkilerini değil, bu ilişkiyi görüş biçimlerini dile getirirler (Uras, 1993:15). İdeoloji yaşanan gerçeği, yaşayanların algıladıkları biçimde yansıtır. Bu da gerçeğin kısmi, öznel ve yanlı bir yorumla sunulmasını içerir (Ergil, 1983:14). Çalışmanın ideoloji, uluslaşma ve eğitim üçgeni çerçevesinde gerçekleşmesi ve uluslaşmanın ideolojisi eğitim tezimiz ideolojinin bu işlevini öne çıkarmaktadır. Çünkü devlet egemenlik kurduğu toprak parçası üzerinde yaşayan bireylerden oluşan iradi bir birliktelik yaratırken ideoloji üzerinden kurguladığı eğitim ile bireylerin yaşadıkları gerçeği devletin ideolojisi doğrultusunda algılamasını sağlar. Böylece bireyler kendilerini ulusun içerisinde konumlandırır ve ulusun değerleri ve inançları doğrultusunda hareket eder.

Görüldüğü gibi ideoloji bukalemun vari bir kavram olup rengini bağlamından almaktadır. Eğitim ile ideoloji arasındaki ilişki incelenirken bağlam olarak uluslaşmanın alınmış olması, ideoloji tanımımızı da bu doğrultuda seçmemizi zorunluluk haline getirmektedir. Bu doğrultuda Wallerstein'in "çok sayıda insanı harekete geçirmeyi hedefleyen kapsamlı, uzun vadeli bir siyasi program" (Wallerstein, 2003:95) şeklinde yaptığı ideoloji tanımı çalışma açısından uygun görülmektedir. Çünkü Wallerstein tanımı yaparken kavramı Fransız Devrimi'ne ve onun sonucu olan halk egemenliğine dayandırmakta ve bununla bağlantılı olarak egemenliği kullanmakla yükümlü olan ulus ile başa çıkabilmek için ideolojilerin ortaya atıldığını belirtmektedir. Aynı zamanda Wallerstein'in tanımı "ulus olmanın eyleme dönük bilinci" olarak kabul ettiğimiz milliyetçilik tanımıyla da uyumlu olması tanımı seçmemizdeki bir diğer etkidir. Ancak ideolojinin tanımının yapılması ulus ve eğitim arasında kurulan ideolojik ilişkiyi açıklamak için yeterli değildir. Çünkü eğitim ve ulus arasında kurulan bağ ideolojinin gelişim sürecinde aldığı konuma göre değişmektedir.

1.3.2. İdeolojinin Tarihsel Gelişimi

İdeoloji Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan bir kavramdır. Ancak ideoloji hakkında yapılan tanımlar incelendiğinde, geçmişte yer alan bazı olaylar ve düşüncelerin de ideolojik bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Örneğin Mardin, Avrupa’da yaşanan, kilisenin öneminin azalmasıyla başlayan ve yeni beliren devlet yapılarının kilise ile çatışması ve kilisenin zayıflığının yarattığı yeni dinsel akımların siyasal bir görünüm alması sonucu feodalizmin çöküşünü ideolojik hareketler olarak değerlendirir. Mardin’e göre yaşanan bu gelişmeler aynı zamanda ideolojilerin ortaya çıkmasını sağlayan koşulları da yaratmıştır (1976:90). Buna karşılık Çelik, çok daha eskilere giderek Platon’un diyaloglarını ideoloji ile ilişkilendirir. Ona göre Platon’un diyalogları, ideoloji kavramıyla ilişkilendirilebilecek ilk yargılar olarak görülmekte ve özellikle fikirlerde siyasal amaçlarla kullanılmasına yönelik bir ilgi içermektedir. Aynı zamanda Platon’un “Devlet” adlı eserinde, bugünkü ideoloji kavramıyla belli ölçülerde bağdaştırabilecek, belli bir siyasal düzenin açıklanması ve meşru kılınabilmesi için siyasal bir işlev yüklenen bir “soy miti”nden söz etmesini Çelik, ideolojinin kökeni bakımından önemli bulmaktadır (2005:29).

İdeoloji hakkında yapılan bu değerlendirmeler bir tarafa bırakıldığında, ideoloji Fransız Devrimi sonrasında sosyal bilimlere kazandırılan bir kavramdır ve Devrim sonrasında yaşanan gelişmeler incelendiğinde ideolojinin iki ayağı olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi ideolojinin ortaya çıktığı yer olan Fransa’dır. Terim, Fransız Devrimi’nden hemen sonra 1795’de devrimci Konvansiyon’un kurduğu Ulusal Bilim ve Sanat Enstitüsü (*Institut de France*) ’nde görevlendirilen filozoflar grubunun üyesi olan Antoine Destutt de Tracy tarafından sosyal bilimlere kazandırılmıştır. Enstitü’nün kuruluş amacı, Aydınlanma geleneğine dayanan ulusal bir yükseköğretim kurmaktır. Bu eğitim sisteminin temel hedefi, amaçlanan toplumsal reformların gerçekleştirilmesini kolaylaştıracak, devrimci geleneğe dayanan entelektüel bir alt yapının oluşturulması ve yaygınlaştırılmasıdır. Ayrıca enstitü, yeni, rasyonel bir toplum düzeninde yasaları yapacak olan yöneticilere yol gösterme görevini de üstlenmiştir (Çelik, 2005:33).

Enstitü üyelerinden ve ideolojinin isim babası olan De Tracy, doğuştan gelen bilgi kavramını reddederek bütün düşüncelerimizin fiziki duygulara dayandığını ifade etmektedir. Ona göre fikirlerin kökenine ilişkin dinsel ya da metafizik önyargılardan arındırılmış ussal bir araştırma, ussal ve adil bir toplumun temeli olabilmektedir. Çünkü bireysel düşüncelerin ussal araştırılması bunların evrensel insan gereksinimleri ve özlemlerindeki ortak kökeni ortaya koymaktadır. Doğal olanla toplumsal olanın iç içe geçmesi ve bu iç içelik, ideolojiyle, fikirlerin kökenlerinin ussal hesaplanması yoluyla açıkça gösterilmesi, toplumu doğal bir temelle düzenleyen ve makul özlemlerin uyumlu biçimde elde edilmesini sağlayan yasaların çerçevesini yine insanın evrensel gereksinimleri oluşturacaktır. Bu sebeple de Tracy, ideolojiyi kökeninde olumlu ve ilerici bulmaktadır (McLellan, 1999:17). De Tracy'e göre ideoloji, özel mülkiyet, bireysel özgürlük, serbest piyasa, devlet iktidarının meşru sınırları gibi konularında sağlam bir temel üzerinde savunulmasını sağlayacak olan liberal bir toplumsal ve ekonomik felsefedir (Çelik, 2005:34). Ancak yönetimi kurumsal dinin desteklediği bir imparatorluğa döndükten sonra, (zamanla böyle adlandırılan) liberal ve cumhuriyetçi ideolojilerden gelen her türlü eleştiriyi katlanılmaz bulan Napolyon'un gözünde ideoloji, başlangıçtaki olumlu düşüncüyü kaybederek kısa zamanda aşağılayıcı bir anlam kazanmıştır (Çelik, 2005:36).

İdeolojinin diğer ayağını oluşturan Almanya'da ise güçlü Romantik hareket, de Tracy'nin tersine insanların bireysel ve kolektif biçimde değişen koşullara karşılık olarak kendi gerçekliklerini yarattıklarını kabul etmektedir. Alman Romantizminin ortak teması olan yaşayan düşünce(idea) kavramı, Hegel felsefesinin de merkezi kavramlarından biridir. Metafizik geleneğinin düşünce ile yaşam arasında kurduğu ikiliği aşmak, Hegel felsefesinin başlıca amacıdır. Bu doğrultuda Hegel diyalektiğinin ana temasını bilincin gelişimi oluşturmaktadır (Çelik, 2005:43). Hegel'e göre, özgün bir çağın fikirleri, kaçınılmaz biçimde değişen tarihsel durumlarla ilişkili olduklarından, kendileri adına mutlak geçerlilik iddiasında bulunamazlar. Tarihin bir ussallığı, bir anlamı varsa, bu belirli bireylerin ve çağların kısmi amaçlarında değil, tüm sürecin kendisinde bulunacaktır (McLellan, 1999:19).

İdeolojinin Fransız ve Alman eğilimlerini birleştiren ve ideolojiyi siyasal eylemin ön cephesine oturtan Marksizm olur. Hegel'den büyük oranda etkilenen genç Marx, toplumsal ve siyasal düşüncelerdeki değişimleri, tarihsel insan varlıklarının üretici emeklerini örgütlemelerinin değişik biçimlerinin neden olduğu toplumsal bölünmelerle açıklamaya çalışmıştır. Daha sonra, özellikle Engels ile de Tracy'nin pozitivist geleneği, toplumun nesnel bir biliminin geliştirilmesi girişimi Marksizm içinde daha basat duruma gelmiştir. Bu noktada ideoloji üzerine yapılan incelemeler, bu kavram nasıl anlaşılırsa anlaşılınsın, büyük ölçüde kendini şu ya da bu şekilde Marksist gelenekle ilişkilendiren düşünürlerin tekeline geçmiştir (McLellan, 1999:19).

1.3.2.1. Marx ve İdeoloji

İdeolojinin bugün kazandığı yaygınlığı veren Marx'dır. Marx, ideoloji kavramını yanlış fikir anlamıyla kullanmıştır. Marx'a göre Marksizm dünyayı doğru algılamayı mümkün kılan araçtır. Ancak Marx, sosyal gerçeklik hakkındaki görüşlerini ideoloji olarak tanımlamamış ve Marksizm'e ideoloji olarak bakmamıştır. Bu durum ideolojiye uzun süre Marksistler tarafından olumsuz çağrışımla yaklaşılmasına neden olmuştur (Mardin, 1976:7). Marx, Napolyon'u takip ederek ideolojiye eleştirel bir anlam yüklemiş ve geleneksel ideolojileri, retinanın eşyayı ters göstermesi gibi, gerçeği tersyüz etmekle suçlamıştır. Engels'in de "yanlış bilinç" tabirini kullanmasıyla, Marksizm ilk dönemde kavrama olumsuz anlamlar kazandırmıştır. McLellan (1999:23), Marx'ın ideolojiye olumsuz anlam vermesinin iki ana unsuru olduğunu belirtmektedir. Birincisi, ideoloji felsefi bakış açısından materyalizmle hoş görülemeyecek biçimde zıtlaşan idealizmle bağlantılıdır; oysa her doğru dünya görüşü bir anlamda materyalist olmak zorundadır. İkincisi ise toplumda kaynakların ve gücün eşitsiz dağıtımıyla bağlantılıdır. Marx, her ne kadar bu eşitsizlikten toplumsal ve ekonomik düzenlemeleri sorumlu görse de bu düzenlemelerin parçası olarak ideolojiyi de sorumlu tutmaktadır. Ancak Marx her türlü toplumsal düşünceyi ideoloji olarak tanımlamamaktadır. Ona göre bir düşüncenin ideolojik olabilmesi için, toplumsal pratik içinde var olan insanların sınırlı maddi pratik biçimleri ve toplumsal ilişkilerinden kaynaklanan ve esasen bu

pratiğin içindeki çelişkileri görmelerini engelleyen bir niteliğe sahip olmalıdır. Başka bir ifadeyle, nesnel çelişkilerin üstünü örterek onları, öznelin bilinçlerinden saklayan düşünceler ideolojiktir (Üşür, 1997:20). Marx'ın çalışmalarında ideolojiye yüklediği anlamlar üç noktada özetlenebilir: i. İdeolojik şekilde düşünmek toplum dinamiğini insanın içinde gömülü bulunduğu günlük hayatının maddi unsurlarıyla izah etmemek, bunun yerine fikir hayatını ön plana geçirmektir, ii. Tarihsel bakımdan sınırlı bir görevi olan bir dünya görüşünü her zaman için geçerli saymaktır, iii. Çıkarlarını paylaştığı grubun etkisi altında iş görmektir (Mardin, 1976:21). Bu anlamlar dikkate alındığında kapitalizmin eleştirisini yapan Marx, kapitalist ideolojinin bireylerin üzerinde kurduğu “rıza” kavramına işaret etmektedir. Çalışma açısından da rıza kavramı, devlet ve ideoloji arasında kurulan ilişkide eğitime yüklenen görev dikkate alındığında önem taşımaktadır. Çünkü ideoloji, eğitimin içeriğine ışık tutarken eğitim de “rıza” sağlama işlevini üslenmiştir. Daha açık bir ifadeyle eğitim, en basit şekilde “bireyin davranışını değiştirme süreci” olarak tanımlandığında ideolojinin eğitimle ilişkisi öğrenme ve öğretim boyutlarıyla kurulmakta; bireye kazandırılacak davranışları belirleyen etkenler açısından da eğitim ideolojiyle birleşmektedir.

1.3.2.2. İdeoloji ve “Rıza”

İdeolojinin Marksistlerin tekeline geçmesinin en önemli nedenlerinden biri “rıza” kavramıdır. Çünkü her iktidar güç unsurunun yanında rıza unsurunu da içermelidir. Aksi halde onu iktidar olarak değil, kaba kuvvet olarak adlandırmak gerekir. Rıza unsurunun varlığı da, iktidarın temelini meşrulaştırıcı bir takım düzenekler geliştirmesini zorunlu kılar. Çünkü meşru olduğuna inanılan iktidara rıza gösterilir. Başka bir ifadeyle, iktidara rıza gösterilmesini sağlayan onun meşruiyetine olan inançtır (Erözden, 2008:43). Kapitalizmin can alıcı noktası olan doğrudan baskı gücüne dayanmaması⁸, kapitalist toplumlarda rıza ve baskı arasındaki dengenin

⁸ Kapitalizmin can alıcı noktası, sermayenin işgücünün denetimini doğrudan baskıcı bir güce dayanmadan yapabilmesidir. Kapitalizm, sermaye birikimini, şiddete dayalı (doğrudan siyasal baskı kullanarak) değil, iş verimini artırıp, artı-değer elde ederek sağlar. Verim artırma ve kâr gereksinimi, sermaye ve emek arasındaki çıkar çatışması, hiyerarşik ve disiplinli bir üretim düzeni gereksinimi doğurur. Üretimde, artı-değeri çoğaltmak için iş sürecinin karmaşık ve hiyerarşik bir sistemle denetlenmesi, artı-değere el koymada baskıcı gücün yerine geçer (Akbulut, 2005:195).

birinciden yana kaymasına neden olmuş ve sonuçta rıza kavramı Marksist düşünürlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Konuyla ilgilenen Marksist düşünürlerin başında Antonio Gramsci ve Louis Althusser gelmektedir. Gramsci ve Althusser, salt ekonomik alt yapı üzerine yoğunlaşarak yaptıkları analizlerin, üst yapının işleyişini, ideolojinin etki boyutunu tam olarak açıklayamayacağı noktasından hareketle, üst yapı kurumlarının görece özerkliğini gündeme getirmişlerdir. Konuyla ilk olarak ilgilenen Gramsci'nin temel sorunu, devletin zora başvurmada nasıl yönetileceğidir. Gramsci, çözüm olarak devletin zora dayalı iktidarını vurgulamak yerine, ikincil konumdakilerin sisteme olan rızasının sürekli biçimde kazanılmasını ve yeniden kazanılmasını içeren 'hegemonya' kavramını ortaya koymuştur. Gramsci'nin bu çözümü bulmasındaki en büyük etken onun insan bilinci hakkındaki görüşleridir. Gramsci, insan bilinci ve düşüncelerinin bağımsız rolüne ve bunların toplumun ekonomik temeli üzerindeki etkilerine vurgu yaparak bilinç ile materyalizmi zarif şekilde birleştirmeye çalışmıştır. Bu noktada Gramsci'nin ispatlamaya çalıştığı iradenin, sadece mevcut ekonomik koşullar tarafından oluşturulan gereksinimlere uyduğu ölçüde tarihi yönlendirdiğidir (Yılmaz, 2002:30).

Gramsci'nin hegemonya anlayışı, devlet ve ideolojiyle ilgili düşüncesinin örgütleyici odağıdır ve en iyi rızanın örgütlenmesi olarak tanımlanabilir (Barrett, 1996:64). Hegemonya, kapitalist bir ekonomik sistemde temel bir sınıfın diğer müttefik sınıfları yanına alarak, karşıt tabi sınıf ya da sınıflarla arasındaki mücadele pratiği içinde ulaşılan ve nihai olarak da sistemin bir bütün olarak yeniden üretimini olanaklı kılan bir ideolojik sentezdir (Üşür, 1997:34). Böylece Gramsci'nin hegemonya kavramıyla cevaplamak istediği temel soru, kapitalizmin nasıl olup da devletin baskı ve şiddet içeren boyutunun yanı sıra, bu baskıyı meşru ve görünmez kılarak sivil toplum alanında kitlelerin rızaya dayalı bir entelektüel ve moral egemenliğe olarak sağladığıdır. Ona göre kapitalist devlet her zaman baskı ve rızanın bir bütünlüğü ise de, onun kuramının etkisi daha çok rızanın elde edilişi, diğer bir ifadeyle hegemonyanın kuruluşu üzerine söyledikleri bağlamındadır (Üşür, 1997:29).

Gramsci'nin hegemonya aracılığı ile açıklamaya çalıştığı rıza kavramı ekonomik bir temele oturmaktadır. Başta da belirttiğimiz gibi Gramsci, analizlerini

ekonomik alt yapı üzerine kurmuş ve üst yapıyı rıza sağlayıcı özerk kurumların birleşimi olarak görmüştür. Oysa kapitalizmle ulus-devlet arasında kurduğumuz ilişki dikkate alındığında ulus-devlet yapılanmasında rızanın yaratıldığı temel alan uluslaşma sürecidir. Çünkü ulus bireylerin iradi birlikteliğine dayanan bir olgudur ve temelde rızaya dayanır. Ulus-devlette bireyleri ulusla özdeşleştiren, yani bireylerin rızasını sağlayan milliyetçilik ideolojisi.

1.3.3. Ulus-Devletin İdeolojisi: Milliyetçilik⁹

Milliyetçilik siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimlerin ürünüdür. Batı'da eski-ulus öncesi yapıların kırılıp, yerine daha güncel gereksinimlere yanıt veren kurumların, daha ileri üretim, yaşam ve yönetim biçimlerinin geçmesini hedef alarak doğmuştur. Tarih sahnesine etkin bir siyasal akım olarak çıkışı Avrupa topluluklarının ulus-devlet olma aşamasına ulaşmalarıyla eş zamanlıdır. Çünkü milliyetçilik için ne Batı'nın dağınık feodal siyasal ve ekonomik örgütlenişi, ne de Doğu'nun çok uluslu ve çoğu teokratik imparatorlukları yeterli ortama sahip değildi. Piyasa ekonomisinin bu iki yapıyı dağıtıp, bireyleri ve yöresel toplulukları ortak bir ulusal piyasa (ekonomik işbölümü) içinde örgütlemesi, milliyetçiliğin oluşumunun temelinde yatan en önemli etmendir (Ergil, 1983:73-74). Piyasa ekonomisinin Avrupa'da feodal yapıyı yıkması, kentlerde burjuvazinin gelişmesi, kentsel yapıların dinsel ve feodal yapılar karşısında üstünlük sağlaması, buna bağlı olarak da feodal sınırların yerini ulusal sınırların alması sürecinde milliyetçilik duygusunun gelişmesiyle modern ulus olgusu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda milliyetçilik bir orta sınıf ideolojisi olarak tanımlanabilir.

Modernleşmenin bir yan ürünü olan milliyetçilik, fikri ve felsefi temelini aydınlanma dönemi rasyonalizmde, Fransız Devrimi'nde, Sanayi Devrimi'nin toplumsal sonuçlarında bulan ve toplumların ulus olma bilincine eriştikleri noktada ortaya çıkan bir ideolojidir. Ancak bir duygu olarak ortaya çıkışı, ünlü sosyolog Ibn Haldun'un(1332-1406) *asabiyet* kavramıyla ilgilidir. Bu anlamda milliyetçilik,

⁹ Ulusçuluk ve milliyetçilik aynı anlama gelmesine karşılık literatürde özellikle Fransız Devrimi'nden sonraki dönem için yaygın olarak milliyetçilik terimi kullanıldığından çalışmanın bu bölümünde ulusçuluk yerine milliyetçilik terimi kullanılmıştır.

ortaçağın ikinci yarısında, aynı dili konuşmaya başlamış insanların belirli sınırlar içerisinde birleşmiş ya da birleşme sürecinde olan krallıklarında ortaya çıkan bir duygudur. Ortaçağda monarşik düzen ile belirtilen milliyetçilik, homojen toplumlarda düzeni sağlayıcı ve birleştirici bir duygu olarak işlev görmüştür (Gündoğan, 2002:181-182). Ancak modernleşmeyle birlikte bir birleştirme aracı olan milliyetçiliği ifade etmede duygu tek başına yetersiz kalmaktadır. Milliyetçiliği tanımlayabilmek için hem duygunun hem de ideolojinin oluşmuş olması ve ideolojinin duyguyu yönetiyor olması gerekmiştir (Oran, 1993:29). Böylece ulus devlet yapılanmasında, ulus-devletin tarihsel kökenlerinde açıkladığımız gibi merkezileşmenin yanında milliyetçilik ideoloji olarak yerini almıştır.

1.3.3.1. Devlet ve Milliyetçilik

Her ülkenin toplumsal ve ekonomik gereksinimlerine göre ayrı işlevlerde ve farklı biçimlerde ortaya çıkan milliyetçilik, belli bir işleve göre (ulusal birlik kurmak), belli bir unsura göre (ulusal dil) veya kullandığı bir sembole göre (ulusal devlet) tanımlandığı zaman, kavramın içerdiği çok şey dışarıda kalabilmektedir. Çünkü ulusal birliği zaten var olan milliyetçiler veya ulusal dili olmayan milliyetçilikler veya ulusal devlet kurmaya yönelmemiş milliyetçilikler bulunmaktadır (Uzun, 2003:144). Çalışma açısından ulus-devleti siyasal, toplumsal ve ekonomik unsurların kurgulanmasıyla oluşan bir olgu olarak tanımlamamız, milliyetçiliğin de bu üç unsur tarafından kurgulanması zorunluluğunu doğurmuştur. Milliyetçiliğin siyasal anlamını, siyasal egemenliğin sahibi ve kaynağı olarak ulusun kabul edilmesi ve sınırlarını ulusun yaşadığı coğrafyanın belirlediği, yurttaşların ulusal bir üst kimlik ile biçimlendirildiği devlet anlayışı oluşturmaktadır. Böylece İngiltere’de merkezileşen ulus-devlet, Fransız Devrimi’nin getirdiği milliyetçilik ile yurttaşlar topluluğunu temsilen egemenliği kendisinde toplamış, yurttaşlarından kendi egemenlikleri adına tüm sadakatlerin üstünde bir sadakat talep etmiş ve milliyetçiliğin önemli amaçlarından biri olan egemenliği cisimleştirmiştir (Sarıbay, 1998:14). Devletin egemenliği altındaki sınırlar dâhilinde yaşayan tüm bireylerden böylesine bir sadakat talep etmesi milliyetçiliği toprağı temel alan bir ideoloji haline getirmiştir. Bu anlamda milliyetçilik bireylerle grupların enerjilerini, içinde tüm

yurttaşların kardeş olduğu ve bu yüzden oraya ait olduğu varsayılan sınırları açıkça belirlenmiş bir anavatana yönlendirmiştir. Siyasal topluluğun anavatandaki kardeşlik ayinlerini belirli aralıklarla tekrarlamak suretiyle ulus, cemaat halini almış ve kendine tapınmış ve böylelikle yurttaşların kolektif kimliklerinin gücü ve sıcaklığını hissetmelerini sağlamış; onlara artan bir öz farkındalık ve toplumsal düşünürsellik sunmuştur (Smith, 2002b:176-177).

İdeolojinin toplumsal boyutu, daha çok ulusun karakteri ile ilgilidir. Ulusal kültür çalışmaları ve bir ulusal kimliğe ulaşma, milliyetçi hareket ve siyasaların önemli bir ögesini oluşturmaktadır. Dünya toplumlarının, ulus öncesi toplumsal yapılardan, ulus olma aşamasına varma sürecinin hem bir ürünü hem de ideolojik aracıdır (Ergil, 1986:81). Milliyetçiliğe göre ulusun türdeşliğinin ülkenin türdeşliğinde de büyük rol oynaması uluslaşma sürecini ön plana çıkarmıştır. Çünkü devlet, ulus-devlet adını alması için kültürel birlik ve bütünleşme ile siyasi birlik ve bütünleşmesini gerçekleştirmek zorundadır. Kültürel birlik ve bütünleşme, ortak bir tarihi, dili, yaşama biçimini yani ulus olmayı gerektirir. Bu, halkın homojen bir yapı olması anlamına gelir (Gündoğan, 2002:185). Ulus-devletler bu tarz politikaların en önemli araçları olarak; okul, ordu ve seçim sandığını kullanır. Zorunlu eğitim sistemi içinde; ulusal dil, ulusal tarih ve ulusal coğrafya ders programlarının başlıca konusudur. Yine zorunlu kılınan askerlik hizmeti sırasında, bireylerde vatan kavramı değer yüklü hale getirilir, ulusal dilin yaygınlaşması sağlanır. Ayrıca, başta siyasal katılmaya ilişkin haklar olmak üzere, yurttaşlık statüsü ile tanınan hak ve ödevlerin uluslaşmaya büyük katkısı vardır. Ulus-devletin tarih sahnesine çıkmasıyla geçen süre içinde yaşanan tecrübeler, bu uluslaştırma siyasalarının, ülkelerin homojenlik düzeyine göre farklı düzeylerde olmak kaydıyla ama mutlaka uygulandığını ortaya koymaktadır (Erözden, 2008:123-124).

Milliyetçi ideolojinin ekonomik boyutunda ise ulusal ekonomi düşüncesi dikkat çekmektedir. Ulus-devletin kurulmasıyla üretim ve bölüşümün ulusal düzeye varması, ulusallaşması; ekonomik birim olarak tüm ulusun alınması, emeğin, sermayenin ve pazarın düzeyini o zamana dek görülmeyen bir büyüklüğe ulaştırmış, üretici güçlere büyük bir dinamizm kazandırmıştır. Bu dinamizmin gerçekleşmesini

ideolojik planda savunan milliyetçilik, coğrafi ve siyasal engellerle bölünmüş bir nüfusu hem yatay olarak (ulusal sınırlar içinde) hem de ayrılmış, sınıflanmış toplumu dikey olarak tek bir otorite altında bütünleşmesini amaçlamıştır. Bu amaçla bireyleri ve kümeleri ulusal birliğe çağırmaktadır. Sonunda ulusal birlik geleneksel toplumda olduğu gibi, benzer birimlerin mekanik ve durağan birliği olmayacak, benzemeyen birimlerin organik dayanışması, işbölümü üzerine kurulu dinamik bir ekonomi üzerine oturacaktır (Ergil, 1983:74).

Ulus-devlet, milliyetçi ideolojisi doğrultusunda toplumsal, siyasal ve ekonomik unsurlarını kurgulayarak bir olgu haline gelmektedir. Bu anlamda milliyetçilik ulus-devletin tuğlalarını birleştiren çimento görevi görmektedir. Ulus açısından bakıldığında milliyetçilik, farklı etnik yapıları birleştiren bir bütünleşme aracıdır ve duruma göre anti-emperyalist konuma bürünebilmektedir.

1.3.3.2. Anti-Emperyalist Milliyetçilik

20. yüzyılın sonlarına doğru küreselleşmenin de etkisiyle merkez ve çevre ülkeler arasındaki ekonomik açık iyice artmıştır. Bu durum Batı'da ortaya çıkıp sonra çevre ülkelere transfer olan milliyetçilik anlayışında da kendini göstermektedir. Merkez ülkeleri tam kapitalistleştiklerinden kamusal alan özel alandan ayrılmış, devlet, bireyin diğer bireyler karşısındaki dokunulmazlığını sağlamakla yükümlü olmuştur. Özel alandaki birey aynı zamanda kamusal alanda yurttaş olduğundan devlet bu yükümlülüğünü yerine getirirken meşruiyete, bireyler arasındaki somut farklılıklara (dil, din, ırk, sınıf gibi) itibar etmemektedir (Chatterjee, 2002:29). Özel alan piyasa koşullarının ve modern hukukun hüküm sürdüğü alandır. Bu alanda dil, din, ırk, sınıf gibi farklılıklar bireyler tarafından yaşatılabilmektedir. Ancak bu farklılıklar kamusal alana yansıtılamaz. Örneğin Hristiyanlık, İslamiyet, Budacılık, Ateizm veya Sünnilik, Alevilik, Katoliklik kamusal alana giremez, ama kendini Sünni bir Müslüman veya Katolik bir Hristiyan olarak belirleyen ve ifade eden bir birey rahatlıkla girer, zaten buradadır, ama mensubiyetinin totaliterini dayatmaya kalkışamaz (Kılıçbay, 1999:165).

Merkez ülkelerin aksine çevre ülkelerinde toplumsal kurumlar ve âdetler dünyası iki ayrı alana (maddi ve manevi alan) ayrılmıştır. Maddi alan dışarıdaki alandır. Ekonominin, devlet işlerinin, bilimin ve teknolojinin alanıdır. Merkez ülkelerinin üstünlüğünü sağlamış olduğu ve çevre ülkelerininse boyun eğmiş olduğu alandır. Diğer taraftan manevi alan, kültürel kimliğin özünü oluşturan işaretleri taşıyan içerideki bir alandır. Maddi alanda merkeze has becerileri taklit etmede kişi ne kadar başarılı olursa, kendi manevi kültürünün farklılığını muhafaza etme ihtiyacı da o denli fazla olmaktadır. Bu sebeple milliyetçilik manevi alanı kendi egemenlik bölgesi olarak ilan eder ve merkez ülkelerin bu alana müdahale etmesine imkan tanımaz (Chatterjee, 2002:22). Bu ülkelerde milliyetçilik yoğun olarak politik bir malzeme olarak kullanılır ve devlet ile ulus özdeşleşir. Orada birey değil devlet ve ulus vardır. Devlet ve ulusun özdeşliğini ön planda tutan, ekonomik bakımdan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde milliyetçilik akımı, uluslaşma sürecinde, ulusal bağımsızlığı ön şart kabul eden ulusal bir iktisadi düzeye sahip olma isteği yaratır. Bu istek, dışa açık olmayı reddettiği için böylesi devletler, çağın gereklerine ayak uydurmakta da zorlanmışlardır (Gündoğan, 2002:187). Bugün kapitalizmin dünyaya yayılma, yani dünyasallaşma süreci emperyalizm ve batılılaşma biçiminde cereyan etmektedir. Kapitalizmi üretmeyip maruz kalan Batı-dışı toplumlar, devletlerini ekonomik tabana (ulusal piyasaya) dayalı olarak değil de, siyaseten kurmak durumundadırlar. Kapitalizme ancak türev ve eklenti olarak dâhil olan bu toplumların devletleri, ulus-devletten çok ulusal devletlerdir. Yani toplumu bir arada tutan temel unsur ekonomik birlik değil de, öyle olduğu varsayılan ve ideolojik olarak dayatılan dil, din, ırk, etnisite vb. birliği olmaktadır. Bugün dünyanın her yerinde bu tür ulusal devletler de ulusal çimentoyu meydana getirecek ulusal piyasa tam anlamıyla inşa edilmediğinde bir taraftan mikro milliyetçiliklerin (Kılıçbay, 1999:244) diğer taraftan dini grupların tehdidi altındadır.

1.3.3.3. Milliyetçilik ve Ümmetçilik

Modernleşmeyle birlikte yaşanan değişimler sonucu büyük kültürel geleneği temsil eden dinlerin geri plana itilmesiyle ortaya çıkan milliyetçilik, gerçekte dinle bir karşıtlık değil, süreklilik içindedir. Milliyetçilik ile din arasında bir toplulukla

özdeşleşme ve o topluluğa sadakatle bağlı kalma gibi önemli bir yapısal benzerlik, söz konusu sürekliliğin zeminini göstermektedir. Din ve milliyetçilik arasındaki süreklilik, aynı zamanda aralarındaki çatışmanın da kaynağıdır (Sarıbay, 2001:187). Çünkü bir taraftan modernleşme sürecinde yaşanan reformlarla devletin sekülerleşmesi, diğer taraftan bununla bağlantılı olarak karmaşık bir hal alan devletin eğitilmiş insan ve teknik uzmanlara ihtiyacı neticesinde eğitim sistemlerinin yayılması, çok sayıda insanın seküler eğitim ve rasyonel ve eleştirel düşünceyle karşı karşıya bırakılması milliyetçi ideolojiyi din ile zıtlasma içine sokmuştur. Batıda yaşanan bu gelişmelere karşılık çok uluslu imparatorlukların dağılma sürecinde de milliyetçilik ve din karşı karşıya gelmiştir. İmparatorluğun dağılmasını önlemek için birleştirici bir unsur olarak görülen, aynı dine inanmanın birlikte yaşamak için yeterli bir veri olduğu düşüncesine karşı, ulus-devletin kurulma sürecinden sonra tek bir ulusal kimlik yaratma ve ümmete karşı ulusu ortaya çıkarması bu zıtlışmanın nedenidir. Öyle ki bu karşıtlık zaman zaman dinsel pratiklerin ulusal dille yapıp yapılamayacağı sorularına kadar gitmiştir. Bu bağlamda özellikle geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş süreci yaşayan toplumlarda, modernistlerin dayandığı temel ideoloji olan ve seküler karakteri ağır basan milliyetçi ideoloji, geleneksel yapının devamından yana olanların bütüncül ideolojileri ile sürekli çatışma içinde olmuştur (Uzun, 2003:155).

Milliyetçiliğin yükselişi esasen bir kültür temeli üzerinde gerçekleşmektedir. Bu kültür özellikle etnik gibi din dışı bir unsurla ilişkilendirildiğinde seküler, dinle ilişkilendirildiğinde yani din, ulus-devlette siyasal otoritenin meşruiyet kaynağı olarak milliyetçiliği ikame etmeye yöneldiğinde dinsel milliyetçilik ortaya çıkmaktadır (Sarıbay, 2001:188). Dinsel milliyetçilik yaygın olarak sömürge yönetimine karşı direnişin sadece dinsel unsurlar üzerinde telaffuz edildiği eski sömürge ülkelerinde görülmektedir. Ancak sömürgeciliğin ortadan kalkması sömürge güçlerinin nazarında ulus-devletleri ortaya çıkarmıştır. Bunun örneklerini Hindistan ve Pakistan, Afganistan ve eski Sovyetler Birliği'nin güneyindeki cumhuriyetlerde görmek olasıdır. Dinsel milliyetçiliğin Batı dünyasına ilk girişi ise Hırvatistan'da Katolik bir dinsel milliyetçilik, Sırbistan'da Ortodoks bir dinsel milliyetçilik ve bu ikisinin arasında kalmış, bir dönem çok kültürlü olan Bosna'da

yıkıma neden olan eski Yugoslavya'nın dağılmasıyla olmuştur (Baumann, 2006:80-81). Bununla birlikte din ve milliyetçilik özellikle gelişmekte olan ülkelerde birlikte hareket etmiştir. Bunun en güzel örneği Endonezya'dadır. Endonezya'da gecekondular halkı II. Dünya Savaşı'ndan sonraki kurtuluş savaşının 1930'lara rastlayan hazırlık devrelerine çok sorunlu bir şekilde katılmıştır. Kurtuluş savaşıyla beraber gelen milliyetçiliğin Batı ideolojilerine dayanan ilk şekli de gecekondulara pek dokunmamıştır. Fakat milliyetçi hareket güç kazandıkça gecekondular milliyetçi ideolojinin etkilediği merkezler olmaya başlamıştır. Bu safhada milliyetçiliğin gecekondulara dinsel semboller aracılığıyla girdiği görülmektedir. İdareci sınıf alt tabakalarla olan ilişkilerini çapraşık bir siyasal teori üzerine kuracağına, kültürde zaten mevcut olan temaları kullanmayı seçmiştir (Mardin, 2007b:50). Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde din, kültürün önemli bir unsuru olduğundan bir eylem aracı haline gelmiştir. Ancak bu eylem aracı Fransız Devrimi sonrasında ideolojik bir içerik kazanmış ve işlevini eğitimle paylaşmak zorunda kalmıştır.

1.4. EĞİTİM VE İDEOLOJİ

Devletin bireyi ve toplumu kurması ve düzenlemesinin en önemli aracı ideolojidir. İdeolojinin gücü, siyasal iktidarın belirlediği tanımlar ve amaçlar çerçevesinde toplumu kurma ve ona bir üst kimlik verme konusundaki etkinliğinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda ideolojiler, devletin sistemini kontrol edebilme mekanizması olarak işlev görmektedir. Toplumda ve siyasette hangi düşüncenin ve eylemin meşruiyet sınırları içerisinde olduğuna büyük ölçüde siyasal iktidarın ideolojisi karar vermektedir. Siyasal iktidarın ideolojisi, ulus-devlet olgusunu kurgulayan siyasi, ekonomik ve toplumsal alandaki siyasaların oluşmasında ve uygulanmasında belirleyicidir. Ulusun kurgulanmasında kullanılan eğitim de, ulus-devletin ideolojisi tarafından yönlendirilmektedir.

İdeoloji ile modern devlet eş zamanlı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Modernitenin yaşama geçirilmesi, toplumların feodal yapısının çözülüp yerine soyut ulusal bağlılıkların kurulmasını gerektirmiştir. Devlet bu bağları kurarak varlığını ve üzerine kurulduğu meşruiyet ilkelerini toplumsal alanda sürekli hale dönüştürmek

için ideoloji ve eğitim gibi araçları kullanmaktadır. İdeoloji aracılığıyla siyasal iktidar, kendi ilkelerini topluma dayatırken, ideolojiden beslenen eğitim de bu dayatmanın kurumsal zeminini siyasal iktidara sunmaktadır. Yani ideolojiyi toplumu düzenlemenin bir aracı olarak kullanan siyasal iktidar, kendi ideolojik elbisesini bireylere giydirme imkânını eğitim alanlarında bulmaktadır (Çetin, 2001:201). Bir başka ifadeyle eğitim topluma dayatılan ideoloji için zemin temin etmektedir. Bu ilişkide eğitimi bu derece önemli kılan, eğitimin diğer kurumlardan farklı olarak bireyin davranışını değiştirmeye yönelik bir yeteneğe sahip olmasıdır (Açıkalın, 1998:2). Açıklananlar göstermektedir ki devlet-eğitim-ideoloji arasındaki ilişkide ideolojinin işlevi tek başına bağımsız bir işlev değildir. Onun araçsallığı devletin amaçsallığı ile doğrudan ilişkilidir (Çetin, 2001:202). Devletin temel amacı, meşruiyet zemini olan ulusu yaratmak olduğu göz önüne alındığında eğitime düşen görev ideoloji aracılığıyla ulusun türdeş bireylerini yaratmaktır.

İdeoloji eğitim etkileşiminde ideoloji eğitimi direk olarak üç boyutta etkilemektedir. Birincisi toplumda egemen olan ideoloji eğitim siyasaları, hedefleri, amaçlarının belirlenmesinde eğitimi etkiler. İkincisi gizli okul veya çevre; öğretim ve öğrenmenin gerçekleştiği bir atmosfer olarak, öğrencinin sosyal ve zihinsel davranışları ile değerlerinin biçimlenmesine yardımcı olur. Üçüncüsü ise okullarda okutulan müfredatın oluşturulmasındaki katkısıdır (Gutek, 2006:181-182). Devlet ideolojisini bireylere kazandırmak için üç boyutu da düzenler. Bu üç boyutunda somutlaştığı yer açık veya gizli müfredat ve ders kitaplarıdır. Müfredat bir çalışma programından ya da bir ders metninden daha fazla bir şeydir. Çünkü belirli bir yaşam biçimini temsil etmektedir. Öğrencileri, toplumdaki mevcut konumlarına hazırlamaya hizmet etmektedir. Müfredat, belirli bir bilgi biçimini diğerlerine tercih etmekte ve seçilmiş öğrenci gruplarının düşlerini, isteklerini ve değerlerini olumlamaktadır (Tezcan, 2005:109). Dolayısıyla müfredat ulus-devlete özgüdür. Müfredat, her türlü değer ve bilgi düzeyinde ulus-devletin eğitim aracılığıyla kendini yeniden üretmesinin hem ideolojik ve kültürel hem de bilimsel aracıdır. Müfredat, ulus-devlet modelinde bir eğitsel standart işlevi görmektedir; standart ise sınırlayıcıdır, bazı değerleri meşru kılar, belli bilgileri bilimsel olarak tanımlarken diğer bazılarını dışlar ya da dışarıda bırakır (İnal, 2008:129). Aynı şekilde ders

kitapları da devletin meşru ve savunulur gördüğü resmi ideoloji ve ona uygun resmi tarih çerçevesine uygun olan bilgi ve değerleri içeren eğitsel araçlardır. Bütün bunlar göstermektedir ki eğitim devletin ideolojik aygıtıdır.

1.4.1. Devletin İdeolojik Aygıtı Olarak Eğitim

İdeoloji kavramını “yanlış bilinç” olarak değerlendiren Marksist düşünürler gerçekte “yanlış bilinç” ile yapmak istedikleri kapitalist düşünce sisteminin toplum üzerindeki olumsuz etkisini vurgulamaktır. Ancak ideolojik aygıt kavramını sosyal bilimlere kazandıran Louis Althusser, ideoloji kavramını Marx’taki “yanlış bilinç” düşüncesinden farklı olarak yorumlar. Balibar’a göre Althusser’in ideoloji anlayışı, hiçbir biçimde bir yanılgının, bir yanılsamanın ya da bir bilgisizliğin epistemolojik boyutuna indirgenemeyecek bir toplumsal kettir. İdeoloji, belirli tarihsel koşullarda bilgisizlik sonuçları doğurmakta ama kendisi bilgisizlik olarak, yani bilgiyle olan (olumsuz) ilişkisi dolayısıyla tanımlanamamaktadır (1991:48).

Althusser, ideolojinin yapısal bir çözümlemesini yaparak, ideolojiyi öznelerin temsiline dayalı bir sistem olarak ele alıp, gelişmiş bir kapitalist sistem içinde ideoloji ve iktidar arasındaki bağlantıyı açığa çıkarmaya çalışmıştır. Ona göre, kapitalist bir toplumsal sistemde temel yapısal özelliklerin (üretim güçlerinin ve ilişkilerinin) kendisini yeniden üretebilmesi, çoğu zaman ideolojik ve politik süreçlerin devreye girip söz konusu ilişkileri yeniden ve çelişkisiz bir tarzda kurup öznelerle onaylatmasına bağlıdır. Althusser “yeniden üretim” sürecini ideolojik aygıtlar içinde bir üst yapı pratiği olarak ele almış ve kapitalizmin bu temel sorununun ideolojik aygıtlar içinde ve ideolojik öznelerin yaratıldığı mikro-yapıların işleyişiyle gerçekleştiğini iddia etmiştir. Böylece ideolojik ve siyasal çözüm düzenlemesinde devletin baskı aygıtları ve devletin ideolojik aygıtları kavramsal ayrımını işlevsel bir biçimde devreye sokmuştur. Yapısalcı işlevselci ideolojik kuram olarak adlandırılan bu yaklaşımın temelinde ideolojinin dış koşullar tarafından belirlendiği ve toplumsal yapının bir tür zorunlu gelişim uğrağı olarak var olduğu düşüncesi yatmaktadır. İdeoloji bireylere dışarıdan nesnel olarak verilir ancak özne tarafından üretilmeyen, özneyi üretendir. Çoğu zaman bilinç dışı olarak yaşanmakta

ve öznelere egemen değerleri benimseterek onları sistemle uyumlu hale getirmektedir (Üşür, 1997:42-43).

Althusser yapıtlarında ideolojiye değişik işlevler yüklemiş fakat kesin bir tanım vermekten kaçınmıştır. Buna karşılık Althusser, ideoloji hakkında üç tez ortaya atmıştır. Birincisi ideolojinin tarihi yoktur tezidir. Ona göre ideolojiler toplumsal yapılanmalar içinde düzenlenmiş olan üretim tarzları ve bu üretim tarzları çerçevesinde gelişmiş olan sınıf mücadeleleri tarihinden kaynaklanmaktadır. Yani, ideolojinin tarihi kendi dışındadır, onun tarihi var olan tek tarihin, somut bireylerin tarihinin içindedir. İkincisi ideoloji, bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkilerini temsil etmektedir, bu ilişkilerin bir tasarımıdır. Sonuncusu ise ideoloji bireyleri özne olarak çağırmaktadır (Althusser, 2003:79,89,99).

Althusser'in ideoloji çözümlemesi, egemen sınıf iktidarının devletin baskı aygıtları (DBA) ile devletin ideolojik aygıtları (DİA) aracılığıyla yaptığı ayırımı dayanmaktadır. Devletin ideolojik aygıtlarını çalıştıran polis, ordu, mahkeme, hapisane gibi kurumlar, esas olarak zorlama ve şiddet kullanımı esasına dayalı olarak işlerken, eğitim kurumları, aile, din, medya araçları, siyasi partiler, sendikalar gibi kurumlar, ideolojik onaylama mekanizmalarına dayalı olarak var olurlar. Bu aygıtlar salt ideolojik aygıtlar değil gizli anlamda baskıda içerirler (Althusser, 2003:168).¹⁰ Bu ideolojik aygıtlar özel ve kamusal alanda dağınık bir şekilde bulunurlar ve verili bir toplumun üretim biçimlerinin kendisini sürdürmesi için gereken koşulların yeniden üretilmesi ve öznenin genel ideoloji çerçevesinde kurulması ile ilgili bir işlev görmektedirler. Devletin ideolojik aygıtları, ideoloji çerçevesinde bireyin özne olarak kurulmasına yardım ederken, ideolojiyi somutlaştırır ve ona maddi var oluş kazandırır. Bu aygıtların kamuya ait veya özel olması önemli değildir. Çünkü onları da denetleyen ve kamu ile özel arasındaki her

¹⁰ Örneğin Gramsci, kendi içinde, diğerlerinden yalıtılmış bireyi biçimlendirmek için bir özgürlük ilkesini gerçekleştirmeyi hedefleyen her pedagojiyi bir soyutlama ve yanılsamadan ibaret bularak eğitim sisteminin etkin olabilmesi için asgari düzeyde bir zorlamayı içermesinin gerekli olduğunu belirtir (Lombardi, 2000:49).

ayrımın ön koşulu olan tek yönetici (kontrol eden) devletin kendisidir (Anderson, 1988:62; Laclau, 1998:74).

Althusser, DİA'yı; "Dinsel, Öğrenimsel, Aile, Hukuki, Siyasal, Sendikal, Haberleşme, Kültürel" olarak belirtir (Althusser, 2003:169). Bu çeşitliliğe rağmen, işleyiş anlamında onları birleştiren şey "egemen ideoloji"dir. Egemen sınıfın ideolojisi altında tüm çeşitliliğe ve çelişkilere karşın bir birliğe sahiptirler. Dolayısıyla egemen sınıf sadece devletin baskı aygıtında değil, aynı zamanda devletin ideolojik aygıtlarında da egemen konumdadır. Althusser'e göre, hiçbir sınıf devletin ideolojik aygıtları içinde ve üstünde kendi hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını kalıcı olarak elinde tutamaz. Her biri kendine özgü yolda aynı amaca hizmet eden DİA'nın hedefi, egemen ideolojinin yeniden üretilmesidir. Siyasal DİA bireyleri devletin siyasal ideolojisine uyumlu kılarken, İletişim DİA'sı da egemen ideolojiyi yurttaşlara taşımaktadır (Althusser, 2003:171). Ancak aygıtlar arasında görece ağırlık ve öneme göre sıralama bulunmamaktadır. Bu sıra, ülkeden ülkeye önemli ölçüde değişir görünmektedir (Therborn, 1989:78).

Althusser'e göre salt ideolojik aygıt yoktur, tüm ideolojik aygıtlar azda olsa baskı unsuru içermektedir. Örneğin kiliseler ve okul, ceza, ihraç, seçme vb. uygun yöntemlerle yalnız kendi çobanlarını değil, sürülerini de yola getirmektedir. Aile de böyledir (Althusser, 2003:171). Ancak ideolojik aygıtlar her ne kadar baskı unsuru içerseler de ideolojiye ağırlık verdikleri için etkileri devletin baskı aygıtından daha güçlüdür. Bununla birlikte ideolojik aygıtların etki düzeyleri de kendi aralarında dönemlere göre değişmektedir. Kapitalizm öncesi dönemde kilise, yalnızca dinsel işlevi değil, haberleşme, kültür, öğrenimsel işlevleri de yerine getirdiğinden dönemin en önemli ideolojik aygıtıydı. Günümüzde ise ileri kapitalist toplumlarda haberleşme ideolojik aygıtı tartışmasız bir öneme sahiptir. Aynı şekilde okul ideolojik aygıtı da bir taraftan bir sürü beceri öğretirken diğer taraftan egemen ideolojiye tabii olmayı, ideoloji pratiğinin egemenliğini sağlayacak şekilde öğretmektedir. Eskiden kilise-aile ideolojik aygıtlarının yerini günümüzde okul-aile ideolojik aygıtı almıştır. Çünkü tüm sınıfların çocukları zorunlu olarak anaokulundan başlayarak çocuğun etkiye en açık bulunduğu çağda aile ve öğrenimsel DİA'sı tarafından egemen ideolojiye tabi

tutulur, egemen ideolojiyle kaplanmış beceriler (Fransızca, aritmetik, doğa tarihi, fen bilgisi, edebiyat) ya da sadece katıksız egemen ideoloji (ahlak, felsefe, yurttaşlık eğitimi) çocukların kafasına yerleştirilir. Başka hiçbir şekilde de bu çocuk kitlesi, haftanın altı günü sekiz saatten yıl boyu bu kadar çok egemen ideolojiye tabi bırakılamaz (Althusser, 2003:178-180). Böylece devlet, toplumun rızasını sağlayarak toplumsal yeniden üretim yapmayı ve hegemonyayı, devletin ideolojik aygıtlarını kullanarak sağlamaktadır.

Althusser egemen ideolojiyi benimsetmek için ideolojik aygıt olarak tanımladığı eğitim, Althusser'in yüklediği işlevlerden başka işlevlere de sahiptir. Çünkü eğitim ulusun ortaya çıkmasından önce var olan yapıdır. Ancak eğitimle birlikte, burjuva toplumlarındaki giderek artan karşılıklı bağımlılıklarıyla ve bireyler yetiştirme süresini sonuna dek paylaşma eğilimleriyle açığa vurdukları egemen ideolojik aygıtı oluşturmasını sağlayan şey ulusal önemidir; yani etnikliğin üretimindeki doğrudan önemidir (Balibar ve Wallerstein, 1993:130). Bu anlamda eğitim ideolojik aygıtı devletin egemen ideolojisi olan milliyetçilik doğrultusunda bireylere ulus olmanın bilincini yerleştirmeye çalışır.

1.4.2. Eğitim Uluslaşma ve İdeoloji

Eğitim ve uluslaşma ilişkisi sosyal bilimlerde ideoloji üzerinden kurulmaktadır. Ulus-devlet, uluslaşma süreciyle bir kimlik edindiği ve bu kimliği yeniden üretmede, eğitimin biçimlendirici bir konumu vardır. Siyasal bir olgu olan ulusun inşa edilmesi sürecinin, eğitim, askerlik ve seçim gibi devlet kurumları ve görevlilerinin katkısıyla hayata geçirilmektedir. Bu uluslaşma araçlarından eğitim tek başına bir araç olmasının yanında diğer araçlarında görevlerini yerine getirmesine yardımcı olmaktadır. Daha geniş anlamda devlet ve ideolojiden beslenen eğitim, devletin amaçlarını gerçekleştiren bir araç olarak kavramsallaştırıldığında, sadece uluslaşma amacının değil, başka herhangi bir amacının da uygulayıcısı ve yürütücüsü olabilme potansiyeline sahiptir.

Eğitim, ideoloji ve uluslaşma etkileşiminin gerçekleştiği yapı olan ulus-devlet, egemenliğin cisimleşmesi ve her türlü topluluğu egemenliği altına alarak kendisine sadakat isteyen en büyük kurumdur. Bu doğrultuda ulus-devlet, devleti veya siyasal iktidarı merkezileştirmek, kültürü standartlaştırmak, hukukta eşitlik ve ekonomide bütünleşmeyi sağlamak istemektedir (Sarıbay, 2001:201). Bunun için eğitim, uluslaşma ve ideoloji kavramlarını araç olarak kullanmaktadır. Yani devlet kendi meşruiyet zemini olan ulusu yaratmak için ideoloji olarak milliyetçiliği, araç olarak da eğitimi kullanmaktadır. Eğitim aracılığıyla yapmak istediği türdeş bireyler yaratmaktır. Böylece siyasal, toplumsal ve ekonomik düzenin temel değerlerini, anlam dünyasını, ideolojisini yurttaşlara benimseterek devamlılığını da sağlamaktadır.

Ulus-devlet yapılanmasında devlet ile ideoloji ve ulus ile eğitim arasında karşılıklı birbirini besleyen bir ilişki vardır. Bu karşılıklılık ikili yönde değil aynı zamanda dört unsurun da birbirini etkiler konumdadır. Devlet bir taraftan ideolojiyi kurgularken diğer taraftan kurguladığı ideoloji aracılığıyla kendisini yapılandırmaktadır. Aynı şekilde ulus, ideoloji doğrultusunda kurguladığı unsurlarını eğitim aracılığıyla bireylere kazandırmakta ve varlığını devam ettirmektedir. Eğitim ise devlet ve ideolojiden beslenerek ulusu yaratmaktadır. Ancak eğitimin araçsallığı bununla sınırlı değildir. Eğitim bir taraftan siyasi, toplumsal ve ekonomik davranışların yurttaşlara kazandırılmasını gerçekleştirirken diğer taraftan devletin siyasi, toplumsal ve ekonomik alt sistem ve kurumlarının arasındaki iletişim aracı olarak görev almakta ve karşılıklı olarak siyasi, toplumsal ve ekonomik çevreden etkilenmekte, onları etkilemektedir. Dolayısıyla eğitim, belirtilen çevrelerden girdiler sağlayıp, çevreye çıktı verdiğinden, siyasal sisteme ve onun kurumlarına siyasi, toplumsal ve ekonomik destek sağlayan doğal bir kaynak görünümü vermektedir (Gökçe, 2007:49). Devlet, ideoloji, ulus ve eğitim arasında kurulan ilişkinin önemini fark eden Fransız ve onunla çağdaş Amerikan Devrimi'ni gerçekleştirenler eğitimi devletin temel görevlerinden biri haline getirmişler. Öyle ki Fransız Devrimini gerçekleştirenler eğitimi, yurttaşlar için bir hak değil bir yükümlülük olarak görmüşlerdir (Başaran, 2006:28).

Devlet ve eğitim arasındaki ilişkiyi uluslaşma bağlamında en iyi açıklayan Gellner'dir. Ulusu modern bir olgu olarak gören ve ulusun yaratılmasında eğitime büyük işlev yükleyen Gellner'e göre ulus-devlet okulları eline geçirmeseydi, günümüzde ulus-devlet hiç olmayacaktı. Çünkü ulus-devlet için okullar ulusal bilincin misyon istasyonlarıdır (Baumann, 2006:42). Ulusal eğitim, devletin siyasal bir kurum olarak varlığını ulusal kültürle eşitleyerek, ulus-devletlerin üzerine kurduğu ilkeleri meşrulaştırmaktadır. Ulus-devletlerin kurulma süreci incelendiğinde, devletlerin kurulmasından sonra ilk ve orta öğretim kurumlarının sayısında büyük bir artış olduğu görülmektedir. Çünkü okullar ulusal özellikleri ya da üstünlükleri ve ayrıca farklılıkları belirleyen karakteristikleri geliştiren ve bunları yeniden üreten mekânlardır. Eğitim sürecinde belirli bir dil, lehçe, mezhep öne çıkarılmakta, ulusal kimliğin ülkesel boyutu vurgulanmakta ve kökenin ortak mitleri ile tarihsel anıların ulusal üstünlüğü ve benzersizliği desteklenmektedir (Parlak, 2005:3). Temel eğitimin yanı sıra müfredatta yer bulan ahlaki değerler, vatan ve ulus sevgisi, yurttaşlık bilgileri kitlelerin toplumsallaşmasına ulusallık vasfı katan unsurlardır (Şahin, 2007:194).

Eğitim, yönetsel eylemleri sistemli ve sürekli kılmak amacıyla kamu yararına olan eylemleri kolaylaştırmanın ve toplumu bir merkezden yönlendirmenin aracı olarak etkili bir toplumsal kurumdur (Gökçe, 2007:13). Ancak ulusal veya genel amaçlar ulusal eğitim için rehber olmasına rağmen yerel amaçlar, yerel ve ulusal olarak amaçların uyuşması zorunluluğu ile ayrıltılandırılmış olmalıdır. Çünkü yerel amaçlar, yerel düşünme sistemlerini ve olanaklarını, değer yargılarını beslemekte ve desteklemektedir (Gökçe, 2007:129). Böylece bireyler devletin ideolojisi yani devlette egemen olan siyasal-ekonomik-toplumsal ilişkileri düzenleyen düşünce, söylem ve pratikler bütünü, eğitim süreci boyunca bireylere benimsettirilmekte, dolayısıyla çocukluk çağından itibaren yurttaşların zor değil Gramsci'nin "rıza" kavramı temelinde, var olan düzene uyumları gerçekleştirilmektedir.

Eğitim, ideoloji ve ulus olgularını birleştiren ortak nokta her üçünün de sahip olduğu toplumsal boyuttur. Genel olarak her toplum, mevcut siyasi, ekonomik ve toplumsal düzenini, ideolojik söylemler aracılığıyla yeni kuşaklara aktarmak ve

meşrulaştırmak amacındadır. Bu amaca ulaşmanın en etkili yolu eğitimidir. Bireyi toplumsallaştırma işlevine sahip olan eğitim, bu işleviyle siyasal, toplumsal ve ekonomik düzeninin yeniden üretiminde ideolojik söylemi meşrulaştırıcı bir kurumdur. Eğitim kurumunun bu işlevi, temelde modernleşme sürecinin bir sonucudur (Parlak, 2005:1). Modernleşmeyle birlikte bilim, akıl gibi insani erdemler ilahi erdemlere göre öncelikli hale gelmiştir. Daha genel bir ifadeyle modernleşme temelde akılcılaşma ve öznelleşme olmak üzere iki varsayıma dayanmaktadır. Modernite her şeyden önce, merkezileştirilmiş bir toplumsal yaşam görüşünün yerini alan akılcılaştırma ve öznelleştirme gibi iki kutuplu bir görüşün bu iki unsuru arasındaki hem tamamlayıcılık, hem de karşıtlık ilişkisinin yürütülmesiyle tanımlanmaktadır. Dolayısıyla insan düşüncesi tarafından anlaşılabilir yasalarla yönetilen bir dünyanın yaratılması; özneye aklın, bilinçle bilimin ilişkisini ön plana çıkarmış; böylece, modernite akılcılaştırmayla ve bunun yanında kendisini, hem kendisi, hem de topluma karşı sorumlu hisseden dünya içinde bir özneye özdeşleşmiştir (Sarıbay, 2001:23-24). Bu nedenle, ilkel toplulukların hepsinde eğitim olgusu söz konusu olmakla birlikte, kurumsal anlamda eğitimin ortaya çıkışı modern dönemde ulus-devlet yapılanmasıyla biçimlenmiştir. Okullar bir taraftan modernleşmenin gereği olarak bireyin özgür düşünebilmesini gerçekleştirirken diğer taraftan modernleşmenin sonucu olan ulus-devlet ve onun ideolojik söylemini kurgulama ve aktarma işlevini, başka bir ifadeyle “ulusal bir kimlik ve bütünlük” oluşturma işlevini yerine getirmektedir.

Bireylerin içinde doğduğu ve yaşadığı toplumun değerlerini, inançlarını, normlarını, tutum ve davranışlarını edindikleri, bir kültürel ve toplumsal aktarım süreci olan toplumsallaşmanın en önemli araçlarından olan okullar, ideolojik söylemlerin kurgulandıkları ve yeniden üretildikleri birer ideolojik aygıtlar olarak ele alınabilir (Guttek, 2006:179). Okullar davranış satan kurumlar olarak kurgulandığında (Bilgen, 1994:30) siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlara ilişkin olarak zihinleri belli bir yönde bilinçlendirmeye çalışan ideolojik süreçte okul hayatı, bireyleri toplumsal ve siyasal düzen içerisinde kendisinin ve toplumun rolünün ne olduğunu, ekonomik ya da siyasal sistemde nasıl bir işlev yüklenmesi gerektiği gibi davranışları bireylere kazandırmaktadır.

Değerlendirme

Birey ve toplum arasında diyalektik ilişki göz önüne alındığında birey toplumun hem etkileyeni ve hem de etkilenenidir. Bu etkileşimde birey toplumda karşılaştığı gerçekliği ya olduğu gibi ya da kendisine sunulan şekliyle görür. Nitekim modernleşmeyle bir taraftan merkezileşme süreci, diğer taraftan Fransız Devrimi'nin getirdiği milliyetçilik ve halk egemenliği kavramları doğrultusunda devletlerin ulus-devlet formuna dönüşmesiyle birlikte birey daha çok yaşadığı gerçekliği, kendisine sunulan şekliyle algılamaya başlamıştır. Bunun aracı ise yine o dönemde sosyal bilimlere kazandırılan ideolojidir.

İdeoloji ve devlet kavramlarının diyalektik bir ilişki içine girdikleri yapılanma biçimi ulus-devlettir. Ulus-devlet, siyasi, ekonomik ve toplumsal unsurların belli bir tarihsel aşamada büründüğü yapısal biçim; ulus, bu yapılanmanın meşruiyet kaynağı olan kurgu; milliyetçilik de, bu meşruiyet kaynağını yaratan ve tek geçerli siyasi olgu olarak kabul ettirmeyi hedefleyen bir ideoloji olarak algılanabilir. Bu yapılanma dikkate alındığında devlet ve ideoloji arasındaki ilişki, ulusun yaratılması ve devamlılığının sağlanması bağlamında kurulmaktadır. Devletin ulusu yaratma konusundaki bu ısrarı Fransız Devrimi'nin ortaya attığı halk egemenliği kavramının sonucudur. Çünkü egemenliğin tekliği ve bölünmezliği, ulusun tekliği ve bölünmezliğini de içerdiğinden, egemenlik ve ulus kavramları ayrılmaz bir ilişki içine girmiştir. Ulusun egemen olması, ulus altı hiçbir topluluğun yani dil, din, ırk birlikteliği gibi ulus öncesi yapılanmaların egemenliğin kaynağı niteliğine sahip olmaması anlamına gelmektedir. Bu anlamda ulus, devletin egemenliği altındaki topraklarda yaşayan insanların ideoloji aracılığı ile iradi birlikteliğinin sağlanması sonucu oluşturulan bir inşadır.

Ulus inşası çalışmanın bir diğer değişkeni olan uluslaşma süreci çerçevesinde gerçekleşmektedir ve bu süreçte çalışmanın iki unsuru, yani eğitim ve ulus olgularının karşılıklı etkileşimini ortaya çıkarmaktadır. En genel biçimiyle uluslaşma, bireyin ulusa ait olmasını anlatan bir kavramdır. Bireyin ulusla aidiyet kurması ise adına uluslaşma süreci denilen bir süreç içinde gerçekleşmektedir. Birey

için uluslaşma, ulusun norm ve değerleri, kültürü ile bütünleşme anlamına gelir ki bunun yolu eğitimidir. Çünkü eğitim, sahip olduğu bireyin davranışını değiştirebilme yeteneği sayesinde ulusun yaşam biçimini, kültürünü gelecek kuşaklara aktararak, biyolojik sürekliliğe ulusal süreklilik boyutunu ekleme gibi bir işleve sahiptir. Nitekim ulusla eğitim arasındaki ilişkide ulus bağımsız eğitimde bağımlı değişkendir. Eğitimin niteliği büyük ölçüde ulusal değerler tarafından belirlenmektedir. Bunu belirleyen, yani uluslaşma bağlamında devletle eğitim ilişkisini kuran ve eğitimi yönlendiren ideolojidir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL DÖNEMDE TÜRKİYE'DE ULUSLAŞMA-EĞİTİM İLİŞKİSİ

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan, yaptığı kurtuluş savaşı sonunda bağımsızlığını kazanan Türk Devleti, kuruluşu ve sonrasında gerçekleştirdiği reformlarla kendisini dünyada farklı bir konuma yerleştirmiştir. Her şeyden önce ortaya koyduğu modern siyasal fikirleri kendi iç dinamiklerine göre gerçekleştirerek siyasal moderniteye ulaşmıştır. Bununla birlikte Türkiye, emperyalizme karşı verilen savaştan sonra toplumun geçmişinden gelen geleneklere karşı, emperyalizmin arkasındaki medeniyeti benimsemesi, diğer ulusal bağımsızlık savaşı örneklerinde görülmeyen bir durumdur. Beklenen şey, emperyal baskı karşısında o geleneklere daha bir değer atfetmek olmasına rağmen bu şekilde gerçekleşmemiş ve kurucu kadro tersine bir tavır ortaya koymuştur. Bu durumun sebebi Berkes'e göre belli ölçüde hem Osmanlı'da hem de cumhuriyet döneminde yenilik hareketlerine karşı olan odakların, gelenekleri kalkınma ve yenilik karşıtı olarak örgütlemeleridir (2009:525-526).

Türk ulus devleti, toplumu ümmetten ulusa dönüştürürken dönüşümün ideolojik alt yapısını Kemalizm oluşturmuştur. Kemalizm'in temel felsefesi, ulus-devlet kurgusunun içeriği olan meşruiyet ilkesini anlamlı bir olgusal temele oturtmak için, Türk ulusunu yaratmaktır. Nitekim cumhuriyetin ilan edilmesiyle olgu, yani Türk ulus devleti, Mustafa Kemal'in kurguladığı ulus-devlet yapısından oldukça uzaktır. Çünkü olgu artık sosyal gerçekliğin parçalılığıyla yüz yüzedir. Dolayısıyla kurguda öngörülen mükemmel türdeşliğe ulaşmak için yoğun bir çaba gereklidir. Kurguyla olgu arasında gözlenen farklılaşma, olgunun kurguya uydurulması zorunluluğu eklenince, Türk ulus devleti, kaçınılmaz olarak bir projeye dönüşmüştür. Olguyu kurguya uydurmak için kullanılacak çeşitli araçlarla yaşama geçirilmeye çalışılan bu projenin genel adı, Kemalizm, yani Kemalist uluslaşmadır. Ancak hiçbir toplumsal yapılanmanın çevresinden bağımsız yaşayamayacağı gerçeği dikkate alındığında Kemalist uluslaşma sürecinin küreselleşme sürecinden etkilenmesi kaçınılmazdır. Çünkü küreselleşme ve altyapısını oluşturan postmodernizm,

modernizmin eleştirisi üzerine kurulmuş ve modernizmin sonuçlarından olan ulus gibi bütünleştirici yapıları reddedip, söylem ve sosyal yapıda parçalanmışlık ve kuralsızlığı yüceltme eğilimindedir. Süreçte, devlet ve ulus gibi moderniteye ait kurumlar mikro ve makro bağlamlardaki ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmelerle yıpratılmaktadır. Küreselleşmenin yerel ve evrensele yaptığı vurguya göre eğitim-uluslaşma arasındaki ideolojik ilişkinin de etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu durumun temel nedeni olarak da ulusun yaratılmasını sağlayan ideolojideki zayıflama gösterilmektedir. Bütün bu açıklamaları daha somuta indirmek için bölümde öncelikli olarak Türk ulus devletinin uluslaşma süreci ile küreselleşme kavramı ve bunlar arasındaki ilişki açıklanacaktır. Daha sonra küreselleşmenin çalışmanın bir boyutu olan eğitime etkileri açıklanarak bu durumun uluslaşma sürecine olan yansımaları ortaya konacaktır. Sonunda ise Kemalizm ve küreselleşme etkileşimi tartışılacaktır.

2.1. TÜRK ULUSLAŞMASI

Modern Türk Devleti, Bizans ve Roma'nın medeniyetini özümseyerek içinde barındıran Osmanlı toplumsal yapısı ve beraberinde İslam dini ile Kemalist modernleşme üzerine kurulan bir ulus-devlettir. Osmanlı uygarlığının en büyük kültürel mirasçısı olmakla birlikte bu durum Osmanlı devlet felsefesinin ve toplumsal yapısının devam ettirileceği anlamına gelmemiştir. Çünkü Osmanlı toplumsal yapısı “öteki”yi ifade etmede kullanılan ve din esasına dayalı “millet” denen gruplara dayanmaktadır (Ortaylı, 2006:87). Vergiler bu gruplanmaya göre toplanmakta, yargı düzeni ve eğitim bu anlayış içinde dini cemaat liderleri tarafından örgütlendirilip yürütülmektedir. Bu durum Osmanlılarda bir çeşit dine dayalı âdem-i merkeziyetçilik doğurmuştur. Millet ayrımında dil ve ırk esası gözetilmemiştir. Aynı dili konuşan Ermeniler mensup oldukları kiliseye göre, Ermeni, Ermeni-Katolik ve hatta 19. yüzyılda bir kısım Ermeniler Protestan milletleri olarak kabul edilmiş. Buna karşılık Bulgarlar ve Rumlar aynı millet sayılmıştır. Türkler, Arnavutlar, Araplar “İslam”dır. İmparatorluk dağılana kadar, nüfus sayımında bile etnik ayrım değil, dinsel gruplama esas alınmıştır (Ortaylı, 2006:87-89). Osmanlı toplumunu kapalı kompartımanlara benzeten Ortaylı, Osmanlı milletlerinin birbiriyle ilişkisinin son

derece sınırlı olduğunu ve bu durumun Osmanlı idaresinin başından beri teşvik ettiği bir politika olduğunu belirtir. Ayrıca Ortaylı, milletler çağına gelindiğinde kompartıman sisteminden en son kurtulanların, daha doğrusu kurtulamayanların Türkler olduğunu vurgulamıştır (2007:31).

Türk ulusal devrimci hareketi dönemin tarihsel koşullarına yanıt olarak Osmanlı imparatorluğunun yerini alan Türk ulus devletinin kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Yapılan reformlara devrimci nitelik kazandıran, topluma derinlemesine müdahale edilerek toplumu değiştirmek hatta toplum değiştirmek istenmesidir. (İnsel, 2002:19–20). Bu reformların en radikalleri, bütün Müslümanların nihai otoritesi olan halifeliğin ilgası (1924), İsviçre Medeni Kanunu’nun kabul edilmesi (1926) ve eski Osmanlı-Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin getirilmesidir (1927). Bunlar, hep birlikte, İslam üzerine temellenen ümmetçi bir düzenden modern bir ulus yapılanmasına geçme anlamına gelir ki bu durum Kemalist reformların devrimci özbilincini Fransız Devrimi imgelerinden aldığıının göstergesidir.

Kurtuluş Savaşı sonucunda mevcut devlet yapısı değiştirilerek yeni bir ulus-devlet yapısı oluşturulmuştur. Siyasal sistemin cumhuriyet olarak tercih edilmesi ve buna bağlı olarak halk egemenliğinin ortaya çıkması, egemenliğin kaynağı olan ulusu gündeme getirmiştir. Bundan sonra yapılması gereken ilk iş uluslaştırma süreci işletilmek suretiyle, Türk ulusunun yaratılmasıdır. Böylelikle, ulus-devlet kurgusunun içeriği meşruiyet ilkesi, anlamlı bir olgusal temele oturtulacaktır. Tüm bu açıklamaları daha da ayrıntılandırmak için bölümde öncelikle Türk ulus devleti sonra uluslaşma Kemalizm ilişkisi açıklanacaktır. Daha sonra ise Türk uluslaşma sürecinde dinin konumu saptanacaktır.

2.1.1. Türk Ulus Devleti

Modern Türkiye’nin temalarının iki kaynağı vardır. Birincisini Osmanlıdan gelen modernleşme hareketi oluştururken ikincisi, Atatürk’ün şahsında birleştirerek gerçekleştirdiği Türk Devrimidir. Birinci ayakta, 19. yüzyılın başından itibaren gerçekleştirilen “modernleşme” sürecinde III. Selim’in ve II. Mahmut’un başlattığı reformlar, Tanzimat döneminde de devam etmiştir. Bu reformların varlık nedeni,

imparatorluğun bütünlüğünü tehlikeye sokan iç ve dış tehditlere karşı koyabilme arayışlarıdır. Dolayısıyla savunmaya yönelik olarak nitelenebilecek bu modernleşme, modern bir ordu kurulması, yönetimin rasyonelleştirilmesi, bürokrasinin yeniden düzenlenmesi ve dolaylı olarak, bir dizi laik okul açılması ve yeni hukuki ilkelerin yürürlüğe sokulması yoluyla her şeyden önce merkezi iktidarın sağlamlaştırılmasını hedefleyen bir dizi kurumsal yenilikten oluşmaktadır (Göle, 2004:64). Siyasi ve idari örgütlenmedeki bu değişiklikler önemlidir, çünkü Modern Türk Devleti'nin ortaya çıkışını ve yaptığı reformların felsefesini oluşturan aydınları¹¹ anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu reformlar yapılırken başvuru ülke Fransa ve Fransız fikirleri olmuştur.

Akdeniz'in çevresinde konumlanan ve savaşta ve barışta sayısız ilişki içinde bulunan İslam ve Hristiyan dünyasında, Rönesans ve Reform gibi ilk Avrupalı hareketler Müslüman uluslar arasında hiçbir karşılık bulamamasına rağmen Fransız Devrimi, İslam dünyası üzerinde gerçek bir etkide bulunan ilk büyük fikir hareketi olmuştur. Hristiyanlık ve İslam medeniyetlerinin sınırında doğan ve sonra sınırın tamamında egemenliğini kuran Osmanlı İmparatorluğu, doğal olarak Batı'dan gelen her türlü akımdan ilk etkilenen devlettir. Batının maddi kültürü Osmanlı toplumunun yapısını ve çehresini değiştirirken, Batıdan gelen fikirler –hürriyet, eşitlik ve milliyet- de, yeni özdeşlik ve bağlılık kalıpları yaratarak ve yeni emellerin şekillenmesini sağlayarak, grup dayanışmasının bizzat temelini etkilemiştir (Lewis, 1984:55). Osmanlı modernleşmesini hızlandıran bu fikir akımlarının başında ulusalcılık akımları ve hareketleri gelir ki, aynı zamanda bunlar imparatorluğun yıkımını da hızlandırmıştır. Smith'in "Ulusların Etnik Kökeni" çalışmasında vurguladığı gibi zaten Balkan uluslarında var olan etnik köken, Fransız Devrimi sonrası gelişip güçlenen bir olgu haline gelmiştir.¹² İmparatorluğun yıkılma

¹¹ Bir devrimin başlangıç aşaması düşünsel hazırlık aşamasıdır. Bu aşamada, yürürlükteki iktidar veya düzenin bozukluklarına, adaletsizliklerine karşı, karşıt düşünceler ortaya atılır. Bu dönemi toplumdaki düşünürler, filozoflar, aydınlar hazırlar. Örneğin, Fransız Devrimi'nde Aydınlanma Dönemi olarak adlandırılan, Voltaire, Didero, J.J. Rousseau'nun öncülüğünü yaptığı dönem düşünsel hazırlık aşamasıdır. Türk Devrimi'nde ise, Namık Kemal, Şinasi, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet gibi aydınların içinde bulunulan döneme ilişkin eleştirileri Devrimin düşünsel hazırlık aşaması olarak kabul edilebilir.

¹² Ortaylı'da milliyetçiliğin Osmanlı İmparatorluğu'na Fransız Devrimi ile birlikte gelmediğini, çok eskilerden beri var olduğunu belirtir. Ortaylı'ya göre imparatorluğun hâkimiyetinin ilk günlerinden

dönemine doğru giden süreçte bu durumu, ulusçuluk fikrine bağlı olarak gelişen topraklarda ki gerileyiş somutlaştırmıştır. Zaten topraklarda meydana gelen gerileme imparatorlukta bir şeylerin yanlış gittiğini ve bunun düzeltilmesine yönelik, sonradan da modernleşme çabası olarak olgu haline gelen girişimlerin de nedenidir.

2.1.1.1. Osmanlı İmparatorluğu ve Fransız Devrimi

Fransız Devrim'i ilk zamanlar Osmanlı idarecileri tarafından olumlu karşılanmıştır. Fransızlar, devrim fikirlerinin Osmanlıya akabileceği kanalların mevcut olmasına rağmen işlerini şansa bırakmak istemeyip, kanalları devamlı olarak beslemişlerdir. Kısmen genel misyonerlik çalışmaları, kısmen de hala ihmal edilemeyecek durumda olan Osmanlı gücünün kritik bir zamanda desteğini sağlamak amacıyla Fransızlar, Osmanlı başkent ve vilayetlerinde sempati kazanmaya büyük önem vermişlerdir. Özel olarak görevlendirilen elçiler sayesinde Devrim, Osmanlı başkentinde coşkuyla kutlanmıştır (Kongar, 1994:46). Devrim sonucu ortaya çıkan yeni düzenden etkilenen III. Selim, ülkede yapılan tüm reform programları için yeni düzen anlamına gelen Nizam-ı Cedit kullanması anlamlıdır (Lewis, 1984:58).

Fransız Devrimi'nin ortaya koyduğu bütün yenilikler Türk toplumu tarafından kabul edilmiştir. Ancak Devrim'in getirdiği en büyük yenilik olan ideolojiler -liberalizm, muhafazakârlık ve sosyalizm (Wallerstein, 2003:143)- toplum tarafından tam anlamıyla benimsenmemiştir.¹³ Bu ideolojilerden liberalizm ve muhafazakârlık kısmen de olsa pozitivizmin iki kanadında yer alırken, sosyalizm kendisine yer bulamamıştır. Öyle ki sosyalizmin en revaçta olduğu zamanlarda

itibaren imparatorlukta bir Helenizm vardı. Birtakım Helenler, dışarıda okuyanlar, Avrupa milletleri arasında Helenizm'i tanıyanlar, bir Yunan milliyetçiliği, müstakil bir büyük Yunan imparatorluğu kurma hayali içindeydiler (2007:143).

¹³ 1848 devriminden sonra sosyalist ideolojinin liberalizmden ayrılmasıyla birlikte iki ideoloji, Avrupa'nın siyasal yapısının merkezine yerleşmiştir. Bu ideolojik hareketler, Osmanlı imparatorluğundaki etnik yapıları da bağımsızlık konusunda destekliyorlar olmaları, ideolojilere karşı Osmanlı idarecilerinin bakış açısını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu açıdan bakıldığında sosyalist veya liberal politikaları benimsemek, Osmanlı'nın bağımsızlığını tehlikeye düşüreceği için, temel fikir hareketleri Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük şeklinde belirmiştir (Tanör, 2006:210). Daha önce bahsedildiği gibi ideoloji bu kalemin gibi olması ve rengini bağlamından aldığı tespitimize göre ideolojiyi Mardin gibi "ideoloji var olan bir sosyal yapıyı devam ettirmeye veya yenisini yaratmaya yarayan bir fikir yapısı"(2007b:24) olarak tanımladığımız zaman bu fikir akımları da zaten birer ideoloji olarak kabul edilebilir.

iktidarda olan Genç Türklerin yaptığı ister yayınlarda isterse bilinen mektuplaşmalarında olsun sosyalist ideolojiye ait herhangi bir ibare yer almamıştır. Bunun doğal sonucu olarak Türkiye, tarihsel materyalizme dünyada en az katkı yapan ülkelerden biri olmuştur (Mardin, 2007a:183). Bu durumun temel sebeplerinden biri sosyalist ideolojinin gerek Osmanlı gerekse Türk devletinde ne zaman ön plana çıkmaya çalışsa her zaman karşısında dini bulmasıdır. Bir başka ifadeyle sosyalizm resmi çevrelerce iman eksikliğinin nedeni olarak görülmüş ve bu durumun panzehiri için İslam ahlakı öne çıkarılmaya çalışılmıştır (Ergil, 1990:72).

De Tracy'nin sosyal bilimler disiplinine kazandırdığı ideolojinin Osmanlı'da etkilediği ilk kurumlardan biri eğitim sistemidir. Fransız Devrimi'nin eğitime kattığı ideolojik boyutu ilk kullanan padişah II. Mahmut'tur. II. Mahmut'un yapmak istediği, Batıda gelişen düşünsel ve bilimsel gelişmelerden yararlanmak ve bunları topluma mal etmek için eğitim ve öğretimin devletin sorumluluğuna verilmesi ve vakıflar aracılığıyla yönetilen medreseler dışında Batıdakilere benzer eğitim ve öğretim kurumları açmak olur (Tonguç, 2004:167). II. Mahmut, ulus-devletin ideolojik aygıtı olan eğitimi ulus-devlette olması gereken merkezi yapıya kavuşturmayı planlamanın yanında Devrimin getirdiği en büyük yenilik olan “zorunlu ilköğretim” için “rüştîye” adıyla yeni okulların açılmasını sağlamış ve bu okulları yönetmek için de Mekteb-i Rüştîye Nezaretini kurmuştur. Ancak zorunlu ilköğretim uygulaması gerek İstanbul ile sınırlı kalması gerekse toplumun ve eğitim-öğretim isteminin geneline egemen olan medreselerin etkinliğinin kırılmamış olması neticesinde başarısızlığa uğramıştır.

II. Mahmut, yabancı dil konusunda takındığı tavırla da eğitim-öğretime yeni bir boyut kazandırmıştır. 1827 yılında Fransızca öğretim veren Mekteb-i Tıbbiye ve 1834 yılında da Mekteb-i Harbiye'nin açılmış olması dönemin içinde bulunduğu şartlara ve anlayışa göre çok ilerici bir atılımdır. Buradaki amaç pozitivist bir yaklaşım sergilenerek tıp bilimlerine ait bilgilerin askeri öğrencilere öğretilmesi, aynı zamanda bu bilgilerin Türkçeye aktarılmasıdır. Bununla birlikte II. Mahmut'un yabancı dil konusunda ısrarlı olması sonucu Hariciye Nezaretinde bir Tercüme Odası kurulması ve yurt dışına ilk kez öğrenci gönderilmesi dönemin diğer önemli

yenilikleridir. Ayrıca egemen olan dilin Fransızca olması, bu okullarda yetişen öğrencilerin Fransız aydınlarının görüşlerinin benimsenmesine neden olmuştur. Bu anlamda İttihat ve Terakki'nin ideologu olan ve aynı zamanda Türk Devletinin kurulması sırasında sık görüşlerine başvuru Ziya Gökalp ve Türk Devletinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk göz önüne alındığında yapılan yeniliklerin algılanması daha da kolaylaşacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken husus üstün olan Batı'nın maddi medeniyeti ile manevi medeniyetinin birbiriyle sıkı bağlantılı olduğunun anlaşılması ve sadece maddi değil manevi medeniyetinin de öğrenilmesinin gerekliliğinin üzerinde durulmasıdır (Akçura, 2001:21).

II. Mahmut'tan sonrada eğitimde merkezileşme çabaları devam etmiştir. Tanzimat Fermanı, eğitimle ilgili hiçbir madde içermese de, fermanın içeriği ve getirdiği yenilikler eğitimde de yeni oluşumlara gidilmesine yol açmıştır. Dönemde milli eğitim diye bir olgu henüz konuşulmamakla birlikte imparatorluğun dili Türkçedir. Kurulan yabancı okullarda hatta gayrimüslim milletlerin kendi okullarında bile Türk dili, Türk tarihi, Türk coğrafyasının okutulmasına önem verilmiştir. Öncülüğü ise Yahudi okulları yapmıştır (Ortaylı, 2006:146). Aynı şekilde 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile de Müslüman olmayanların çocuklarına devlet okullarında okuyabilme imkânı tanınmıştır. Tanzimatçıların eğitim yapısındaki yaptıkları değişiklikler, eğitim sistemini sekülerleştirme çabaları olarak algılanabilir (Mardin, 2001:47). Diğer taraftan sosyal iletişim aracı olan dilde yenilikler yapılarak tebaanın birbiriyle iletişimini sağlamak ve böylece ulusal bir bilinç yaratılmak istenmiştir. Bu amaçla dilde sadeleştirme çalışmalarına gidilmiştir. Mardin (2007a:144), Osmanlıda yapılan dilde sadeleştirme çabalarını birbirini takip eden ve iç içe geçmiş üç aşamaya böler. Birincisi devlet bürokratlarındaki iletişim eksikliklerini gidermek için yapılan sözlük ve gramer çalışmaları, ikincisi II. Mahmut döneminin son yıllarında Batı'nın etkileriyle dilde yapılan sadeleştirme ve sonuncusu konuşma Türkçesine oldukça yakın standartta bir yazı Türkçesini kullanan Türk gazetecilik hareketidir. Ulusal bilinç yaratmak için dilde yapılan bu çalışmalara paralel olarak imparatorluk sınırlarında yaşayan halkın birlikteliğini sağlamak amacıyla ideolojik akımlar oluşturularak ulusal birlik kurulmaya çalışılmıştır.

2.1.1.2. Uluslaşmada İlk Reformlar

Osmanlı imparatorluğunun son zamanlarında imparatorluğu kurtarma çabaları çeşitli düşünce akımları çerçevesinde olmuştur. Dönem itibariyle Batılı düşüncelerin pozitivist bir yaklaşımla Türkiye'ye aktarılması en radikal çözüm olarak görülmüştür. Pozitivist düşüncenin Osmanlı aydınları tarafından benimsenmesinin sebebini Timur şu şekilde açıklamaktadır: *“Osmanlı bürokratları ve aydınları Batı'nın “üstünlüğü”nü açıklayacak ve bize aktaracak bir “sihirli değnek” aramakla meşguldüler... Pozitivizm ve dayandığı ilim anlayışı, hem Batı'nın üstünlüğünü açıklamak, hem de Hristiyanlığa bulaşmamış olmak erdemlerine sahipti. Toplumsal ahenk fikri ile de, sınıfsal açıdan her türlü uzlaşmaya elverişli olan küçük burjuva özelemlerine cevap veriyordu...A.Comte'dan sonra ikinci ve çok önemli pozitivist sosyolog olan Durkheim'in de Türkiye'de çok tanınmış olması anlamlıdır. İttihat ve Terakki'nin fikir babası Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları'nda Durkheim'in “kolektif bilinç” kavramını tarihi maddeciliğin sınıf çelişkisine karşı kullanmıştır.”*(1994:104-105). Gerek Türk aydını, gerek Atatürk, pozitivist, bilimin egemenliği biçiminde algılamışlar; laik bir eğitim sistemi kurabilmek ve toplumsal reformları hayata geçirebilmek için onu, dine ve geleneğe karşı kullanmışlar. Ayrıca pozitivist, toplumsal içerik bakımından da çatışmacılığın yerine “uyum” düşüncesinin egemen kılınmasında işlevsel olmuştur.

İmparatorluk zayıflayıp da merkezi hükümet, her birisi kendisine bir Batılı hamisi bulan Gayrı-Müslimler üzerinde etkisini yitirince, devlet, bir Müslüman Osmanlı ile Müslüman olmayan Osmanlı tebaası ya da yabancı arasında doğan hukuksal anlaşmazlıklarını Şeriata dayanarak çözmekte büyük dirençle karşılaşmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı hukuk düzeninde çağın gereklerine uygun birçok laik yasal düzenleme yapılması bir tesadüf değil, bu durumun bir sonucudur. Söz konusu zorunluluğun bazı temel nedenlerini Ergil şu şekilde açıklar: *“Osmanlı toplumu, sanayi devrimini tamamlayan ve güçlenen Batı karşısında gerilemektedir. Ama diğer yandan, ekonomisiyle dünya pazarına bağlanmaktadır. Ayrıca, güçlenen ulusçuluk akımlarının baskısı altında daha evrensel bir hukuk sistemi ihtiyacını duymaktadır. Bütün bu talepler karşısında*

Osmanlı Devleti, yasalarını İslam hukukundan ayırarak çağdaşlaştırmak, evrenselleştirmek zorunluluğundan kaçınmadı”(Ergil, 1990:24). Hukukta yapılan yeniliklerle, kültürden ziyade hukuksal bir anlam içeren yurttaşlık kavramı Osmanlıda ilk kez gündeme gelmiştir. Dolayısıyla gerek Tanzimat, gerekse Islahat Fermanları ile bir Osmanlı yurttaşı yaratılmak istenmiştir.

Tanzimat Fermanı, imparatorluğu o döneme kadar güçlü kılan sebeplerin tekrardan canlandırılmasını, bunun için de Şeriat’ın anayasa olması ve ek olarak yasaların çıkarılmasını, ayrıca bireylerin can, namus ve mülkiyet gibi haklarının korunmasının gerekliliğini vurgulamaktadır (Kili, 2003:87). Fermanda, dini ne olursa olsun herkesin yasa önünde eşit sayılması, kişi dokunulmazlığı ve güvenliği, askerlik hizmetlerinin eşitlik ve adalet ilkelerine göre düzenlenmesi, müsadere yasağı, adil ve eşit vergilendirme gibi o dönemde önemli sayılabilecek bir dizi reform yer almaktadır. Ancak bu reformların dini cemaatlerin ayrı ve aşağı olduğu öngörüsüne dayanarak bu cemaatlere uygulanan hoşgörülü yaklaşımı (Lewis, 1984:107) yıkması, geleneksel devlet anlayışındaki İslami başatlığın ortadan kalkmasına ve asli unsur olan Müslümanların incinmesine neden olmuştur. Tanzimat Fermanı ilkece, bireylere verilen hakları, bireylerin doğal hakkı olarak görmek yerine devlet tarafından verilmiş haklar olarak nitelendirmektedir. Bir başka ifadeyle bireysel haklar, sultanın lütfüdür.

İkinci olarak 1856’da yayınlanan Islahat Fermanı, ağır yabancı baskı altında, İmparatorluğun iç işlerine yoğun müdahale şeklindeki isteklerin göstergesi olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü mali açıdan baskı altında tutulan ülkede medenileşmek adına ıslahatlar istemek, sömürgeci eğilimlerin gizlenmesi durumu olarak algılanmaktadır. Bu ferman, Müslüman ve Hristiyan tebaanın eşitliği meselesine yoğunlaşan bir fermandır (Mardin, 2007a:14). Islahat Fermanı, yerel yönetimlerde, cemaat meclislerinde halkın temsil edilmesini tartışan, ilk resmi belgelerden biridir. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan değişik uluslardan oluşan yurttaşları “Osmanlılık” denilen, soyut ve açık olmayan bir ulus kavramı içerisinde toplama çabaları da Islahat Fermanında açıkça gündeme getirilmiştir (Çavdar,1992:12). Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı’nın ilkelerini kabul etmektedir. Ancak Tanzimat

Fermanı'ndan daha özel hükümler de içermektedir. Daha net ve belirli ifadelerle, din ayrımı gözetilmeksizin tüm Osmanlı tebaasının eşitliğini de vurgulamaktadır. Bu çerçevede gayrimüslimlere uygulanan cizye vergisi kaldırılmış ve Müslümanlara özgü silah taşıma yetkisi yani askerlik hizmeti bütün tebaaya tanınmıştır (Lewis, 1984:116). Askerlik hizmetinin tüm tebaaya tanınması vatan kavramını gündeme getirmiş ve bu suretle teritoryal bir ulus oluşturulmak istenmiştir.

23 Aralık 1876 günü ilan edilen Kanun-ı Esasî, Osmanlıda ilk anayasal oluşumdur. Ancak uygulamada bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Çünkü Batılı anlamda meşruti yönetim örneklerinin tersine I. Meşrutiyet, demokratik organı yani meclisi, sadrazamlık, ayan meclisi gibi demokratik olmayan yöntemlerle kurulmuş organların baskısı ve inisiyatifi altında bırakmıştır. Zaten II. Abdülhamit olağanüstü haller ve halkın ehliyetsizliği gerekçesi ile ilk meclisi, otuz yıllık istibdat yönetiminin öncülü olarak kapatmıştır (Kili, 2003:89). II. Abdülhamit, hürriyetçi ve meşrutiyetçi fikirlere şiddetle karşı olmasına rağmen, mevcut mutlak iktidarının kuvvetlenmesi açısından Batılılaşma ve reformlara da önem vermiş, kendi öngördüğü sisteme uygun olanları akıllıca seçmiş ve uygulamıştır. Onun döneminde II. Mahmut'tan itibaren planlanan reformlar gerçek anlamda hayata geçirilmiştir (Lewis, 1984:176). Bununla birlikte II. Abdülhamit döneminde Batı fikri, Osmanlı aydınları tarafından iyice anlaşılmaya başlanmıştır. Çünkü yeni kurulan okullarda okuyanların ve yabancı dil bilenlerin artması, Batının daha iyi takip edilmesi yönündeki çabaları geliştirmiştir. Padişahın kendisi de teknik ve askeri anlamda Batıyı model almıştır. Ancak bu model alma sadece teknik meseleleri içermektedir. Çünkü Müslümanlığı halk arasında güçlü tutmaya yönelik bir algı da kültürel ve manevi anlamdaki muhafazakârlığa işaret etmektedir (Mardin, 2007a:15). II. Abdülhamit'in tutucu eğilimleri bir tarafa bırakıldığında Abdülhamit, modernliğin seferberlik yönünü anlamış bir sultandır. Gellner'in belirttiği modern merkezîyetçi devletin merkezîyetçiliği sağlamaya çalışmasından biri olan mahalli kültürün yerine ulusal kültürü geliştirme ve bunun için ulusal eğitim ve onunla paralel çalışan bir kültür sistemini hayata geçirmeye çalışmıştır (Mardin, 2007a:88-89).

Otuz yıllık uzun bir aradan sonra II. Abdülhamit, 24 Temmuz 1908’de Kanun-ı Esasî’yi tekrar yürürlüğe koyar. Hürriyetin ilanı olarak nitelendirilen II. Meşrutiyet, uygulamalar bakımından birincisinden ayrılmaktadır. Bunlar kurulmuş olan parlamentonun yetkileri bakımından birinci denemede olduğu gibi demokratik olmayan organlarca tahakküm altında olmaması ve buna ek olarak padişahın otoritesini kısmen de olsa sınırlayabilmiş olmasıdır (Kili, 2003:89). II. Meşrutiyet, biraz daha uzun sürse de, içerde ve dışarıdaki tehlikeli sürecin daha da hızlanmasından ve ayrıca meşrutiyet savunucularının önceki dönemlere nispeten daha zayıf ve ehliyetsiz olmalarından dolayı, yine hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Meşrutî yönetim, Jön Türk hareketinin önderliğinde askeri oligarşi şeklinde 1918 yenilgisine kadar devam etmiştir (Lewis, 1984:210).

Yukarıdaki ifadeler göstermektedir ki Osmanlı yöneticileri Modern çağın farkındalar ve çağa uygun olarak İmparatorluğu, imparatorluğun anti-tezi olan ulus-devlete dönüştürerek Osmanlı ulusu yaratmak istemişler. Yaşanan süreci Türköne (2006:217-218) şu şekilde açıklamaktadır:

“Osmanlı Devleti Fransız Devrimi sonrasında yaygınlaşan Milli Devlet modeline cevap olarak Osmanlı Milleti meydana getirmek istemiştir. Bu milletin doğabilmesi ve modern merkezîyetçi devletin kurulabilmesi için monist bir hukuk sistemine, bu sistemin güvence altına aldığı temel insan haklarına ve bu haklara dayalı olarak devlet ile özdeşleşecek ve çok arzu edilen iktisadi-sosyal dinamizmi sağlayacak millet haline gelmiş insanlara ihtiyacı vardır. Merkezileşmeyi sağlayacak idari, adli, askeri reformlar tabloyu tamamlayacaktır. İlk adımlardan birinin valilerin idam cezası verme yetkilerinin kaldırılarak, devletin ayırıcı vasfı olan “ölüm iktidar”ının merkezileştirilmesi bu çerçevede anlam kazanmaktadır. İkinci olarak farklı din mensuplarından oluşan Osmanlı tebaası arasında eşitlik kurumsallaştırılmak istenmiştir. Bu anlamda Osmanlı ulusu yaratmaya yönelik milliyetçilik laik bir ideolojidir ve laik bir devlet (toplum değil) düzeni getirmiştir. Son olarak da demokrasiye varacak düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı Devleti, I. Meşrutiyet’ten çok önce Tanzimat’ın başlarında bu süreci başlatmıştır. Seçimle iş başına gelen Eyalet İdare Meclisleri, temsili demokrasinin ilk örnekleridir. Gayrimüslim cemaatler için öngörülen ve temsil esasını kurumlaştıran nizamnameler de bu açıdan demokrasiye varan düzenlemeler olarak ortaya çıkmıştır.”

Türköne, Osmanlı Devleti’nin laik düzenlemelere ve demokrasiye yönelerek Osmanlı ulusu yaratılma projesini Osmanlı açısından son derece tutarlı bulmaktadır.

Süreçte “ulus”a ihtiyaç hisseden doğrudan devlettir ve halkın henüz sesi çıkmamaktadır. Ancak bu süreç başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başarısızlığı ise Türköne Osmanlıdaki siyaset felsefesi eksikliğine bağlamaktadır. Ona göre Osmanlı siyasi toplumunda, siyasi iktidarın meşruiyeti basit ama çarpıcı bir kanıt üzerine inşa edilmektedir. İktidar, ne şekilde teşekkül etmiş olursa olsun, “adalet”le hükmettiği takdirde meşrudur. Padişah iktidarın meşruiyetini ilahi bir kaynağa dayandırmamaktadır. Adaletle hükmettiği sürece yönetme hakkı meşruiyetini sürdürecektir ve bunun için yol gösterici olan “nasihatname” türü eserler yeterlidir. Kısacası, siyasal felsefenin kök salacağı, besleneceği bir çatışma zemini ortada yoktur. Siyasi iktidar rakipsizdir; rakipsiz olunca, bu iktidarın meşruiyetini sorgulayacak, yeni bir meşruiyet temeli oluşturacak tezlerin göreceği karşılıklar çok zayıf olacaktır (Türköne, 2006:172). Türköne’nin açıklamaları göstermektedir ki Osmanlı idarecileri ulus yaratmaya çalışırken ulus meşruiyetin kaynağı olarak görmemektedir. Çünkü Osmanlı idarecileri Fransız ve İngiliz parlamenter sistemi yerine, demokratik katılıma yer vermeyen ama devleti bir hukuk devleti haline getiren Alman kameralizmini tercih etmiştir (Türköne, 2006:173).

2.1.1.3.Uluslaşmaya Yönelik İdeolojik Akımlar

Osmanlıda ideolojik akımlar devletin sahip olduğu nüfusa göre Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak ortaya çıkmıştır. Akımlar dikkatlice incelendiğinde Osmanlıda üç farklı ulus yaratılmak istendiği görülmektedir. Bu akımlardan ilki olan Osmanlıcılık, Tanzimat’ın Reşit Paşa’dan sonraki uygulayıcıları olan Ali ve Fuat Paşalara¹⁴ karşı bir başkaldırma olarak ortaya çıkmıştır. Mardin’e göre bu başkaldırının üç eksenli vardır. Birincisi Ali ve Fuat Paşaların kameralist bir yaklaşım sergileyerek halka karşı aşırı bir hürriyet vermekten ziyade ana hedef olarak devleti kurtarmayı seçmeleridir (Mardin, 2007a:86). Temelde ise Tanzimat ve onun uygulanmasının önemli bir kademesi olan Islahat Fermanı ile hukuksal bir Osmanlı yurttaşı yaratılmak istenmesi hareket içinde tepkilere neden olmuştur. Ortaya konulan tepkinin temelde üç nedeni vardır. Birincisi, tebaanın Hristiyan ve

¹⁴ Çavdar, Ali ve Fuat Paşaların ülke kalkınmasında uyguladıkları tedbirlerin arkasında liberal politikalar yattığını belirterek Paşaları, Osmanlıda liberalizmin öncüleri olarak görmektedir (1992:30-31).

Müslüman unsurlarına aynı hakların verilmesi sonucunda Müslüman tebaaya verilen ayrıcalıkların ortadan kalkmış olması; ikincisi cemaat liderlerinin sahip olduğu önderlik imtiyazlarının kaybedilmesi ve üçüncüsü ise azınlıkların yabancılarla olan bağlarıdır (Mardin, 2007a:87). İkincisi ekonomik eksendir. Yeni Osmanlılara göre Islahat Fermanı, ekonomik emperyalizmi pekiştiren bir belgedir. Çünkü Ali ve Fuat Paşalar aldıkları kararlarla Osmanlı devletini mali açıdan Avrupa'nın esiri haline getirmişlerdir. Sonuncusu ise Paşaların Avrupa kültürünü taklit etmeleridir. Onlara göre Tanzimat, bir kültür taklitçiliğidir ve kültür planında kısır kalınmış, Müslüman topluluk temelinden sarsılmıştır (Mardin, 2007a:87). Burada iki nokta dikkat çekmektedir. Birincisi Yeni Osmanlıların üç eksenli yaptığı eleştiri, bizim yaptığımız ulus-devlet tanımı dikkate alındığında, ulus-devleti kurgulayan-siyasal, ekonomik ve toplumsal- unsurları kapsamaktadır. Dolayısıyla Yeni Osmanlıların görüşüne göre fermanlar, ulus-devlet yapılanmasını temelden sarsacak niteliktedir. İkincisi, Yeni Osmanlılar eleştirilerinin karşısına İslami unsurları yerleştirmeleri, Türklük bilincinin henüz oluşmadığının belirtisi olarak algılanabilir.

Osmanlı deyimi bir millet anlamında değil, Emeviler, Abbasiler ve Selçuklular gibi bir hanedan anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı devleti ise kendisini geçmişin büyük İslam imparatorluklarının ve aynı zamanda Bizans ve Roma imparatorluklarının doğrudan doğruya varisi ve halefi olarak görmüştür. Ulusal ve vatani bağlılığın odak noktası olarak bir Osmanlı ulusu ve bir Osmanlı vatani kavramları Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır. Düşünceyi savunanlar teritoryal bir ulus ve kapitalist bir devlet yaratmak amacıyla ortaya çıkmış ve kendilerini “Osmanlılık” akımı altında birleştirmişlerdir. Osmanlılık, Osmanlı devletinin kurtarılmasını, devlet sınırları içinde yaşayan etnik kökeni ve dini ne olursa olsun tüm unsurların bir “Osmanlılık” kimliği altında toplanması (Heyd, 2001:80) ve bu kimliğe binaen bir uluslaşma projesini içermektedir. Bu akım, imparatorlukta yaşayan, Müslüman, Hristiyan ve diğer din mensuplarına dâhil topluluklara, farklı etnik unsurlarına eşit haklar tanıyarak onlara din ve vicdan hürriyeti vermek ve böylece, imparatorlukta çeşitli unsurları birleştirerek bir Osmanlı ulusu ve Osmanlı vatani meydana getirmeye odaklanmıştır. Hedef Osmanlı İmparatorluğu içindeki ayrılıkçı unsurların ulus eksenli bağımsızlık taleplerinden

vazgeçmelerini ve her unsurun Osmanlılık algısı ile devleti eski saygın günlerine döndürmektir. Bu bağlamda Yeni Osmanlılar halk egemenliği kavramını ortaya atmıştır ki bu durum Osmanlıda bir ilki teşkil etmektedir. Ancak, Osmanlıcılık hareketinin kurgulamaya çalıştığı Osmanlı ulusu ya da Osmanlılık kimliği imparatorluk içindeki farklı dine mensup olan toplumların ayrılıkçı isteklerini engelleyip, birleşme ve İmparatorluğu muhafaza etme konusunda başarı sağlayamamıştır (Tanör, 2006:210). Balkanlarda toprak kayıpları ile birlikte böyle bir birliktelik sağlanmasının güç olduğunun görülmesi üzerine bu akım geçerliliğini kaybetmiş ancak tamamiyle ortadan kalkmamıştır.

Osmanlıcılık akımının imparatorluğun özellikle Hristiyan unsurlarının ayrılıkçı eğilimlerinin önlenmesi ümitlerinin tükenmesine bağlı olarak geçerliliğini yitirmesi, imparatorluk sınırları içinde yaşayan unsurlarının çoğunluğunun Müslüman olması, din birliği altında bir birliktelik yaratmak çabalarına ağırlık verilmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda İslamcılık, devleti yeniden güçlendirmenin, dünya İslam dayanışması yolu ile Batılı sömürgecileri dize getirmenin ve Müslüman tebaayı aynı devletin çatısı altında tutmanın sağlam bir aracı olarak ortaya çıkmıştır (Türküne, 2006:163). İslamcılık, devleti kurtarma çabalarında Batı'ya karşı iki cepheli tutum geliştirmiştir. Bir taraftan anti-empyralist bir ideoloji olarak Batı düşmanıdır. Onlara göre Batı düşmandır, ötekidir. Diğer taraftan düşman olan Batı her alanda üstündür ve bu üstünlük yok sayılamaz. Bu sebeple İslamcılar Batı'yı üstün kılan bilim, teknoloji, felsefe gibi konulara meraklı ve "terakki" yanlısıdır. Onlara göre üstünlüğü ele geçirmek için, alınması gerekli olan unsurları ayıklamak gerekmektedir. Alınması gerekenler, bilim, teknoloji gibi maddi kültür unsurlarıyla sınırlandırılmalıdır. Medeniyet, inançlar, hayat tarzları yani manevi kültür unsurları tamamen dışlanmalıdır (Türküne, 2006:163).

Mardin (2007a:91-93), İslamcılığın kuram açısından zayıf, en azından yavaş gelişmekte olduğunu, buna rağmen ağırlığı inkâr edilemeyecek bir akım olduğunu ve sistematik ideolojisinin bugün bile açıklığa kavuşmadığını ifade etmektedir. Ancak bu dönemdeki İslamcılığın temel hassasiyeti, imparatorluğun dağılma sorununa din temelli bir çözüm önerisi getirmektir. Bu doğrultuda bir taraftan Osmanlı Müslüman tebaasını İslam bayrağı altında toplamaya çalışırken diğer taraftan dış ülke

Müslümanlarının Halifelik makamı etrafında toplanmasını amaçlamaktadır. İslamcılığın bu dönemdeki siyasal hedeflerine yönelik çabaları, diğer Müslüman unsurların ayrılıkçı tutumlarından dolayı sonuçsuz kalmıştır. Ancak kültürel ve düşünsel anlamdaki tezleri daha sonra da tartışma potansiyelini devam ettirmiştir.

Önce etnik sonra da dini unsurların ayrılıkçı ulusçu eğilimlerinin, imparatorluğun çok dinli, çok etnikli yapısını ve bu yapıyı muhafazaya yönelik fikri hareketleri geçersiz kılması ile Osmanlı-Türk toplumunun önündeki seçeneği milliyetçilik olarak belirtmiştir. Başından beri Atatürk ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyeleri arasındaki görüş ayrılığının temelini de oluşturan noktaya gelinmiştir. Çünkü Atatürk, İmparatorluğu Türklerin bulunduğu sınırlara çekmek, bu sınırları savunmak taraftarıdır (Kongar, 1994:225).

Türkçülüğün entelektüel kaynaklarını kavrayabilmek için bu isimlerden literatürde en çok yer alan ve Türk devletinin kuruluşunda görüşlerine başvurulmuş Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp üzerinde durulması, çalışma açısından önemli bir noktadır. Bunlardan Yusuf Akçura bir Tatar aydınıdır. Düşünce dünyası Rus hâkimiyetindeki Tatar toplumunda şekillenmiştir. Sonuçta ırk merkezli bir milliyetçilik anlayışına, Türkçülüğün ırkçı sürümüne ulaşmıştır. Zira Rus İmparatorluğu içinde Tatar kimliğini muhafaza etmek için dayanabileceği başka esas bulamamış, bulduğu esas Osmanlı Türklerine taşımıştır. Akçura'ya göre Türkler "Türk-Tatar, Türk-Tatar-Moğol diye adlandırılan bir ırktan gelme, adetleri, dilleri birbirine pek yakın, tarihi hayatları birbirine karışmış olan kavim ve kabilelerinin tamamıdır" (2001:17).

Akçura, kavimlerin ve hatta kabilelerin birbiri arasında kurdukları üstünlük yarışını, içgüdü ile meydana gelen "milliyet fikri" ile açıklamaktadır. Ancak söz konusu olan "milliyet fikri"nin tarihi bu kadar eski değil, bu duygunun ve iddianın çok gelişmiş bir aşamasıdır. Ona göre "milliyet fikri" Doğu'da değil Batı'da, birçok faktörün etkisi altında, özellikle 15. yüzyıldan itibaren, milliyet konusunu işleyerek 19. yüzyıl ortalarına doğru meydana gelmiştir. Akçura, "milliyet fikrinin" unsurunu "Bir millet meydana getirmiş olan insan toplulukları, bağımsız bir devlet halinde

teşkilatlanarak yaşamak hakkına sahiptir” (2001:18) şeklinde tanımlamaktadır. Bununla birlikte Akçura milletin tanımının yapılmasının zor olduğunu iddia ederek, ortaya çıkan her milletin mevcut şartlara ve hedef alınan amaca göre oluştuğunu öne sürmüş ve Almanlar ve İslavların ırk ve dili (yani tarihi zorunluluğu), Fransızların arzu ve iradeyi (yani ferdi hürriyeti), İtalyanların arazi ve dili (yani coğrafi ve tarihi zorunluluğu) kullanarak millet olduklarını savunmuştur. Bu açıklamaları yaptıktan sonra Akçura milleti, “Millet, ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı sosyal vicdanında birlik ve beraberlik meydana gelmiş bir insan toplumdur” (2001:18-19) şeklinde tanımlamıştır. Görüldüğü gibi Akçura, milleti iki unsur üzerine temellendirmiş ve bunlardan dile çok büyük önem vermiştir. Ona göre kavimlerin dillerinin incelenmesiyle kavime ait en eski hayat tarzlarının, en eski kültürel ve destanî olaylarının bulunup ortaya çıkarılacağını ve maddi ve manevi kültürünün anlaşılacağını kısacası dil yardımıyla kavmin özelliği, benliği ve şahsiyeti ortaya çıkarılabilecektir. Milliyet fikrinin ortaya çıkması için bunlar yeterlidir. Eğer hala ortaya çıkmamış ise şartların yeterince olgunlaşmadığını göstermektedir (Akçura, 2001:20).

Modern Türk Devletinin kuruluşunda görüşlerine en çok başvuru Türk aydını Ziya Gökalp’tır. Daha açık bir ifadeyle Atatürk reformlarının en dikkate değer özelliği, her ne kadar reformların birçoğunun yapımı için gerekli “hammadde” dışarıdan ithal edilmiş ise de, üretilen “mallar” kendi halkının zevkine, geleneklerine ve yaşam tarzına uygun gelecek biçimde yurt içinde işlenmiştir. Bu işleme sürecinde, Ziya Gökalp hiç de küçümsenemeyecek bir rol oynamıştır. Çünkü Devrim’de gerçekleştirilen, aile hukuku, soyadı kanunu, din ve devlet ayrılığı gibi birçok yeniliği Gökalp’in makalelerinde bulmak mümkündür.

Gökalp yazılarında sadece yerel veya Türkiye’ye özgü konuları işlememiş, birey ve devlet, devlete karşı özel teşebbüs, eğitim, din ve devlet, çok uluslu ve tek uluslu devlet gibi hala tartışılmakta olan konular üzerinde de durmuştur. Düşünce hayatında Durkheim’den etkilenmiş olması onu pozitivistimin Türkiye’deki en önemli temsilcisi yapmıştır. Gökalp, Durkheim’in teorileriyle tanıştığında, onları iki temel sebeple kabul etmiştir. Birincisi, kendisinin “millet şu ana kadar ki insan gelişiminde

en yüksek safhadır” görüşüne bilimsel destek elde etmek; ikincisi, Türk milletinin gelişmenin hangi safhasına ulaştığını, onun kültürel değerlerinden ve sosyal kurumlarından hangilerinin yıpranmış olduğunu ve bu yüzden de ilga edilmesi gerektiğini ve onlardan hangilerinin günümüzle uyum içinde olduğunu ve sonuç olarak, korunması ve geliştirilmesi gerektiğini tespit etmek (Heyd, 2001:67-68). Ancak Gökalp, Durkheim’in “toplum” kavramı yerine, Fransız sosyologa göre modern insanın sahip olduğu çeşitli sosyal gruplardan sadece biri olan “millet” kavramını koymuştur. Sonuçta Gökalp, bir toplumda bulduğu bütün ilahi nitelikleri millete transfer etmiş, Tanrı’ya inancın yerine millete inancı koymuştur. Böylece milliyetçilik artık bir din haline gelmiştir (Heyd, 2001:65-66).

Gökalp, millet kavramı tek faktörle açıklamaktan her zaman kaçınmıştır. Ona göre millet, dil, din gibi pek çok faktörün kaynaştırdığı topluluklardır. Ortak bir gelecek inşa etmek için, bir milleti birleştiren idealler siyasi iradeden daha ziyade ortak kültürel mirası içermektedir (Gökalp, 1996:22). Bu noktada Gellner ile aynı düşüncede birleşerek eğitime önemli işlev yüklemiştir. Gökalp’de Akçura gibi dile çok büyük önem vermektedir. Ona göre dil milliyetin mihenk taşıdır ve dilin bağımsızlığı siyasi bağımsızlık için gerekli bir şarttır (Gökalp, 1996:23-25).

Gökalp ile Durkheim arasındaki görüş ayrılığının bir diğer noktası ise çalışmanın içeriği bakımından son derece önemli olan uluslararası toplum konusudur. Durkheim, bireyin bencilliğini sınırlayan tek güç olarak sosyal grubu, grupların bencilliğini sınırlayacak tek güç olarak da onları içine alacak daha büyük grupları görmektedir. O, ülke ve devletten daha büyük organizeli bir toplumun hâlihazırda olmadığını ve insanlığın gerçek bir toplum oluşturmak için gerekli ideallerden hala yoksun olduğunu itiraf etmektedir. Fakat uluslararası toplumu milletten daha yüksek bir ahlaki değer saymış ve daha büyük sosyal gruplara doğru bir gelişme tasavvur etmiştir (Heyd, 2001:67). Buna karşılık Gökalp, bir milletin siyasetinin belirli sınırlar dâhilinde kalmasını ve millete bağlılığın din, ahlak ve tabii ki uluslararası hukuku ihlal etmemesi gerektiğini savunmaktadır. Milletlerin henüz kendilerinin bir cemiyet kurabilmesine imkân tanıyan ortak bir bilince ulaşmadığını ileri sürerek Milletler Cemiyetine ümit beslememiştir. Ona göre aynı medeniyete

mensup fakat bir idealin temelini oluşturan güçlerden yani icaz ve teyitten yoksun milletlerin zayıf bir federasyonu olabilecek bir Milletler Camiası kurmak mümkün olabilir (Heyd, 2001:138-139).

Gerek Akçura gerekse Gökalp açık bir şekilde Türkçülüğe destek vererek Batılı milliyetçilikler türünde bir milliyetçilik ideolojisi ortaya koymuşlardır. Bunun yanı sıra Namık Kemal, Ali Suavi gibi aydınlar ise Osmanlı toplumu içinde dil ve din ayrımı gözetmeksizin toplumu birleştirmek için liberal bir tavır sergilemiştir (İnsel, 2002:67). Onlara göre açık bir şekilde Türkçülük yapmak bölücülüğten başka bir şey değildir. Çünkü Osmanlılık bir karışımdır ve Türklük bunun içinde “temel aktör”dür (Ortaylı, 2006:11). Öyle ki Türk halkını bir ulus olarak tanımlayacak bir ad bile yoktur. Aydınların Türklükleri, yabancıların onlara “Türk” demesinden ibarettir (Berkes, 2009:404-405). O dönemde Mehmet Emin (Yurdakul)’un “Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur” sözlerinin yarattığı şok (Ahmad, 1999:98) bu durumun ifadesidir.

Türkçülük akımı ilk olarak dil ve kültür alanında kendisini göstermiştir. Türkçüler, uluslaşmanın doğal ve kaçınılmaz bir süreç olduğunu savunmuş ve Osmanlı ulusu diye bir ulustan söz edilemeyeceğini yalnızca Osmanlı Devleti’nden söz edilebileceğini belirtmiştir. Böylelikle Türkçülük artık siyasal bir boyut da kazanmıştır. Türkçülüğün, Türk ulusçuluğuna yani siyasal bir çerçeveye girmesi de Jön Türk hareketinin sonucu ortaya çıkan İttihat ve Terakki sayesinde olabilmıştır.

Jön Türk hareketinin kurucularının arkasında Yeni Osmanlılar vardır ve temel hedefleri hiçbir kuşkuyla yer bırakmadan mutlak monarşiye karşı anayasacılıktır (Aydın, 2001:117). Kurucu kadroyu önemli kılan aralarında yer alan görüş ayrılığıdır. Çünkü bu ayrılık Türk siyasal yaşamının ileriki yıllarındaki temel siyasal kamplaşmaların da nüvesi olacaktır. Gerçekte bu ayrılık geçmişten gelen ancak İttihat ve Terakki içinde netleşen, sonunda kapitalist devlet kurmak isteyen pozitivizmin iki kanadının ayrılığıdır. Birincisi, başını Ahmet Rıza’nın çektiği ‘milli iktisat’ ve merkezîyetçilik yanlısı kanat, diğeri de başını Prens Sabahattin’in çektiği âdem- i merkezîyetçilik (yerinden yönetim) ve teşebbüs-ü şahsi (özel girişim) yanlısı

kanattır. Bu ayrım 1902’de Paris’te toplanan Kongre’de netleşmiştir. Kongrede askerlerin devrime katılımı ve yapılacak reformlar için Avrupa’nın müdahalesini isteyip istememe konusunda ortaya çıkan görüş farklılığı bu ayrılığı kopma noktasına getirmiştir. Ahmet Rıza müdahale aleyhtarı eğilimin başını çekerken, Prens Sabahattin dış garanti/yardımlar formülü üzerinde durmuştur. Kopuş iki bağımsız örgütlenmenin kurulmasıyla belirginleşmiş: Ahmet Rıza’nın örgütünün adı Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Prens Sabahattin’inki Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti adını almıştır (Aydın, 2001:122). Jön Türkler 1908’de iktidara geldiklerinde ise parlamenter bir rejim, imparatorluk toplumu için anayasal bir temel ve siyasal otorite için rasyonel ve yasal bir alt yapı talep etmiştir. Bu noktadan itibaren söz konusu olan yalnızca imparatorluğu dış tehditlere karşı koruyabilecek, ekonomik ve toplumsal bir değişimi gerçekleştirebilecek bir örgütlenme değil, şimdiye kadar hükümdar tarafından baskı altına alınmış “kolektif irade”yi temsil edebilecek yeni bir siyasal ve toplumsal örgütlenmeyi hayata geçirmektir. Esas hedef, özellikle kolektif iradenin merkezi düzeyde somutlaşmasıdır. Buradan bir partinin gerekliliğine vardır ve kolektif irade parti yoluyla temsil edilerek siyasal seferberlik sağlanacaktır. Bu bağlamda dini ve ırkıyla değil imparatorluğa bağlılığıyla bir Osmanlı yurttaşı yaratılacaktır (Göle, 2004:78-79).

İttihat ve Terakki’nin Osmanlı Devletini kurtarma çabası olarak Almanya ile birlikte savaşa girmesi ve savaştan yenilgiyle ayrılması devletin sonunu getirmiştir. Artık ülke işgal altındadır. Bu durumun sonucunda gerek Mondros Mütarekesinin yarattığı duruma, gerekse İttihatçıların despotik tavırlarına tepki olarak Cumhuriyet Devriminin örgütlenme ve program ilkeleri doğmuştur. Yapılacak Türk Devrimine bir ulusal demokratik devrim niteliği veren bu ilkeleri Timur iki başlık altında toplamıştır. Birincisi egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğunu kabul eden demokratik ilke; ikincisi bu egemenliğin ulusal sınırlar içinde uygulanacağını ifade eden ulusal ilkedir (1994:250).

Ulusal kurtuluş savaşından sonra da reformlara devam edilmiştir. Ancak bu reformlar geçmişin devamı gibi görünse de aralarında derinlemesine bir fark vardır. En büyük fark ise Osmanlıda uluslaşmaya yönelik yapılan reformların altyapısını

oluşturacak ideolojilerin zayıflığı ve ideolojik araçların yetersiz kalmasıdır. Oysa yeni kurulan cumhuriyette güçlü bir Kemalist ideoloji ve bu ideolojinin arkasında güçlü bir irade vardır.

2.1.2. Türkiye’de Uluslaşma ve Kemalizm ilişkisi

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle olgu, yani Türk Ulus Devleti, Mustafa Kemal’in kurguladığı ulus-devlet yapısından oldukça uzaktır. Çünkü olgu, sosyal gerçekliğin parçalılığıyla yüz yüzedir. Dolayısıyla kurguda öngörülen mükemmel türdeşliğe ulaşmak için yoğun bir çaba gereklidir. Kurguyla olgu arasında gözlenen farklılaşma, olgunun kurguya uydurulması zorunluluğu eklenince, Türk Ulus Devleti, kaçınılmaz olarak bir projeye dönüşür. Olguyu kurguya uydurmak için kullanılacak çeşitli araçlarla yaşama geçirilmeye çalışılan bu projenin genel adı, Kemalizm, yani Kemalist uluslaşmadır.

Kemalist uluslaştırma projesi sosyal bilim disiplinde tek bir modele sığmayacak ayrıntılarla ve çeşitlemelerle dolu bir projedir. Bu nedenle Atatürk’ün ulusçuluğunun ancak toplumsal, ekonomik, siyasal pek çok ögenin ele alınmasıyla anlaşılabilceği unutulmamalıdır. Projede, dil ve etnik köken alanında yapılan çalışmalarla Prennialistçi, yeni gelenekler icat edilmesiyle Hobsbawmcı, eğitim alanında yapılanlarla Gellnerci, insanların birbirinin varlığını zihinlerinde hayal etmeleri için yapılan çalışmalarla Andersoncu, sübjektif unsurlara dayalı olmasıyla Renancı ulus anlayışını görmek mümkündür. Bununla birlikte Disiplinde önemli bir yeri olan Smith, “Milli Kimlik” çalışmasında imparatorluktan ulusa geçiş sürecinde Türk Uluslaşmasında öne sürdüğü iki farklı ulus oluşumunun (dikey ve yatay etniden) izlerini görmektedir.

2.1.2.1. Atatürk’ün Ulus Kurgusu

Atatürk, Weber’in karizmatik lider tanımlamasına uygun bir lider olduğundan topluma uygun bir ulus tanımı değil, ulus tanımına uygun bir toplum yaratmak istemiştir. Ulusal kurtuluş savaşından sonra Modernist ulusçular gibi düşünmüş ve

“Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir.” (Atatürk, 2003:285) tanımını yapmıştır. Atatürk’ün tanımındaki “Türkiye Halkı” ifadesi teritoryal ulus kurma amacının belirtisidir. Daha açık bir ifade ile Misak-ı Milli sınırları ile bu sınırlar üzerinde yaşayan insanları birbirine ait bir bütün haline getirmenin ifadesidir. “Türk milletini bir üst kimlik olarak görmüş ve etnik farklılıkları bu üst kimlik altında bir zenginlik olarak değerlendirmiştir. Daha sonra tanımına açıklık getiren Atatürk, “zengin bir hatıra mirasına sahip olan, beraber yaşama konusunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam konusunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyeti” millet olarak tanımlamıştır (Atatürk, 2003:34). Atatürk’ün ulus anlayışının ırkçı bir nitelik taşımadığı “Ne mutlu Türk olana” yerine, “Ne mutlu Türk’üm diyene” sözünde yer bulmaktadır. Aynı şekilde din unsuruna yer yoktur. Atatürk’e göre Türkler Müslüman olmadan önce de büyük bir millettir (Atatürk, 2003:28). Tanım aynı zamanda Renan’ın yaptığı ulus tanımına yakın anlamdadır. Yani Atatürk milleti, ırk, soy, kan bağı ne olursa olsun, subjektif bağlarla birbirine bağlanmış insanların oluşturduğu bir topluluk olarak algılamıştır. Renan bu bağların, manevi nitelikte, ortak bir duygusal birlik, birlikte yaşama istek ve iradesine sahip olma ve topluluk içinde var olan dayanışma olgusu olduğunu belirtmiştir.

Atatürk (2003:30-31), Türk milletinin oluşumunda görülen tabii ve tarihi olayları; “siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve menşe birliği, tarihi karabet ve ahlaki karabet” olarak değerlendirmektedir. Bu doğrultuda bir cemiyete millet diyebilmek için bu şartların tamamen veya kısmen bir arada olması gereklidir. Ona göre bu şartların etkisini dikkate almadan oluşan milletlerde vardır. Örneğin İngilizler ve Amerikalılar aynı dili konuşmalarına karşılık iki ayrı millettirler. Aynı şekilde İsviçre’de de üç ayrı dil kullanılır ancak tek millettirler. Irk bakımından ele alındığında Amerika’da çeşitli ırklar tek millet olarak birleşmişlerdir. Atatürk’e göre büyük asri milletlerden olan Fransızlar ve İngilizler ise muhtelif ırkların birleşiminden oluşmuştur. Almanlar ise Napoleona karşı savaşlar sonucu milliyetini kazanmıştır. Atatürk, savaşların milli birliğin oluşmasında ve devamının sağlanmasında öneminin büyük olduğunu belirtmiş ve Türk milletinin çok eski

zamanlardan beri devamlı savaşlar yaptığı ve son Kurtuluş Savaşı da dikkate alındığında tarihin en eski milletlerinden biri olduğunu vurgulamıştır.

Atatürk yaratmaya çalıştığı ulusu, pozitivist bir temele dayandırmıştır. Bunun izlerini ilkelerinde bulmak mümkündür. Bu anlamda Kemalist ulusçuluğun dışa dönük hedefi, Türk ulusunu çağdaş uluslar topluluğunun eşit haklara sahip bir üyesi yapmak; içe dönük hedefi ise, çağdaş bir ulus yaratmaktır (Kışlalı, 1994:37). Bu doğrultuda Türk Devrimi'nin asgari programını uluslaşma sorunu oluşturmuş ve bir ulusal devrim niteliği vermiştir. Halkçılık ise kurtuluş savaşı sırasında otoriter bürokrasiye karşı bir silah olarak kullanılmış, savaş sonrasında ise sınıf mücadelesini önlemeye yönelik işlevi yerine getirmiştir. Aynı zamanda saltanata karşı halk egemenliği tezinin dayanağını oluşturmuştur (Timur, 1994:50). Diğer taraftan İslami hâkimiyet teorisine karşı çıkan ve sonunda onun yerini alan laik bir hâkimiyet teorisidir. Bu yönüyle halkçılık, siyasi iktidarın kaynağının bir bütünü olarak (ulus anlamında) halkta olduğunu öngörmekte ve burjuva devriminin cumhuriyetçi ilkesinin temelini teşkil etmektedir (Timur, 1994:109). Cumhuriyetçilikte genel oy kuralına göre yurttaşların yönetime katılımını; Devletçilikle refah devleti sağlanarak ulusun yaratılması planlanmıştır. Farklı din ve mezhepteki yurttaşlar arasında ayırım yapılmadan türdeş bireyler yaratılması ise laiklikle sağlanmaya çalışılmıştır. Devrimcilik ise mevcut olan olguyu (ulusu) kurguya ulaştırmanın aracıdır. Atatürk ilkelerinin pozitivism doğrultusunda yaratmaya çalıştığı ulus duygusu, ulusun yapıtaşı olan yurttaş yetiştirme siyasasında da görölmektedir. Ancak cumhuriyetçi kadro, kùltürden ziyade hukuki bir kavram olan yurttaşlık olgusunu yaratılırken hukuk alanında yapılan yeniliklerin yanında eğitim aracılığıyla yurttaşlığı biçimlendirmeye çalışmıştır.

2.1.2.2. Yaratılmak İstenen Türk Yurttaşı

Cumhuriyeti kuran kadro modernleşme sürecinde planlanan ideolojiyi hayata geçirmekte Althusser'in tanımladığı gibi ideolojik aygıt olarak eğitimi aktif biçimde kullanmıştır. Daha açık bir ifadeyle ahlaki, dini, geleneksel ve toplumsal normların ötesinde insanları uygarlaştıran, sosyalleşme anlamında yurttaşlaştıran, onları

cumhuriyetin yurttaşları haline getiren temel mekanizma olarak ulus-devletin tekelindeki eğitim sistemini kullanmıştır. Bu çerçevede, ulusal kimliği tanımlayan ve yayan eğitim sistemi, baskıcı yöntemlere başvurmadan, Gramsci'nin "rıza" kavramını devreye sokarak kolektif üst kimlikle (ulusal kimlik) kültürel alt kimlikler (etnik, dini, yerel kimlikler) karşıtlığı sorununu aşmaya çalışmıştır. Böylece Gellner'in vurguladığı gibi cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ulusallaştırılan eğitim sistemiyle yurttaşların kendilerini tanımladıkları ve hissettikleri ortak aidiyet duygusunu üretmek için eğitimi ülke çapına yayma çabasının yanı sıra her yaş grubuna hitap edecek şekilde eğitim kurumları açılmıştır.

Türkiye'de devletin kuruluşundan itibaren yurttaş yetiştirme siyasasını inceleyen Caymaz, Cumhuriyetçi eğitim anlayışının iki koldan hareket ettiğini, bir taraftan çocukları hedef alan milli eğitim yaygın ve etkin hale getirilmeye çalışılırken diğer taraftan halkın eğitilerek yeni düzenin değerleriyle donatılmalarının amaçlandığını vurgulamaktadır (2007:13). Caymaz, Türkiye'de modern ulus-devletin kuruluş sürecinde yönetici elitlerin nasıl bir yurttaş ve yurttaşlık anlayışıyla hareket ettiklerini bu dönemde Millet Mekteplerinde, ilkokul ve ortaokullarda okutulan *Yurt bilgisi* ders kitaplarını inceleyerek açıklar.

Genel olarak millet mekteplerinde okutulan Yurt Bilgisi ders kitaplarında temel olarak amaçlanan, okuma-yazma bilmeyen yurttaşları cumhuriyetin değerleriyle donatmak ve onları bu değerlerin taşıyıcıları haline getirmektir. Kitapta Türkler ve Türk ırkına yapılan vurguda, Türk ırkının büyük, canlı ve kuvvetli bir ırk olduğu belirtilmek istenmiş ve bu doğrultuda Türklük bilinci verme isteği yurttaşlık bilincinin önüne geçmiştir. Bu bağlamda devletin beklediği yurttaş tipi de ulusal bilinç etrafında şekillenen, var olan düzenin değerlerini içselleştirmiş kişiler olarak belirlenmiştir (Caymaz, 2007:22). Kitaplarda askeri öğelere bol miktarda yer verilmesinin yanında gerek beden eğitimi derslerinde gerekse kurulan izci teşkilatlarıyla eğitim ile askerlik birleştirilmiş ve asker ulus yaratılması planlanmıştır. Böylece uluslaştırma araçlarından eğitim ve ordu iç içe girmiştir. Kitaplarda ırkçı değerler çok olmasına karşın Osmanlı'ya bazen hiç atıfta bulunulmamış, bazen de olumsuz yönde atıflar yapılarak Osmanlı ile yeni devlet arasındaki bağlar koparılmak

istenmiştir. Caymaz millet mektepleriyle yaratılmak istenen yurttaş görüntüsünü şu şekilde açıklamaktadır: Yurttaşlık; medenilik, vatanperverlik ve milliyetçiliğin bulunduğu bir kavşakta tanımlanmıştır. Bu bağlamda yurttaşlar, siyasal alanın meşruluğu temelinde katıldıkları toplumsal ve siyasal aktivitelerle hem kendilerini hem de toplumsal çıkarları gözetken aktif, özgür bireyler olarak değil, devletin onlara bahsettiği, sınırları belirli bir hareket alanını da yine aynı devletin askerlik vergi ve oy verme gibi beklentilerini karşılamaktan sorumlu kişiler olarak biçimlenmektedir. Yurttaşlık konusunda teorik yaklaşımlarda cemaatselliğe vurgu yapan cumhuriyetçi Fransız modeline daha yakın duran Türk yurttaşlık anlayışı, bireysel haklar ve bireylerin eşit muamele görmesi üzerine kurulan liberal yurttaşlık anlayışından farklı olarak, cumhuriyetin değerlerinin taşıyıcısı olarak seküler politik cemaati-milleti-edilgen bir özne olarak kurmuştur. Fransız modelinde ortak karar alma süreçlerine yurttaşların katılımları yurttaşlık hak ve özgürlüklerin özünü teşkil ederken, Türk usulü yurttaşlıkta yurttaşların aktif katılımından ziyade ulusal bütünlük içerisinde pasif, onaylayıcı bir rol istenmektedir. Bu çerçevede yetiştirilmek istenen itaatkâr bir yurttaş tipidir. Cumhuriyetin değerlerinin taşıyıcısı, kanun ve nizamla itaat eden kişi olarak idealize edilen yurttaşın, devlet karşısında pasif durumda olması Türkiye’deki siyasal kültürün en temel özelliklerinden birisidir (2007:27).

Millet Mekteplerinde okutulan kitapta yer alan ifadeler, dönemde okutulan diğer okul türlerinde de görülmektedir. Yaratılmak istenen yurttaş tipinde dini öğelere yer verilmemiş ve yapılan ulus tanımında da din unsuru yer almamıştır. Örneğin Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1931 programında yapılan ulus tanımında din unsuru tamamen dışta bırakılmış ve ulus “dil, kültür ve ideal birliği ile birbirine kenetlenen vatandaşlardan oluşan bir siyasi ve sosyal topluluk” olarak tanımlanmıştır (Heyd, 2001:71).

Cumhuriyetin yurttaş yetiştirme politikasında 1950’li ve 1980’li yıllarda tam bir kırılma yaşanmıştır. Bu yıllar 1908 yılında İttihat ve Terakki içerisinde gerçekleşen ve pozitivism’in korumacılık kanadının kazandığı zaferin sona erdiği ve rakip liberal kanadın iktidara geldiği yıllardır. Dolayısıyla toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamda değişiklik yaşanması kaçınılmazdır. Bu durumun yurttaş yetiştirme

siyasetine etkisi de liberal değerlerin ön plana çıkarılması şeklinde olmuştur. Kitaplarda da bireysellik ön plana çıkarılarak “örnek bir birey, iyi bir yurttaş” olma yolunda, öğrenciye ailesi, okulu ve Türk ulusu için üstlendiği her görevi vaktinde ve en iyi şekilde yapması gerektiği benimsetilmeye çalışılmıştır. Böylece öğrenci bireysel başarılarıyla Türk ulusunun yükselmesine katkıda bulunması planlanmış. Sonuç olarak “vatanını seven her çocuk canla başla çalışmalıdır” bilinci zihinlere yerleştirilmeye çalışılmış. Vatanı sevmenin ölçüsü ise çok partili hayata geçişle birlikte bireysel çalışkanlık ve sorumluluk bilinci haline gelmiştir (Caymaz, 2007:34-35). Kitaplarda yurttaşlara benimsetilmeye çalışılan bir diğer konu demokrasidir. Caymaz kitapta yer alan okulda demokrasi, ailede demokrasi gibi başlıklardan demokrasinin sadece siyasi anlamıyla sınırlanmadığını belirtmektedir. Ayrıca okulda öğrencilerin başkalarının haklarına saygı göstermeleri, hoşgörölü olmaları, okul yönetimine katılmaları ve çeşitli kurullarda görev almaları özendirilirken, ailede demokrasi çevresinde işbölümü ve yardımlaşmanın önemi, aile fertlerinin düşünce ve inanç hürriyetleri, küçüklere karşı zorlama ve baskının eleştirilmesi, sorunları hep beraber paylaşma anlayışı verilmeye çalışılmıştır.

Uygar, medeni, erdemli insan olma vasıflarıyla belirlenen yeni yurttaşlık anlayışında, yurttaşın gündelik yaşamında sosyal çevresi ile- aile, okul, mahalle, yaşanan belde gibi- uyumluluğunun önem kazandığı görölmektedir. Devlettten ziyade topluma karşı sorumluluk anlayışının yerleştirilmeye çalışıldığı görölmektedir. Böylece ulusal aidiyet ve devlete sadakat etrafında tanımlanan militan yurttaş tipinin yerini toplumsal sorumluluk bilincine sahip, katılımcı, medeni birey-yurttaşın alması beklenmektedir (Caymaz, 2007:36). Ancak Caymaz düşüncenin böyle olmasına rağmen kitap içeriğinin aynı kaldığını belirtmektedir.

1980 sonrası ise ulus, devletin varlık unsurlarından biri olarak belirtilmiş ve ulusal değerlerle dini değerler birleştirilmek istenmiştir. Sistematiik bir şekilde işleyen kampanya ile Türk-İslam sentezi çerçevesinde ulusuna, dinine, bayrağına, vatanına, tarihine bağlı, tezatsız Türk yurttaş yetiştirilmesi planlanmıştır (İnal, 1996:77-79). Görüldüğü gibi askeri darbe sonrası geliştirilen ulus anlayışı cumhuriyetin kuruluşundan beri takip edilen siyasalardan ayrılmaktadır. Tek parti

iktidarında, özellikle 1930'ların sonlarından itibaren gözlenen ırk unsuru burada açıkça ulusun kurucu öğelerinden birisi olarak ele alınmıştır. Askerlerle gelen bir diğer yenilikte cumhuriyetçi geleneğin dışladığı dinin ulusun tanımında yer bulmasıdır. Bu anlayışa göre ulusu oluşturan fertlerin aynı dine inanmaları objektif bir faktör olarak sayılmaktadır.

Yukarıda anlatılanlar dikkate alındığında cumhuriyeti kuran kadro, şekillendirdikleri yurttaş tipini yaratmak için eğitimi ideolojik aygıt olarak kullanmıştır. Eğitim ile yurttaşlara okuma yazma öğretilerek Anderson'un hayali cemaati yaratılmak istenmiştir. Bunun yanı sıra cumhuriyetin değerleri yurttaşlara benimsetilerek modern birey ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda toplumsal yaşamda modern döneme özgü mekânlar kurulmaya çalışılır.

2.1.2.3. Ulusa Özgü Mekân İnşası

Mustafa Kemal'in modern bir devlet ve modern bir ulus yaratma projesi birbirini tamamlayan yapıdadır. Kemalist programın benzersiz yanı, ulusu simgeleyen şeylerin biçimini değiştirmeye yatırılan haddinden fazla zaman ve enerji ile cumhuriyete özgü görsel bir modernlik kültürünün resmen üretilmesi, denetlenmesi ve yayılmasıdır. Bu doğrultuda Atatürk ulusun güvenli ve mutlu hissetmelerini sağlamak, ulus duygusunu muhafaza etmek, hatta yeniden yaratmaya katkıda bulunmak için ülkenin her yerleşim birimine iç mekânlar (meydanlar, çarşılar, parklar) inşa ettirmiştir. Amaç parçalanmayı engellemek ve ulusa homojen bir bütün olarak modern ulus yaşamı perspektifi sağlamaktır. Bunun en somut örneklerini Cumhuriyetin başkenti Ankara'da görmek mümkündür. Gençlik Parkı (1936-1937), kıraç Ankara'da çok hissedilen yeşillik ve su ihtiyacını karşılayan, yapay bir gölü olan, halk toplantıları için geniş alanlara sahip, lüks gazino ve lokantalar, oyun yerleri, gölgelikler, yağmur zamanlarında sığınma yerleri, çocuklar için küçük yüzme havuzu, halk kahvesi, açık tiyatro, İngiliz usulü bir park, değişik çiçek ve meyve bahçelerini ve bir lunaparkı içinde barındırmaktadır. Park, halkı sosyalleştirerek modern yurttaşlar haline getiren bir okul hizmeti görevini yerine getirmektedir. Ankaralı ailelerin hafta sonu gezintilerine ayrılmış bir sahnedir.

Aileler ay bahçelerinde oturup, parkta dolaşıp ya da küçük kayıklara binip yapay gölün keyfini çıkarmaktadır (Bozdoğan, 2002:92). Aynı ideoloji ile yapılan ubuk Barajı da doğanın teknolojik zaptının ve böylece cumhuriyetin modernist ruhunu inşa etmedeki başarısının simgesi haline gelmiştir. Tarımda Kapitalistleşmenin sembolü olan Atatürk Orman iftliği'nin bir diğeri işlevi de Gençlik Parkı ile aynıdır. Bira fabrikası (1933-1934), fabrika işçilerinin kaldığı konutlar, hamam (1936-1938) ve Ernst Egli tarafından tasarlanan Atatürk'ün kaldığı Marmara Köşkü (1930) çiftliğe değışik bir görev yüklemiştir. Atatürk, ağaçların gölgelediğı mesire yerlerinin ve hepsi de çiftlik arazisinde bulunan parkların, restoranların, kafeteryaların, havuzların ve hayvanat bahçesinin bakımını şahsen denetlemiştir. Bilimsel çiftlik yöntemleri, kıraç Anadolu platosunun ortasına hep yeşil kalan bir ormanın dikilmesi ve modern sulama teknikleri, 1930'larda ulusa gurur duyulan temalardır. Bunlar yaban doğayı ehlileştirmek, doğaya hükmetme ve son olarak toprağıa ulusal mülk olarak sahip çıkma gibi idealize edilen edimleri temsil etmektedir. Bozdoğan bu çalışmaları dönemin diğeri milliyetçi rejim ve hareketlerini de seferber eden, Faşist İtalya'da Agro Pontina bataklıklarının kurutulması, Siyonistlerin Filistin toprağını işleyip yerleşmesine kadar çeşitli projelere ivme kazandırmış temalar olduğunu belirtmektedir (2002:93). Bu tür halka açık kamu mekânları, ulusun inşasında önemli bir rol oynamakta; Türk kadınına geleneğinin baskıcı tecridinden kurtarılması ve Batılılaşmış iki cinsin bir arada bulunduğu topluluğun yaratılmasında önemli bir görev üstlenmektedir. 1930'lu yıllarda Anadolu'nun birçok şehrinde bu tür mekânlar inşa edilmiştir.

Ankara'da 1930'lu yıllara kadar yapılan binalar, Jön Türkler döneminde başlatılan Milli Mimari Rönesans'ı hareketi tarzında inşa edilmiştir. Bu hareket, Osmanlı Devletini ve bu devletin İslami kültürünü temsil etme işlevi ötesinde, öncelikle bir Türk milli üslubunu ön plana çıkartmış ve Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışıyla paralel gitmiştir. Yapılan binalara yüklenen ideoloji, Osmanlıcılarının bütün Müslümanların hamisi olarak imparatorluğıa yönelik bağılılıklarını büyük ölçüde paylaşmasına rağmen, çoğı Türk milletini Osmanlı toplumunun aslı çekirdeğı olarak algılanmasına sebep olmuştur (Bozdoğan, 2002:47). Bir başka ifadeyle Türk İslam sentezi içinde kaybolan Türk kimliğı bu dönemde tarihsel, siyasi ve ideolojik

bağlamda İslam kimliği ile denk seviyeye gelmiştir. 1917 yılında İsmail Hasif Bey tarafından tasarlanan ve İttihat ve Terakki karargâhı olarak inşa edilen ve 1920’de ilk Millet Meclisi olan bina Milli Mimari Rönesans’ının bir örneğidir. Bina, cumhuriyetin kolektif bilincinde, milletin uyanıp tarihsel özbilince kavuşmasının simgesidir. Ankara’nın cumhuriyetin yeni başkenti ilan edilmesinden sonra, çok kısa bir süre içerisinde ve ciddi para, malzeme ve işgücü eksiklikleri yaşanan çok elverişsiz koşullarda, Osmanlı canlandırması “milli üslup”unda önemli kamu binaları inşa edilmiştir. Ulus Meydanı yakınlarında, bugün “eski Ankara” olarak bilinen yerde yoğunlaşan bu binalar cumhuriyetin ilk on yılında güçlü milliyetçi hisleri yansıtmaktadır (Bozdoğan, 2002:51). Aynı şekilde ülkenin her yerinde inşa edilen okul binalarında milliyetçi ideolojinin izleri görülmektedir. 1930’lu yıllardan sonra modern çağın ruhunu yakalayabilmek için İslami kimlik geri plana itilerek modern olan millileştirilmeye başlanmıştır. Bu aynı zamanda cumhuriyet ideolojisinde de kırılmanın yaşandığı yıllara denk gelmektedir.

Dönemin diğer milliyetçi bağlamlarında, özellikle İtalya ve Almanya’da olduğu gibi, erken cumhuriyet kültürüne de güçlü bir gençlik ve sağlık kültü nüfus etmiştir. İdealize edilen gençlik ve sağlık nitelikleri, “yaşlı imparatorluk”la ya da Osmanlı İmparatorluğu’na 19. yüzyılda verilen adla, “Avrupa’nın hasta adamı”yla, arasındaki bağları başarıyla koparmış bir devlet görünümü vermektedir. Ankara sağlık ve gençliğin ete kemiğe bürünmüş halidir ve bu nitelikler daha dolaysız mekânsal ifadelerini, beden ve ulusun yeniden canlandırılacağı halka açık eğlence, spor ve dinlenme yerlerinde bulmaktadır. Bunlar arasında “19 Mayıs Spor Stadyumu”, ismiyle özdeşleşmiş Gençlik Parkı, A.O.Ç. ve şehrin dışındaki Çubuk Barajı’nın piknik alanları, 1930’ları özellikle iyi temsil eden kamu alanlarıdır. Bunlar, spor yapma ve doğaya açılma imkanı sunmanın ötesinde önemli bir ritüel işlev taşımaktadır (Bozdoğan, 2002:91). Yapılanlar Ankara ile sınırlı kalmamıştır. Ülkenin her şehrine yapılan stadyumlarda, ulusal bayramlar, öğrenciler tarafından sportif egzersizler ve geçit törenleri yapılarak kutlanmaktadır. Böylece uluslaşmaya yönelik olarak yeni gelenekler icat edilmiştir.

2.1.2.4. Yeni Geleneklerin Üretilmesi

Atatürk ulusun oluşmasında yeni gelenekler üretilmesi konusunda Hobsbawmci bir tavır takınmıştır. Kurguladığı ulusu Batılı norm ve formlarına uydurmak için Türk ulusunun giyim geleneğini üretmiştir. 1925 yılında çıkarılan şapka kanununda fes, sarık ve dini çağrışımları olan diğer geleneksel başlık biçimleri kanun dışı ilan edilmiştir. Mustafa Kemal, 1925 Ağustosunda yaptığı tarihsel Kastamonu ve İnebolu konuşmalarında, “milletimize layık medeni ve beynelmilel” erkek kıyafetinin ne olduğunu şahsen açıklamış: “Ayakta iskarpın veya potin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta, ismine şapka dediğimiz siper-i şemsi serpuş”. İki yıl sonra, Millet Meclisi’nde verdiği ünlü nutukta, şapka kanununu kesinlikle medeniyet açısından gerekçelendirerek ve eski fesi bir cahillik ve irtica göstergesi, ilerleme ve medeniyete karşı nefretin bir sembolü ilan etmiştir (Bozdoğan, 2002:73). Atatürk’ün icat ettiği yeni gelenekler bununla sınırlı değildir. Atatürk, Renan’ın plebisitinin her yıl tekrarlanması için “ulusal bayramlar” icat ederek yurttaşların yüreklerine seslenip, hayal güçlerini harekete geçirerek erdem, eşitlik ya da vatan gibi soyut kavramları somutlaştırarak yurttaşlar arasında bir duygu birliği oluşturup vatan sevgisinin yeniden üretilmesi ve pekiştirilmesini amaçlamıştır. Böylece Atatürk, Rousseau’nun kamuoyunu yönlendirerek yurttaşlara aynı vatana, aynı ulusa ait olma düşünceleri edinmelerini sağlamakla görevli devlet adamı rolünü de yerine getirmiştir. Diğer taraftan Ulusal bayramlar yurttaşların birbirini hayal etmesine de yardımcı olmaktadır. Törenler sırasında yurttaşlar bilir ki ülkenin her tarafında ulusun diğer bireyleri de aynı töreni yapmaktadır. Bu noktada Andersoncu bir tavır sergilenmiştir.

Gelenek icat etme konusunda son derece başarılı olan Atatürk, Batılı ülkelerin, kuruldukları toprak parçası üzerindeki hâkimiyetini, kültürel, ekonomik ve siyasal gücün temel kaynağı olarak öne sürmek için kendilerine biçtikleri göreve (“tanınmış görev” (ABD), “beyaz adamın yükü” (İngiltere), “uygarlaştırma görevi” (Fransa) ya da “yaşama alanı” ihtiyacı (Almanya)) benzer bir görevi (“Barışı içinde yaşamak”) Atatürk Türk ulusuna kazandırmıştır. Ancak Atatürk’ün biçtiği görev Batılı ülkeler gibi uluslar üzerinde hegemonya kurma amaçlı değil, gerek bölge

gerekse dünya için barışı sağlamaya yöneliktir. Bu ulusalcılık ilkesinin dışa dönük hedefi içinde yer bulmakta ve “yurtta barış dünyada barış” sözüyle pekişmektedir. Bununla bağlantılı olarak Atatürk bu görevle hem Türk ulusunun yüreğinde bulunan iki ruhtan (“Sufi” ve “erkek maço”) (Gellner, 1998:121) “maço” ruhu yok etmeyi, hem de içinde bulunulan bölgenin özellikleri itibariyle Türkiye’nin daha uzun süre savaşımadan varlığını devam ettirmesini planlamıştır. Gerek “maço” gerekse “Sufi” ruhu yok etmek için Atatürk’ün kullandığı bir diğer yol ise eğitimidir.

2.1.2.5. Uluslaşmaya Yönelik Eğitim Reformları

Atatürk, kurguladığı ulusu ve bunun yapıtaşı olan yurttaş yaratmak için uluslaştırmaya yönelik her türlü aracı aktif biçimde kullanmıştır. Bu doğrultuda uluslaşmaya yönelik olarak eğitim alanında yapılan reformlar Kemalist Devrim’de önemli yer tutmaktadır. Çünkü eğitim uluslaştırma araçlarından yalnızca bir tanesi değil, diğer araçlarında görevlerini yerine getirmesini sağlamaktadır. Yurttaş üreten fabrikalar olan okullar ise kurgulanan ulusal kimliğin yaratıldığı mekânlardır.

Eğitim ve uluslaşma arasında kurulan ideolojik ilişkide Kemalist ideoloji kurguladığı eğitim sistemine öncelikli olarak bireylerde ulusal kimliği yaratma işlevini yüklemiştir. Çünkü ulusal kimlik, ulusların şahsiyeti ve hayat tarzıdır. Bu kimlik dil, kültür, din, vatan, ırk gibi çeşitli unsurlara mensubiyet duygusu ile müştereken bağlanma sonucu meydana gelmektedir. Her ulusun dile ve tarihe dayalı bir çekirdek kimliği vardır. Bu çekirdek kimlik dallanıp budaklanıp ulusal meyve hâline gelmektedir. Vatan, bayrak, sancak, ulusal marş, devlet gibi unsurlar ulusal kimliğin varlığını sembolize etmektedir (Kodaman, 2004:29). İşte bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren eğitim ve kültür politikaları ile ulus esaslı bir ulusal kimlik oluşumuna yönelik bir seferberlik havası yaşamaktadır. Bu politikalarda ülke ve toplumun bütünlüğüne dikkat çekmek önemli bir amaçtır. Artık Türkler, üç kıtaya yayılmış bir imparatorluğa sahip değildir ve elde kalan topraklara, “Türklerin ebedi vatanı” olarak önemli ve dokunulmazlık kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda birinci beş yıllık sanayi planının yürürlüğe konması ve büyük devlet teşebbüslerinin, özellikle de tekstil alanında Sümerbank’ın, madencilik

alanında da Etibank'ın kurulması, siyasi ve teknoloji milliyetçiliğinin sevinç kaynağı olması bir tarafa bırakıldığında bu durum, Benedict Anderson'un milliyetçilik hakkındaki klasikleşmiş kitabında belirttiği gibi, bu devlet teşebbüslerine bölgedeki eski medeniyetlerin adının verilmesi, milliyetçi anlatıların nasıl işlediğini çok güzel temsil etmektedir. Bu adlar Anadolu'nun ebediyen Türk yurdu olduğunun ve olacağının adıdır.

Gellner'e göre ulusallaştırılmış eğitim, yerel, dini, etnik, kültürel aidiyetlerin üzerinde bir üst kimlik ve aidiyet merkezi olarak kurulan ulusal kimliğin topluma benimsetilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda ulus-devlet eğitim sistemini ele geçiremeye var olamazdı. Atatürk'te kurguladığı ulusu yaratabilmek için bağımsızlığın kazanılmasının hemen devamında eğitimi merkezileştirme ve ulusallaştırma politikalarına ağırlık vermiştir. Ulus oluşturmak amacı ile eğitim alanında atılan ilk adım olarak 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu gösterilebilir. Kanunun temel amacı Osmanlıdan devir alınan üç kanallı eğitim sistemini birleştirmektir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkedeki okullar, birbirine kapalı dikey kuruluşlar halinde, üç ayrı kanalda yapılanmaktadır. Bunlardan birincisi ve en yaygın olanı Kuran öğretilmesine, Arapçaya ve ezberciliği dayalı okullar (mahalle mektepleri), ikincisi yenilikçi Tanzimat okulları (idadiler ve sultaniler), üçüncüsü ise yabancı dille öğretim yapan okullardır (kolejler ve azınlık okulları). Bu yapılanma ülkede üç ayrı görüşün, üç ayrı yaşam biçiminin, hatta üç ayrı çağın insanının yetiştirildiğini belirtmektedir (Baloğlu, 1990:6). Standart bir eğitimin hedeflendiği Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile;

1- Türkiye dâhilinde tüm eğitim ve bilim kurumları Maarif Vekâletine bağlanmıştır.

2- Şeriye ve Evkaf Vekâleti ve özel vakıflar tarafından idare edilen medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devredilmiştir.

3- Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde okul medreselere tahsis edilen ödenekler, Maarif bütçesine nakledilmiştir.

4- Maarif Vekâleti yüksek din adamı yetiştirmek üzere üniversitede bir ilahiyat Fakültesi, İmam ve Hatip gibi dini görevlilerin yetiştirilmesi için ayrı okullar açacaktır.

5- Bu kanunun uygulanmasında önce genel eğitim ve öğretim veren Millî Savunmaya bağlı askerî ortaokul ve liselerle Sağlık Bakanlığına bağlı olan yetiştirme yurtlarının bütçeleri ve öğretim kadroları Maarif Vekâletine bağlanacaktır.

Ancak kanunun kabulünden bir yıl sonra Harp Okulu gibi diğer askerî okullar da Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Kanun temelde, ülkedeki bütün okulları Millî Eğitim Bakanlığına bağlayarak, yeni kuşakların ortak bir ulusal kültür içerisinde yetişmelerini ve bu yolla ulusal birlik ve bütünlüğü temin etmeyi amaçlamaktadır. Kanun çıkarıldıktan sonra Maarif Vekâleti okulları ile aynı amacı paylaşması imkânsız olan medreselerin tamamı 1925'te kapatılmıştır. Yalnız İstanbul Darülfünunu ile yüksek öğrenim veren diğer okullar (ilahiyat dışında) bu kapsama girmemiştir. Kolej ve azınlık okullarında dinî amaçlı ve değişik milletlerin duygu ve örflerini aşılایıcı eğitim yasaklanırken bu okullara Tarih, Coğrafya, Türkçe dersleri, Türkçe okutulmak kaydıyla konulmuştur (Kongar, 2005: 533).

Atatürk, Tevhid-i Tedrisat kanunu ile eğitimi insana özgü bir temel hak olduğunu, bir başka deyişle eğitimin “herkesin, herkeste, herkes için” korunması gereken temel bir insan hakkı olduğunu ortaya koymuştur (Erdem, 2006:152). Bu bağlamda Fransız Devrimi ile gündeme gelen eğitimin bir hak olduğu algısı Tevhid-i Tedrisat ile Türkiye’de yerleşmiştir. Kanun’un getirdiği bir diğer anlayış ise laik eğitimidir. Atatürk “Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür” kuşaklar yetiştirmek için eğitimin laik yapıya kavuşturmuştur. Böylece din ve vicdan özgürlüğünü; yansız, bilimsel gerçeklere, düşünmeye ve araştırmaya dayanan; öteki yönüyle ön yargılar ve doğmalarla düşüncenin özgürce oluşmasının engellenmesine karşı koyan bir eğitim anlayışı oluşturmaktadır.

Türkiye’de ulusal eğitimin yapılandırılmasında ikinci adım “Talim Terbiye Kurulu”nun tesisiyle atılmıştır. Kurul eğitimin bilimsel bir temele dayandırılması, eğitim üzerinde manevi bir denetim kurulması açısından büyük önem taşımaktadır. Devletin ideolojisinin müfredat ve ders kitaplarındaki takibini yapmakla görevli olan kurulun onayı alınmadan hiçbir ders programı veya ders kitabı gerek resmi gerekse özel okullarda okutulamaması uluslaşma açısından önem arz etmektedir. Bu durum

Tevhid-i Tedrisat'ın uygulanması bakımından bir anlamda kurulu araçsallaştırmaktadır. Bununla birlikte Tevhid-i Tedrisat'ın diğer araçları olarak Teftiş Kurulu ve merkezîyetçi yönetim anlayışı (idare birliği) sayılabilir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim konusunda attığı bir başka radikal adım olan Dil Devrimi de ulus bilinci ve ulusal kimlik oluşturma amacının bir parçasıdır. Dilin temel iletişim aracı olması, insanların aynı dili konuştuğu diğer insanlarla aynı duyguyu paylaştığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra dil bir üretim ve toplumsal dayanışma aracıdır. Dilin bu işlevleri insanların farklı yerlerde olsalar bile, bir dayanışma içine girebildiklerini göstermektedir. Durumun farkında olan Atatürk dilde devrim yapmayı zorunlu görmüştür. Böylece ülke içinde yaşayan insanların birbirini görmeseler bile bir bütün bir ulus olduklarını yani Anderson belirttiği gibi “hayali cemaat” olduklarını fark ederler. Bu doğrultuda 1 Kasım 1928'de yeni Türk harflerinin kabulü ile Türkiye'de Arap harflerinin yerini Latin Alfabesi almıştır. Böylece Atatürk bir taraftan Türkiye'nin ulusal bilincini, daha geniş bir İslami kimlik aleyhine yükseltmek için Latin alfabesini kabul etmiş ve aynı zamanda bu yolla Türk milliyetçiliğini Batı Avrupa'nın modern, Latin alfabesini benimsemiş medeniyetiyle ilişkilendirmeyi planlarken (Anderson, 1995:61) diğer taraftan daha önce Latin harflerini kabul eden Azerbaycan gibi Türk cumhuriyetleriyle kültürel bağı koparmak istememiştir. Türk Devletinin kendi dilini yaratması Hobsbawm'ın “Diller devletlerle birlikte çoğalır; yoksa devletler dillerle birlikte çoğalmaz” tezini desteklemektedir.

Eğitim alanında köye yönelik olan ve üzerinde tartışmaların bir türlü bitmediği çalışma Köy Enstitüleridir. Tartışmanın bu derece büyük olmasının nedeni enstitülerin sadece eğitimsel değil ekonomik ve sosyal boyutunun da olmasıdır. Köy Enstitüleri, Cumhuriyet devrimi sonucu kurulan ve modernleşme çabası içinde olan ülkenin, bu çabalarını kırsal alana taşıma isteğinin ürünüdür. Köy Enstitüleri'nin amacı sadece köylülere okuma-yazma öğretmek değil, teknolojik yenilikleri köylere sokmak ve modern tarım yapılmasını sağlamaktır. Belki de en önemli görevi kırsal alandaki geleneksel bağlılıkları çözmek, feodal yapıyı kırmak ve geleneksel egemen güçlerin nüfuzlarını silerek buradaki insanlara ulus bilinci aşılmasıdır. Gerçekte ise

1935'e değin Kemalist reformların büyük çoğunluğunun gerçekleştirilmiş olmasına rağmen tabana ulaştırılamamış olmasıdır. Bunun en önemli nedeni ise 17 milyon olan ülke nüfusunun 13 milyonun yüzyıllardır göz ardı edilmiş ve hiçbir hizmet götürülmemiş kırsal alanda yaşıyor olması ve büyük çoğunluğunu okuma yazma bilmemesidir (Tonguç, 2004:335-336). Köy Enstitüleri, yapılan devrimlerin ve yeni atılımların köylere girmesini sağlamak, köylerde yaşayan insanların, yeni devletin kimliğine bağlılıklarını artırmak, ulus bilinci kazanmaları için çalışmak; ayrıca var olan köy toplumunun "içten canlanması" için çabalayacak insanlar yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Bu durumu Tonguç şöyle açıklamaktadır: *"Mecburi ve parasız ilköğretim çağında ve 7-16 yaştaki çocuklarımızdan, şehir ve kasabalarda oturanların %61'i ilk ve ortaokullara, köylerdekinin de ancak %19'u üç ve beş sınıflı ilkokullara devam edebilmektedir. Bu tabloya göre, bilimsizliğin toplandığı yerler köylerimizdir. Milli hayatımızı sarsacak ve aksatacak mahiyette gözüken bu menfi durumu, en kısa bir zamanda ilköğrenimi memleketin her alanına yaymak suretiyle gidermek için, son birkaç yıl içinde hükümetçe gerekli tedbirlerin alınmasına başlanmıştır."* (Tonguç, 2004:346).

Yeni kurulan Türk Ulus Devlet'i Kemalist ideoloji doğrultusunda toplumun farklı alt gruplarını eğitim aracılığıyla türdeşleştirmeye çalışmıştır. Yapılan reformlar ve uygulamalar dikkate alındığında eğitim tam anlamıyla ideolojik aygıt olarak kullanılmıştır. Eğitimle dili, dini, ırkı ne olursa olsun, toplumun bireyleri subjektif bağlarla (manevi nitelikte, ortak bir duygusal birlik, birlikte yaşama istek ve iradesine sahip olma ve topluluk içinde var olan dayanışma olgusu) birbirine bağlanmış ve bireylerde ulus duygusu yaratılmıştır. Ancak 1930'lu yıllara gelindiğinde eğitim ve uluslaşma arasındaki ilişkiyi kurgulayan ideolojinin içeriğinde zorunlu olarak değişikliğe gidilmiştir.¹⁵ Kemalist kadro bu yıllardan itibaren, ulusun kökenlerini arayıp bugün de süren zaman aşırı özellikleri tasvir ederek, Türk ulusunu "hayal etmeye" yönelik aktif bir programa girişmiştir. Bu görev CHP'nin başlıca üç kurumsal uzantısına verilmiştir: Halkevleri, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kururumu. Halkevleri üretilen ideolojiyi halka taşıyarak, Anadolu'nun halk kültürü

¹⁵ Smith, bu yılları uluslaşma sürecinde kırılmanın yaşandığı yıllar olarak değerlendirmektedir. Smith'e göre 1930 yıllara kadar teritoryal bir ulus yaratmaya yönelik çalışmalar yapılırken bu tarihten sonra etnik temele dayalı ulus yaratılmaya çalışılmıştır (1994:163-164).

ve yerel gelenekleri üzerinde yoğunlaşırken, tarih kurumu ile dil kurumu ideoloji üreten kurumlar olarak ulusal tarihi yeniden yazmaya ve çoğu durumda köken mitlerini yaymaya yönelik sıkı bir program başlatmıştır (Kongar, 1994:282). Bu anlamda Atatürk Türk ulusunun ve Türk dilinin tarihin ilk dönemlerinden itibaren var olduğunu iddia ederek prennialist bir yaklaşım sergilemektedir.

Sırasıyla Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu tarafından önerilen, ideolojik güdülenimle “Türk Tarih Tezi” (1932) ve “Güneş-Dil Teorisi”, bugün geçerliliğini kaybetmiş olsalar da, 1930’lardaki resmi tarih, kültür ve arkeoloji anlayışları üzerinde çok etkili olmuştur. Bazı doğu Avrupalı etnograflar, dilbilimciler ve arkeologlardan ilham alan Türk tarih tezi, Türklerin sarı ırktan olduğuna dair dünyada yayılmış olan yanlış bilgileri, Türklerin medeni kabiliyet ve istidattan mahrum olduğu ve Türk toprakları üzerindeki tarihi iddiaları ortadan kaldırmak için ortaya atılmıştır (Kartal, 2001:158-159). Bu varsayım Türklerin Anadolu üzerindeki hak iddialarını güçlendirmekte ve Türkleri kadim ve ileri bir medeniyetin doğal mirasçıları haline getirmektedir. Dahası bu çalışma yeni yurttaşları ve yetişkinleri, seçkinleri ve halkı birlikte aynı anlayışla aynı kalıba sokma, türdeş bireyler yaratma seferberliğidir. 1932’deki Birinci Türk Dil Kurultayı’nda gündeme getirilen güneş-dil teorisi de, benzer biçimde, Öztürkçe’nin diğer bütün dillerin kaynaklandığı asli dil olduğunu göstermeye çalışmıştır. Teoriyi desteklemek için, Türkçe ile Sümerce ve diğer tarih öncesi Anadolu ve Mezopotamya dilleri, ayrıca da Fince ve Macarca gibi diğer Ural-Altay dilleri arasındaki yakınlıklar öne çıkarılmıştır. Bu teorilerin ikisi de, bütün medeniyetlerin ve beyaz ırkın kökenini Orta Asya’ya yerleştirerek sadece Türk ulusunun köklerini kadim bir medeniyet beşiğinde bulmakla kalmamış, aynı zamanda Türkler ile Batı medeniyeti arasında ortak bir soy kurmaya çalışmıştır (Bozdoğan, 2002:263).

Halkevleri, Atatürk devrimlerinin benimsetilmesini, cumhuriyetin kültür etkinliklerini, ulusal eğitimin yanında yürütmek için, 1931 yılında kapatılan Türk Ocaklarının yerine kurulmuştur. 1932 ile 1952 yılları arasında 478 Halkevi ile 4322 Halk odası açılmıştır. Bu kuruluşların amacı “Ulus, aynı ülkeye bağlı bir kitle yapmak, kır kent, köylü-aydın ayrımlarını azaltmaktır” (Sakaoğlu, 2003:197). Halkevleri ile ülkede var olan tüm sosyal ve kültürel potansiyel, pozitivist Kemalizm

doğrultusunda yeni bir ulus yaratmak için kullanılmıştır. Halkevleri bir bakıma yetişkinlere yönelik toplumsal bütünlüğü oluşturmak için kurulmuş ideolojik aygıttır. Aynı tarihlerde halkevlerinin ideolojik işlevini pekiştirmek ve eğitilen ulusun yetişkin bireylerinin yönetime etkin katılımını sağlamak için seçme ve seçilme hakları genişletilmiştir.

2.1.2.6. Halk Egemenliğinin Gereği Olarak Oy Hakkının Verilmesi

Fransız Devrimi'nin getirdiği halk egemenliği kavramı, egemenliği kullanmakla yükümlü olan yurttaşların yönetime katılımını gerektirmiş ve bu siyasal katılımı yani oy hakkını doğurmuştur. Batılı ülkelerin uluslaşma süreçleri dikkate alındığında oy hakkı ile zorunlu askerlik arasında bağ kurulmuştur. Buna göre Almanya, İngiltere gibi ulus-devletler asker ihtiyacına gereksinim duyduğu zamanlarda zorunlu olarak erkek yurttaşlarına oy hakkı vermişlerdir. Oysa modern Türk devletinde böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Daha Kurtuluş Savaşı devam ederken devletin ve ulusun geleceğinde ulusal iradenin söz sahibi olduğu önemle vurgulanmıştır (Çitçi, 2006:26-27). Bu doğrultuda siyasal katılım egemenliğin gereği olarak düşünülmüş ve ilk meclis kurulduğu günden itibaren seçimler yapılmış ve ulusun temsili mecliste sağlanmıştır. 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasından sonra 18 yaşına giren her Türk yurttaşı oy kullanarak halk egemenliğinin gereğini yerine getirmiş, ülke yönetimine katkı sağlamıştır. Böylece yurttaşlara, bir taraftan bireysel çıkarların üstünde yer alan ve bireysel çıkarlara üstün gelen bir siyasi alanın var olduğuna dair olan inanç kazandırılmış, diğer taraftan yurttaşlarda ortak bir siyasi kültür oluşturulmuştur.

2.1.2.7. Askerliğin Zorunlu Hale Getirilmesi

Türkiye'de ulusun yaratılmasında en önemli unsurlardan biri de zorunlu askerliktir. Öyle ki askerlik, yeni cumhuriyetin ilk yıllarında sadece vatan görevi olarak algılanmamış eğitim sistemiyle de sıkı bir işbirliğine girmiştir. Zorunlu askerlik ile yurttaşlara bir taraftan vatan kavramı benimsetilirken diğer taraftan okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma öğretilmiştir. Böylelikle vatan kabul

edilen topraklar üzerinde yaşayan her yurttaşın birbirini hayal etmeleri sağlanmıştır. Bununla birlikte İnan, asker ocağının ulusun yetişmiş gençlerini yalnız askerlik bakımından değil kültür açısından da eğiten bir okul, terbiye ocağı olduğunu ve bu ocakta bütün yurttaşların hep aynı toprağın çocukları olduklarını en iyi şekilde duyduklarını belirtmektedir (2000:149). Bunun yanı sıra okullarda da askeri öğeler bol miktarda yer almaktadır. Askerliğin en önemli yurttaşlık görevi sayılması; eğitimde askere ve askerliğe saygı ve sevgi aşılamanın başlıca amacı olmuştur.

Eğitimde, askeri amaçlar sadece bunlarla da kalmamıştır. 1924 ilkokul programında beden eğitimi dersleri silahla atış yapmayı da içeren bir tür askerliğe hazırlık dersi gibidir. 1926 yılından itibaren askerlik dersi ilkokullar hariç, bütün öğrenim kademelerindeki kız erkek bütün öğrencilerin gördüğü ve askeri kamplarda uygulamaları da içeren bir ders olmuştur.¹⁶ Daha da önemlisi, Beden Terbiyesi Kanunu (29.6.1938) ile 12-45 yaşları arasındaki her erkek, 12-30 yaşları arasındaki her kız veya kadın askeri bir nitelik taşıyan beden eğitimine tabi tutulmuştur (Caymaz, 2007:18).

Görüldüğü gibi Kemalist ideoloji yeni kurulan cumhuriyette ulusal egemenliğin gereği olarak egemenliği ulusa vermek için iradi bir birliktelik olan ulusu yaratmaya çalışmıştır. Burada karşılaşılan en büyük güçlük, hiç kuşkusuz din olmuştur. Çünkü Osmanlı toplumsal yapısı din esaslı bir yapıdadır ve Türk kimliği İslam kimliği karşısında kaybolmuştur. Bu doğrultuda Kemalist ideoloji bir taraftan toplumu ümmetten ulusa geçirip yurttaş yaratırken diğer taraftan din içerisine yerleşen ve İslamlık ile bir tutulan, çağdaş uygarlıkla uyuşmayan unsurları temizlemeye çalışmıştır. Bu durum ulusun yaratılmasında ideolojik aygıt olan eğitimi de etkilemiştir.

¹⁶ Örneğin Köy Enstitülerinde 5 yılda okutulan dersler arasında toplam ders saati bakımından en fazla 368 saatle Askerlik dersi yer almaktadır. Buna karşılık matematik 92, fizik 276, kimya 184, ziraat işletme ekonomisi 46, öğretmenlik bilgisi 168 saattir (İnal, 2008:92-93).

2.1.3. Uluslaşma Eğitim İlişkisinde Dinin Konumu

Din, geçmiş insanlık tarihi kadar eskiye dayanan, tarihin bütün devirlerinde ve bütün toplumlarda daima kendisiyle karşılaşılacak evrensel bir olgudur. Yapısı gereği insanı hem içten hem dıştan kuşatması, onu, insanın düşünce ve davranışlarında kendini gösteren bir disiplin haline getirmiştir. Bu durumun sebebi ise insanın, tarih boyunca kendisinin insanüstü bağları bulunduğunu ve gideremediği ihtiyaçları için, onu aşan bir yüce kudrete yönelmesi gerektiğini düşünmesidir (Tümer, 1994:317). Düşüncede yönelinen bu eğilim, ilk insan topluluklarından günümüze kadar her toplumun bir dine sahip olması sonucunu doğurmuştur. Animizm, Totemizm, Şamanizm gibi ilkel modellerden, çok tanrılı dinlere ve sonrasında da tek tanrılı dinlere geçişle ilerleyen bu sosyal süreçte, her toplum kendine özgü inançlar ve bir dinsel yapı benimsemiştir. Modern döneme gelindiğinde toplumların ve kültürlerin dine bakışı ve dinin insanın yaşamının içinde aldığı yer, sosyal koşullara bağlı olarak bazı değişimler geçirmiştir. En büyük değişimi ise modern dönemde, devletin merkezileşmesi ve Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan milliyetçiliğin sonucunda tarih sahnesine çıkan ulus-devlet olgusu gerçekleştirmiştir. Böylece ümmetten ulusa geçişin yaşanmasıyla dinin toplum yaşamındaki konumu da değişmiş ve yumuşak ideoloji haline gelmiştir.

Din-eğitim ilişkisi, bu ilişkinin arka planını oluşturan toplumsal yapının kazandığı şekil ve bu toplumsal yapıda dinin konumuna göre değişme göstermektedir. Fransız Devrimi'nin toplumsal yapıda meydana getirdiği değişikliğe paralel olarak din-eğitim ilişkisinde de kırılma yaşanmıştır. Devrim öncesinde dinin kontrolünde olan eğitim, Devrim sonrası yaşanan sekülerleşme süreci ile dinin kontrolünden çıkmıştır. Başlangıçta din ve eğitim tam anlamıyla birbirinden ayrılmış ancak zamanla din dolaylı yoldan da olsa eğitimi etkilemeyi başarmıştır. Yaşanan bu gelişmeler Türk ulus devletinde de etkilerini göstermektedir. Modern Türkiye'de din-eğitim ilişkisini kavrayabilmek için toplumsal yapının iyi analiz edilmesi bir zorunluluktur.

Modern Türk Ulus Devleti'nin temelleri iki unsura dayanmaktadır. Birincisi Bizans ve Roma'nın medeniyetini özümseyerek içinde barındıran Osmanlı ve beraberinde İslam dini, ikincisi Kemalist modernleşmedir. Bu iki temel üzerine inşa edilen Modern Türkiye, klasik Osmanlı uygarlığının en büyük kültürel mirasçısı olmakla birlikte aynı zamanda Osmanlı devlet felsefesine başkaldırarak doğmuş bir ulus-devlettir (Ergil, 1990:9). Ergil, siyasi sistemi kısa zamanda dönüştüren Türkiye'nin, Osmanlı'dan alınan İslam geleneğini dönüştürmesinin hiçte kolay olmadığını belirtmektedir. Çünkü İslam felsefesinin, dini alan ile dünyevi alanı birbirinden ayırmaması ve bunun bireyin din kuralları dışında hareket etmesini engellemektedir. Ancak zorda olsa Cumhuriyet yönetimi, bireylerin ve sosyal grupların statülerini dinsel mensubiyetlerine dayandıran Osmanlı teokratik yapısını yıkmakla, kulluk dönemini kapamıştır. Açılan yeni tarih sayfasında, din, çeşitli tarihi nedenlerle içine çekildiği siyasal alandan çıkarak bütün modern toplumlarda inanç sistemlerinin işgal ettiği bireysel (vicdani) ve kültürel alandaki gerçek ve saygın yerini almıştır. Böylece, düşünce (bilim) ve eylem (siyaset) inançtan ayrılmıştır. Her biri özgürce gelişmek ve yasalarla birbirlerinin müdahalesinden korunmak imkânına kavuşmuştur. Laik yasalarla sağlanan eşitlik olgusuyla, yurttaşlık dönemi başlamıştır (1990:9-10). Bununla birlikte tartışmalar hiç bitmemiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren üzerinde en çok tartışılan ve din-eğitim ilişkisinin üst çerçevesini laiklik oluşturur. Tartışmanın taraflarının üzerinde birleştikleri nokta laikliğin “din ve devlet'in birbirinden ayrılması” tanımıdır. Ancak taraflar tanımında belirtilen din ve devlet ayrılığının nasıl olacağı konusunda derin bir görüş ayrılığı yaşamaktadır.

2.1.3.1. Kurgulanan Laiklik Anlayışı

Laiklik, Fransız Devrimi sonrası burjuva ideolojisi olarak, kilise-devlet mücadelesinde devletin cismani otoritesini kilise aleyhine genişletmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Kışlalı'ya göre laikliği tarih sahnesine getiren iki koşul (değişen koşulların yarattığı sorunlara, akla ve bilime uygun çözümler getirebilmek ve farklı inançtan olan toplum kesimlerinin, bir arada ve barış içinde yaşayabilmelerini kolaylaştırmak) “çağdaş toplumlarda” hala geçerliliğini korumaktadır (1994:30).

“Uluslaşmanın ideolojik aracı eğitimidir” tezimiz göz önüne alındığında, laikliğin ulus açısında hayati bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Çünkü ulusun modern döneme ait bir olgu olarak ırk ve din temeline dayanmadan tanımlanması bu iki koşulun hayata geçirilmesine bağlıdır.

Atatürk ve Cumhuriyetçi kadro, ulusal kurtuluş savaşının başlarından itibaren “ulusal egemenlik” ilkesini benimsemiş ve bu ilke doğrultusunda ümmet ve din anlayışına dayanan düzenden vazgeçip farklı bir siyasal sistem kurma gayreti içine girmiştir. “Monarşiden cumhuriyete”, “ümmetten ulusa” geçişin gerçekleştirildiği, yeni devletin yapılandırılma sürecinde, devlet toplumu bütün yönleriyle yeniden biçimlendirebilecek ve dini denetim altında tutabilecek kendine özgü bir laiklik anlayışı benimsemiştir. Bu anlayış, siyasal hayatı olduğu kadar, toplum içindeki bütün (bireysel ve toplumsal) ilişkileri de laikleştirerek, davranışlarının kaynağını fizik ötesi olmayan laik bireylerden oluşan laik bir toplum yaratmaktır (Savcı, 1969:175). İşte bu biçimiyle bir siyasal ve toplumsal örgütlenmenin kurulması için, her ne kadar teorik olarak din devlet ayrılığı benimsenmişse de, gerçekte devletin dini denetim altında tuttuğu bir yapılanmaya gidilmiştir.¹⁷ Bunun için özel olarak Diyanet İşleri Başkanlığı açılmıştır. Aynı zamanda Saltanat ve Hilafetin kaldırılması ve bazı kanunların (Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, eğitimin birleştirilmesi, Medeni Kanunu’nun kabulü vs.) çerçevesinde laiklik kurumsallaştırılmıştır. Gerçekte bu değişiklikler ulusal kurtuluş savaşını devrime dönüştüren olgulardır (Timur, 1994:267).

Türkiye’deki laiklik uygulaması klasik Batı modellerinden farklı ve kendisine özgü bir gelişim göstermiştir. Türkiye’de Batı’dan farklı olarak dinin özerk ve bağımsız örgütlenmesine izin verilmemiş, din adamları kamu görevlisi olarak istihdam edilmiş ve böylece din adamlarının ekonomik ve idari açıdan özerkleşmesini önlenmiş ve rejime bağlı kalmalarını sağlanmıştır. Cumhuriyet

¹⁷ Ergil, söz konusu oluşumu bir süreç olarak değerlendirmektedir. Ona göre laiklik denilen politikanın, bir sosyolojik süreç olarak yaşama geçirilmesidir. Türk toplumu modernleştikçe Cumhuriyeti kuran kadroların bir devlet politikası olarak benimsedikleri laiklik, toplum yaşamında kurumsal temellerini bulacaktır. Böylece bir politika tercihi, siyasal bir ilke, sosyal bir olguya dönüşmüş olacaktır. Bu aşamada laikliğin devlet gücüyle gerçekleştirilip, korunmasına gerek kalmayacaktır. Önemli nüfus kesitleri laik düşüncüyü, laik hukuku, laik yönetimi günlük hayatlarının bir gereği, ayrılmaz parçası olarak görmeye başlayacaklardır (Ergil, 1990:40).

yönetiminin de amacı, zaten budur. Din adamları, kendi inisiyatifleriyle bağımsız özel cami ve din okulu açıp, işletmemektedir. Bunlar, özel kişiler ve kuruluşlar tarafından tesis edilseler bile, denetimleri ve personel atamaları Diyanet İşleri Başkanlığı'nca (devletçe) yapılmaktadır. Bu ibadethanelerde yürütülen faaliyetlerin müfredatının da Başkanlığın onayından geçmesi zorunludur.

Kemalist pozitivizm anlaşılabilir nedenlerden dolayı din karşısında ikili bir tavır takınmıştır. Resmi düzeyde İslam, pozitivist bir yoruma tabi tutularak laikleştirilirken, tarikatlar da ortadan kaldırılmak istenmiştir. Ancak tarikatları yaşatan toplumsal ortam ve Türk tarihi ile uyum kuramamaktan doğan kimlik krizi ortadan kalkmadığı için bunda başarılı olunamamıştır. Bu yüzden Kemalizm hakkında yapılan “Kemalizm bir dünya görüşünü ortadan kaldırdı; fakat yerine yeni bir dünya görüşünü ortaya koymadı” şeklindeki eleştiriler yersizdir. Çünkü Türkiye’de burjuva devrimi sonucuna ulaşmadığı için, laikleşme süreci de tamamlanmamıştır. Diğer taraftan Kemalizm, sistemli bir şekilde olmamakla beraber, bir dünya görüşü getirmektedir. Ancak getirdiği felsefe, pozitivist espri, üretim güçlerinin gelişmesi açısından devrimci bir nitelik taşımadığı için, “batılılaşma” hareketi zaman zaman en koyu taraftarlarına dahi suni ve köksüz bir gelişim olarak görülmüştür. Dine karşı takınılan tavır ise, özellikle Takriri Sükûn Kanunu’ndan sonra, bir baskı politikası olmuştur. Bu şekilde modern İslami düşüncelerle bir diyalog olmadığından mahrum kalan dini felsefe çok partili hayata geçince bir tepki olarak ilkel ve fanatik bir şekilde yeniden canlanmıştır (Timur, 1994:117-118).

Laiklik, Türkiye’de her zaman tartışma konusu olmuştur. Timur bunun nedenini laikliğin Türkiye’de Batıdaki gibi Aydınlanmanın, bir kültür devriminin sonucunda olmamasına bağlamaktadır (1994:278). Bu noktada laikliğe karşı ilk eleştiriler muhafazakâr çevreden gelmiştir.

2.1.3.1.1. Laikliğe Yönelik Eleştiriler

Laikliğe karşı ilk eleştiriler özellikle II. Dünya savaşından sonra muhafazakâr çevrelerce yapılmaya başlanmıştır. Muhafazakâr çevrelerin laiklik konusunda

tavırlarını en kapsamlı şekilde açıklayan Ali Fuat Başgil'e göre laiklik, din özgürlüğünün bir güvencesidir. Laiklik, Batı'da olduğu gibi, "din ile devletin ayrılması ve devletin din, dinin de devlet işlerine karışmaması; memlekette mevcut ve maruf din ve mezheplere karşı devletin tarafsız bir vaziyet alması, bunlardan hiçbirini, diğeri aleyhine olarak, hususi surette imtiyazlandırmaması; buna mukabil, dinin de devlete karşı, nispi de olsa, bir muhtariyet içinde ahlaki ve manevi hayatın nizamı olarak hüküm sürmesidir." (Başgil, 1977:161). İnsel ise Başgil'in laiklik konusunda çizdiği çerçeveyi özetle dindar demokrat (Avrupa'daki Hristiyan-Demokrat düşünceye denk düşer) bakışın "muhafazakâr" demokrasi ve laiklik anlayışını dile getirdiğini iddia etmektedir (2002:115). Bir başka muhafazakâr olan Türköne ise Başgil kadar ılımlı değildir. Ona göre laiklik, Türk siyasetinin aşamadığı ve eskitemediği kilit kavramlardan biridir. Türköne, laiklik ilkesini anayasalarında yer veren Batılı ülkelerin sayısının az, buna karşılık resmi devlet dini olan Batılı ülke sayısının çok olduğunu belirtir. Bu ülkeleri laik olarak niteleyen ise hukuki laikliktir. Buna göre "kanun önünde farklı dinlere inananların eşit muameleye tabi tutulması ve din ve vicdan hürriyetinin hiçbir kısıtlama getirilmeden tanınması"dır (Türköne, 2006:273). Ayrıca Türköne, Türkiye'deki "din-devlet ilişkisi modeli"nin tarihi açıdan tutarlı olduğunu ama laik bir model olmadığını iddia eder. Ona göre bu model Emeviler, Abbasiler, Selçuklularda ve son olarak Osmanlılarda uygulanan modelin tıpa tıp aynısıdır. Din hizmetleri özerk kuruluşlara bırakılmamış, devlet teşkilatı bünyesine alınarak bir bürokratik hiyerarşiye bağlanmıştır (Türköne, 2006:274). Diğer taraftan Ali Bulaç ise çok hukukluluğu savunarak, laikliğe, din ve devletin ayırmasının "sakınca"ları dolayısıyla karşı çıkmaktadır. Bulaç'a göre bu ayırım, "*bireyin ve bir dine mensup toplulukların özel ve kamu hayatlarını tam ortasından bölmekte, özel hayatı dine ayırırken, kamusal alanı seküler güçlerin tasarrufuna terk etmektedir. Bu, özel hayat yanında; sosyal, ekonomik, genel kamusal hayat konusunda, amir hükümleri olan dinler ve bu arada İslam'a mensup Müslümanlar için açık bir zulümdür*" (Bulaç, 1994:85). Buna karşılık devletin dine müdahalesini/denetlemesini haklı gören laik kesimde vardır.

2.1.3.1.2. Laikliğe Yönelik Destekler

Cumhuriyetçi kadronun kurguladığı laiklik anlayışını yani devletin dine müdahalesini/ denetlemesini haklı gören laik kesim, bunu laikliğin bir gereği olarak saymaktadır. Örneğin Tanör, Diyanet İşleri Başkanlığını, “Kemalist laiklik anlayışını kitlelere götürücü bir trampelen, bir araç görevi görmüş” olması dolayısıyla yararlı bulmaktadır (2001:29). Ancak Tanör’e göre Diyanet İşleri Başkanlığı, kurulduğu 1924 yılından en azından 1945 tek parti döneminin sonuna kadar geçen sürede sahip olduğu işlev dolayısıyla laik yapıdadır. Çünkü bu dönemde kurum bir din yayıcı olarak değil, yapılan reformların toplum tarafından içselleştirilmesini sağlayan bir kurumdur. Bugün yaşanan tartışmaları ise Tanör, çok partili hayata geçişle birlikte kurumun işlevinde yaşanan değişimde bulmaktadır (Tanör, 2001:29-30). Aynı şekilde dinin toplum işlerinden vicdanlara itebilme işinin daha sağlam ve emin yollardan gerçekleştirilmesi için devlet bünyesinde Diyanet İşleri Başkanlığı’na yer verilmesini savunan Mümtaz Soysal, laikliğin, Türkiye’de, Batı’dakinden farklı olarak, “dinin toplum işlerinden, toplumsal görevlerinden sıyrılıp ‘vicdanlara itilmesi’, kişilerin iç dünyalarından dışarıya taşmayan bir inançlar bütünü sayılabilmesi” gibi bir “unsur” taşıdığını belirtmektedir (Soysal, 1997:172-174). Aliefendioğlu ise Türk laikleşme modelinin Batı’dan farklı olarak devletin dışında serbest dinsel örgütlenmeye olanak tanımadığını; halk için halka rağmen ilkesini benimsediğini belirterek uygulamaları desteklemektedir. Ona göre devletin dini denetim altına almasındaki amaç, dinin, devletin yenileşme ve çağdaşlaşma akımlarının önüne çıkmasının engellenmesidir (Aliefendioğlu, 2001:124).

Laiklikten sonra din eğitim ilişkisinde üzerinde fırtınalar koparılan konu zorunlu din dersleri ve imam-hatip liseleridir. Laikliğin tersine bu konuda hem muhafazakâr, hem de laik kesim devletin uygulamalarına eleştirel bakmaktadır. Laik kesim uygulamalara tamamıyla karşı çıkarken, muhafazakâr kesim yapılanları yetersiz ve içeriği boş olarak değerlendirmektedir. Gerçekte ise Cumhuriyetin kuruluşundan beri gerek imam-hatip okulları ve ilahiyat fakülteleri gerekse din dersleri devletin denetimi altında, devletin resmi ideolojisi doğrultusunda planlanmıştır. Örneğin Cumhuriyet döneminde sınırlı düzeyde okutulan din

derslerinin içeriği pozitivist, pragmatist ve solidarist ideolojik saç ayağının “ahlaki din” denilen ve daha çok bireyin kamusal hayat içinde manevi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik öğelerle doludur (İnal, 1996:68). Bu da göstermektedir ki İslam’ın ümmet anlayışı içinde herkesin eşit oluşu, bir başka ifadeyle dil, etnik köken, hemşerilik bağı, ırk, renk, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin alt kimlikleri üst bir kimlik etrafında birleştirmeye çalışması, ulus yaratma bakımından Cumhuriyetçi kadronun ilgisini çekmiş ve bu durumu gelişen şartlara göre kullanmıştır.

2.1.3.2. Din ve Tevhid-i Tedrisat

Eğitimin aile ve dinin belirleyicilik alanından çıkarak devletin görevleri alanına dâhil olmasını gerçekleştiren olay Fransız Devrimi’dir. Devrim sonrası kralın başının kesilmesi ve egemenliğin halka geçmesi halkın eğitilmesini zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda eğitim merkezileştirilmiş ve millileştirilmiştir. Bu anlayış devletlerin ulus-devlet formunda örgütlenmesiyle birlikte daha da yaygınlaşmıştır. Bu doğrultuda devlet, halkı yönlendirmek ve kendi yanlarına çekmek için eğitime ideolojik boyut kazandırmıştır. Artık eğitim halkın rızasını sağlayan ideolojik aygıttır. Cumhuriyeti kuran kadro da yapılan reformların içselleştirilmesini sağlamak ve aynı zamanda ümmetten ulus, kuldan yurttaş yaratmak için eğitime başvurmuştur. Bu doğrultuda eğitim Tevhid-i Tedrisat aracılığıyla pozitivist bir çerçevede yeniden yapılandırmıştır. Böylece Cumhuriyet rejiminin yolunu aydınlatacak rehberin ilim olduğu vurgulanmış ve bu çerçevede yurttaş yetiştirilmesi planlanmıştır. Aynı zamanda kozmopolit bir imparatorluğun heterojen yapısından ulusal bütünlüğü sağlamış, dayanışmacı ve homojen bir ulus yaratılmak istenmiştir.

Tevhit-i Tedrisat ile sıkı ilişkisi olan diğer iki olgu da bireysel özgürlükler ve yaratıcılıktır. Dogmatik düşünce, değişmeye, demokrasiye ve bilime kapalı olduğu kadar bireysel yaratıcılığa ve bu yaratıcılığı besleyen özgürlüklere de karşıdır. Her şeyden önce, dogmatikler, yaratıcılığı, tanrısal bir hak ve ayrıcalık olarak görmektedir (Ergil, 1990:65). Oysa Tevhid-i Tedrisat ile amaçlanan dünya üzerinde insana sağlanmış olan imkânları, yetenekleri, azami oranda kullanacak, yeni fikirler,

ürünler ve olanaklar yaratacak insan yetiştirmektir. Beklenen içinde yaşanan koşulları kader olarak değil, bir veri olarak alan, sorgulayan insandır.

Tevhid-i Tedrisat ile aynı tarihte çıkarılan iki kanunla-Halifeliliğin Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının ülke dışına çıkarılması, Şeriye ve Efkaf ve Erkani Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin Kaldırılması- birlikte sistemli olarak dini mercileri siyasetten uzaklaştırılmış, askerlik siyaset dışı bir duruma getirilmiş ve Cumhuriyet yurttaşı bir merkezden eğitime tabi tutulmuştur (Yücel, 1998:162).

Tevhid-i Tedrisat'la birlikte Türkiye'de din adamı ve din bilgini yetiştirme görevini öteki bütün bilim, fen ve teknik alanlarda ihtiyaç duyulan elemanları yetiştirmek görevinde olduğu gibi Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir. Kanunda medreseler hakkında herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak zamanla medreseler geçerliliğini kaybetmiştir. Doğacak boşluğu kapatmak için Darülfünun'a bağlı İlahiyat Fakültesi, Maarif Vekâletine bağlı imam- hatip okulları açılması ve okullarda din dersi okutulmaya devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Bunlardan 1924'te kurulan ve 1933 yılına kadar faaliyetine devam eden İlahiyat Fakültesi yeterli ilgi görememiş ve zamanla öğrenci sayısı giderek azalmıştır. Bu ilgisizliğin en büyük nedeni, fakülteyi besleyecek alt eğitim kurumlarının olmayışındır. Çünkü imam-hatip okullarından mezun olanlar lise mezunu sayılmamış ve bununla bağlantılı olarak 1927 yılında yapılan değişikle ortaokul ve lise programlarından din dersleri, Arapça ve Farsça gibi doğu dillerinin öğretimi çıkarılmıştır (Yamaner, 1999:150).

Cumhuriyet kadrolarının pozitivist din projesi çerçevesinde eğitime yönelik uygulamaları hep bir gerekçeye dayandırmıştır. Örneğin bir kısım medreselerin ilkokula dayalı dört yıllık eğitim veren, meslek okulu şeklinde yapılandırılan imam-hatip okulları ve ilahiyat fakültesi, Kemalizmin pozitivist din anlayışını hurafeler içinde yüzen halka anlatacak ve benimsetecek olan "aydın din adamı" yetiştirmektir (İnal, 1996:72). Bunlardan birinci kuşak İmam-Hatip mektepleri 1923-1924 yılında 29 okulla öğretime başlamıştır. Bu sayı 1930 yılına kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemiş ve sonunda kapatılmıştır. Ancak 1932 yılına kadar ortaokullara bağlı sınıflar halinde faaliyet göstermeye devam etmiştir. Birinci kuşağın imam-hatip okullarının

kapatılma nedenini tek bir etkene bağlamak doğru olamaz. Mekteplerin kapatılmasını resmi kaynaklar öğrencilerin yeterince ilgi göstermemelerine bağlamaktadır. Gerçekten de açıldığı yıl itibariyle 2258 öğrenci kaydı bulunan imam-hatip okullarında öğrenci sayısı yıldan yıla düşmüş ve 1926–1927 öğretim yılında 278 olmuştur. Ancak halkın bu okullara çocuklarını göndermemelerinde devletin izlediği politika etkilidir. Devlet, teknik ve genel öğretim kurumlarını yurt sahasında yaymakta gayret gösterirken imam-hatiplerin geleceği ile ilgili ümit verici konuşmaması halkın teknik ve genel öğretim kurumlarına ilgi göstermesini sağlamıştır. Ayrıca imamlık mesleğinin halk arasında gelir getiren ve geleceği olan bir meslek olarak görülmemesi (Altunya, 1999:217), okulların üst kurumu olan lise kısmının açılmayışı ve yalnız 4 yıllık ortaokul seviyesinde kalması diğer etkenler olarak görülebilir.

İmam-Hatip okullarının kapatılmasından sonra din eğitimi konusunda değişik görüşler dillendirilmeye başlanmıştır. Örneğin din eğitimi eksikliği sebebiyle ülkenin manevi bir buhran içerisinde olduğu ve bunun komünizm tehlikesini artırdığı yönünde görüşler yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Özellikle II. Dünya savaşından sonra dünyayı hegemonyası altına alan liberal ideoloji, refah devletiyle birlikte demokrasi anlayışını yaymayı hızlandırmış ve bu durum cemaatlerin faaliyetlerini artırmasına neden olmuştur. Aynı dönemde çok partili hayata geçen Türkiye’de siyasi partiler halkın din eğitimi konusunda talepleri parti programlarına almıştır. Sonunda 1949 yılında ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına “seçmeli” din dersi konmuştur. Ders, ailelerin isteklerine göre cumartesi günleri öğleden sonra iki saat süre ile verilmiştir. Ders kitabı Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından oluşturulan bir karma komisyona hazırlanmıştır. Kitap, örneğin Mekke ve hatta Şam’daki Müslümanların güçlkle tanıyacakları, İslamlılığın modern bir ifadesini sunmaktadır (Lewis, 1984:413). Bu değişiklikle birlikte dini konulara ilginin artması, bununla bağlantılı olarak camilere giden halk sayısının artması yüksek din eğitimi sorununu ortaya çıkarmış ve aynı yıl Ankara Üniversitesine bağlı İlahiyat fakültesi kurulmuştur (Lewis, 1984:414).

1950 yılında Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte ilk ve ortaöğretim programlarına din dersleri konmuştur. 1951 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın 602 sayılı kararı ile imamlık, hatiplik, kuran kursu öğreticiliği gibi din görevlileri yetiştirmek üzere Milli Eğitim Bakanlığı Din Eğitimi Müdürlüğüne bağlı olarak 7 yıl süreli imam-hatip okulu açılmasına karar verilmiştir. Bu okulların orta bölümü 4 yıl süreli olup ilkokula dayalı; lise bölümü 3 yıl süreli olup ortaokul mezunlarını almaktadır. Böylece Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na uygun olarak açılan ikinci kuşak imam-hatip okulları eğitim sisteminde yerini almıştır. Din bilgisi dersleri 1956'da ortaokullara, 1967'de liselere seçmeli ders olarak konmuş; 1975'de ise bütün ilk ve orta dereceli okullarda "Ahlak Dersi" adı ile 1982 Anayasasının 24. maddesi gereğince "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" adı altında birleştirilerek ilk ve orta dereceli okullarda zorunlu ders haline gelmiştir.

Yukarıda açıklananlar dikkate alındığında Türkiye'de din eğitim ilişkisi, bu ilişkinin arka planını oluşturan Türk toplumsal yapısında meydana gelen değişim ve bu değişimde dinin aldığı konuma göre şekillenmektedir. Tüm toplumların çevrelerinden bağımsız olarak yaşayamayacağı da göz önüne alındığında Türkiye'de din eğitim ilişkisi dünyada yaşanan değişimle de paralellik göstermektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında egemen olan pozitivizmdir ve din eğitim ilişkisi pozitivizmin gerekleri doğrultusunda şekillendirilmiş ve eğitim tam anlamıyla dinin etkisinden çıkarılmaya çalışılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada demokratikleşme hareketleri hız kazanmış ve Türkiye'de buna göre kendini konumlandırmıştır. Dönemde okutulan kitaplar incelendiğinde bireyselleşme ve demokrasi kavramlarının ön plana çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Dönemin bir diğer özelliği ise dinin yeniden eğitim sisteminin içine sokulmaya çalışıldığıdır. Çünkü din dersleri okullarda okutulmaya başlanmış ve imam hatip okulları tekrardan eğitim sistemine dâhil edilmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde ise dinin Türk toplumsal yapısında yeniden önem kazandığı görülmektedir. O yılların önemi, tüm dünyada küreselleşme sürecinin hız kazandığı yıllar olmasıdır. Din tüm dünyada baş aktör haline gelirken Türkiyede bu duruma kayıtsız kalamamıştır. Din dersleri zorunlu hale getirilmiş ve din ulusun unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu

durumu daha iyi anlayabilmek için küreselleşme kavramının iyi anlaşılması gerekmektedir.

2.2. KÜRESEL DÖNEMDE ULUSLAŞMA-EĞİTİM İLİŞKİSİ

Modern dönemin siyasi örgütlenme biçimi ulus-devlet yapılanmasıdır. Ulus ise, ulus-devletin kendini meşrulaştırmada kullandığı bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Ulus-devletin bir siyasal kurum olarak etkinliği, büyük ölçüde, ulusunun üzerinde yaşadığı ve diğer devletler tarafından tanınan, sınırlandırılmış topraklar üzerindeki egemenliğine bağlıdır. Bu da, sınırları içerisindeki her türlü; bilgi, mal, para ve insan kaynakları üzerindeki kontrol ve denetimi yoluyla sağlanır. Denetim gücünü diğer bir güç ile paylaşması ya da egemenliğinin dolaylı da olsa, sekteye uğraması, ulus-devletin krizini gündeme getirmektedir. I. Dünya Savaşı sonrasında Wilson'un gündeme getirdiği “Ulusların kendi kaderini tayin hakkı”nı kullanabilme gücü, ya da, “Ulus-devletin bağımsızlığı” kavramları işte bu noktada önem kazanmaktadır. Çünkü egemenlik ve/veya bağımsızlık kaybına neden olan dönüşümler, öncelikle ulus-devletin kendi var oluş koşullarını hedef almaktadır. Ulus-devletin egemenlik kaybı, ulus-devletin meşruiyet kaynağı olan “ulus”un türdeşleşmiş bireylerden oluşan homojen yapısını da tartışma konusu yapmaktadır.

Fransız Devriminin 16. yüzyıldan beri İngiltere’de süregelen modern dünya sisteminin (kapitalist dünya ekonomisinin) seyrini değiştirerek halk egemenliği kavramını ortaya atması kaçınılmaz olarak ulus olgusunu siyasi yapılanmanın birinci sırasına yerleştirmiştir. Bu tarihten sonra kurulma şekli nasıl olursa olsun bütün devletler ulus yaratma çabasına girmiştir. Modern devletler, içinde bulundukları şartlar doğrultusunda değişik yöntemlerle uluslaşma çabalarını gerçekleştirip, egemenliklerini kurdukları sınırlar dâhilinde türdeş bireyler yarattıktan sonra bu durumun devamı için kültür ve eğitim kurumlarını araçsallaştırmıştır. Eğitim ve kültür ile amaçlanan Smith (2002b:98-99)’in belirlediği;

- “a. Topluluğun ortak anıları, mitleri ve sembollerinin geliştirilmesi, işlenmesi ve aktarılması,
- b. Topluluğun tarihsel gelenek ve ritüellerinin geliştirilmesi, seçimi ve aktarılması,

- c. Halkın ortak kültürünün (dil, adetler, din vb.) “otantik” unsurlarının belirlenmesi, işlenmesi ve aktarılması,
- d. Belirlenen nüfus içindeki “otantik” değerler, bilgi ve tutumların standardize edilmiş yöntemler ve kurumlar aracılığıyla aşılması,
- e. Tarihi bir kara parçası ya da anavatanın sembol ve mitlerinin sınırlarının belirlenmesi, işlenmesi ve aktarılması,
- f. Sınırları çizilen kara parçası içerisindeki beceri ve kaynakların seçimi ve idareli kullanımı,
- g. Belirlenen topluluğun tüm üyeleri için geçerli ortak hak ve ödevlerin tanımlanması.”

uluslaşma kriterlerinin devamlılığını gerçekleştirmektir. Bu anlamda dil, din, ırk, gelenek, görenek gibi alt kimlik unsurları ulusal kimlik içinde birleştirilerek kültürel bütünlük sağlanmaktadır. Merkezileştirilmiş ve zorunlu eğitim-öğretim, kitle iletişim araçlarındaki devlet tekeli gibi faktörlerin hepsi bir tarafa bırakıldığında, toplumu adeta yeniden yaratmada gösterilen başarıda en büyük payın, toplumsal alt kimliklerin devletin kültür siyasalarında dikkate alınmamasında olduğu söylenebilir (Smith, 2002b:102-103).

Küreselleşmenin bütün bir modern çağın sonunu ilan edecek kadar geniş boyutlu formülü “özeleştirme, yerelleşme ve demokratikleşme” unsurları üzerine kurulmaktadır. Öyle ki, 1980’li yıldan bu yana modern çağın bittiği ve modern ötesi ya da postmodern yeni bir çağın başladığı ilan edilmektedir. Postmodernizm adı verilen düşünce akımı, yeniçağın değerler sistemini temsil etmektedir. Postmodernizmde, modernizmde olduğu gibi bütünlükler yoktur; küreselleşme yolu ile tek bir bütün olan dünya, yalnızca küreselleşmeye yardımcı olan alt bütünlerden oluşmaktadır. Alt bütünler ise sürekli ya da kalıcı değildir; esnek, oynak ve her an değişebilir bir yapıya sahiptir. Sanatta, toplum tasarımlarında, örgüt kuramlarında, yönetim işletme bilimi disiplininde ve daha pek çok alana yeni kavramlar armağan eden postmodernite (Güler, 1996:7-8) ulus yapısında da değişikliklere sebep olmaktadır. Ulusal kültür ve ulusal kimlik çerçevesinde meydana gelen bu değişiklikler, hem ulusal kültür ve ulusal kimlik oluşturmada araçsallaştırılan eğitim kurumlarının yapısının değiştirilmesiyle hem de dünyada egemen olan kültürün iletişim ve medya aracılığıyla hegemonyasını dayatmasıyla gerçekleşmektedir. Bu süreçte uluslar kendi kültürlerinin ayırık özelliklerini daha az görürken tek tipleştirme

(homojenleştirme), kaynaşma ve sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik süreçlerin harmanlanmasını daha çok görmektedir (Benton, 2007:119).

2.2.1. Genel Olarak Küreselleşme

Bireyi ilgilendiren hiçbir sosyal gerçeklik bireyin kendi tarihinden bağımsız olarak ele alınamaz. Çünkü her birey bireysel bir töz, bireysel bir varlık olarak şimdiki zamanda var olmakla beraber, kendi varlığının anlamını şu ya da bu biçimde geçmişine dayanarak yaratır. Küreselleşme, kapitalist sistemin dünya üzerine derinlemesine genişleyerek, dünyayı yeniden yapılandırma isteminin ve teşebbüsünün tarihsel bir sonucu olduğundan, olgu tarihsel ve düşünsel temellerine dayandırılmadan açıklanamaz. O nedenle ki küreselleşme tarihsel süreçte kendini açığa çıkaran sosyal, kültürel, ekonomik ve düşünsel süreçlerden bağımsız olarak kavranamaz. Dolayısıyla küreselleşme olgusunun kendisi, genelde sanıldığı ya da inanıldığı ya da gösterildiği gibi tek bir boyuta örneğin, salt ekonomik ya da salt sosyolojik özelliğe sahip değildir (Erkızan, 2002:61). Olgunun temelinde birey olması bireyin sahip olduğu eğilimlerin dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır ki bu noktada dikkatler bireyin sahip olduğu en önemli eğilim olan iktidar hırsına çevrilmektedir.

İktidar hırsına sahip birey tarihin her döneminde bilinen dünya coğrafyası üzerinde iktidarını kurmak için çabalamıştır. Bu bağlamda küreselleşme çok eski olmakla birlikte bu ad altında anılmaya başlanması çok yakın tarihlidir. Kılıçbay (2002:115-116)'a göre coğrafi bir birim olarak keşfedilmemiş yeri kalmayan dünyanın tümünün küreselleşmesiyle, bu coğrafi birimin içinde, birbirleriyle iletişim kurma ihtimalleri çok düşük olan veya hiç bulunmayan farklı “dünya”ların küreselleşmeleri aslında aynı olgunun farklı boyutlardaki yansımalarıdır. Bu anlamda, Kılıçbay'ın mikro-küreselleşmesi, uygarlık ile kültür arasındaki mücadelenin sonucunda ortaya çıkan ve tarih içinde hangi uygarlık söz konusu olursa olsun, mutlaka tüm yerel yaşama biçimlerini (kültürleri) kendi *ekümenia*'sına tabi kılmaya ve sonuçta tüm bu yerellikleri kendi merkez kültürünün (ki uygarlığa rengini bu verir) hegemonyasına almaya çalıştığı bir olgudur. Mevcut yerellikler egemen

olan kültürün hegemonyası altına girmesiyle birlikte, yaşam biçimlerini merkezi kültür doğrultusunda şekillendirmede istekli olmaktadır. Mikro-küreselliklerin oluşmasındaki en etkili yol, tarihin başlangıç dönemlerinde askeri unsurla gerçekleştirilirken daha sonra dil, din ve sonunda ekonomi unsuru araç olmuştur. Nitekim ekonomi artık günümüzde makro-küreselleşmenin yegâne aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak küreselleşme her ne kadar ekonomi temelli olsa da, ekonomiden siyasete, sosyal politikadan kültüre, hemen hemen yeryüzünün her alanındaki değişimi ifade etmek için kullanılan bir sözcük haline gelmiştir. Küreselleşme farklı anlam ve unsurlar göz önünde bulundurulduğunda değişen bir yapıya sahip olan kavramdır. Bu bağlamda küreselleşmeye yönelik yapılan tanımlamaların tümü kavrama farklı boyutlardan yaklaşılmasının sonucudur. Dolayısıyla genel kabul görebilecek bir tanım yapmak oldukça zor bir durum haline gelmektedir. Bu da sosyal bilimler disiplinini açmazlarından birisidir.

2.2.1.1. Tanımlanamayan Bir Kavram Olarak Küreselleşme

Günümüzde bilimsel kavramlarla ideolojik terimlerin iç içe yaşadığı bir dünyada küreselleşmenin tüm çevrelerce kabul edilen bir tanımının yapılması zor bir ihtimaldir. Örneğin Bourdieu, küreselleşme kavramının ideolojik işlevine vurgu yaparak, sözcüğün günümüzde Amerikan toplum bilimlerindeki “modernleşme” kavramının yerini aldığını ileri sürer (Timur, 2007:35). Bauman (1997:9) ise küreselleşmeye eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmakta ve küreselleşmeyi özü itibarıyla egemen güçlerin yani merkez ülkelerin çıkarlarına hizmet eden, bu açıdan bakıldığında belli bir yöne (merkeze) doğru kayan ve tek taraflı ilişkiler ağı kuran bir kavram olarak tanımlar. Ona göre her ne kadar küreselleşmeyle birlikte dünyanın hep birlikte döndüğü vurgulansa da özünde bu süreç bütünsellikten uzaktır. Tersine parçalayıcı ve tahrip edicidir. Küreselleşme, bu anlamda tüm toplumları birleştirdiği kadar, bu bölme işlemini de birleştirirken yapmaktadır. Çünkü dünyanın tek tipliliğini artıran nedenler ile bölenler aynıdır. Küreselleşmeye farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Keyman (2002:36) ise küreselleşme düşüncesinin somut görünümleri, örgütlü kapitalizmin sonu ve esnek birikimin ortaya çıkışı ile üretim tarzında önemli değişiklikleri içermektedir. Bunlar, devlet egemenliği ve küresel dünya

ekonomisi arasında gittikçe büyüyen “uçurumlar”, “zaman-mekân” sıkışmışlığının iletişim ve bilgi teknolojileri vasıtasıyla yoğunlaşması ve Batı modernitesinin, kendisini geçmişteki sömürgelerinden ayırmakta gittikçe daha fazla başarısız olması ile “örtüşen kültürlerin, çatışan akımların, ifadelerin” ortaya çıkışıdır. Bu ise ayrıcalıklı modern benlik ile (sömürge sonrası) öteki arasında jeopolitik bir mesafe koymakta gitgide daha fazla zorlanmayla sonuçlanır. Ona göre küreselleşmenin bu somut görünümleri karşısında iki noktada dikkatli olunması gerekmektedir. Bunlar küreselleşme düşüncesinin evrimci bir üslupla kullanılmaması ve küreselleşmenin yeni bir durumu, hali, koşulu oluşturduğunun düşünülmemesidir.

Küreselleşmeye kültür bağlamında yaklaşan Robertson ise küreselleşmeyi evrensel ile tikel arasında kurduğu ilişki ile açıklar. Bu doğrultuda “dünyanın tek bir yere sıkıştırılması” düşüncesiyle ilgili olarak incelikli bir formülasyon ortaya koyar. Bunu yaparken de hem tikellik ile farklılığa hem de evrensellik ile türdeşliğe doğrudan ve dengeli bir yaklaşım sergiler. Robertson bu yaklaşımını büyük ölçüde, yirminci yüzyılın sonlarında tikelciliğin evrenselleşmesinin ve evrenselciliğin tikelleşmesinin iç içe geçmesini içeren derin ikili bir sürece tanıklık edileceği savına dayandırır (Robertson, 1999:166). Robertson’a göre, küresel teklik yalın bir örneklik (örneğin dünya kültürü gibi bir şey) anlamına gelmez. Küresel teklik bireyin kurumsallaşmış inşasını yani siyasal-dünya kültürünün, yaşam rotasının dünya çapında kurumsallaşmasını belirtir (1999:173). Bir başka ifadeyle bir “küresel insan” durumudur. Bu doğrultuda Robertson dört farklı yaşam düzeyi belirler. Birey olarak insan, ulusal toplumlar, toplumlardan oluşan dünya sistemi ve insanlık. Robertson’a göre bu yaşam düzeylerinin her biri diğer üçü tarafından sınırlandırılmaktadır. Robertson için küreselleşme bu düzeyler arasında ki giderek artan etkileşimdir. Yani tikelciliğin evrenselleşmesi ve evrenselciliğin tikelleşmesidir (1999:173).

Küreselleşme dar anlamda düşünüldüğünde, ekonomilerin artan ölçüde bütünleşmesidir. Kapitalist üretim tarzının, sömürgecilik, sömürgecilikten arındırma ve çok uluslu kapitalizmin uygulamaları vasıtasıyla uluslararasılaşması, yani kapitalist üretim tarzının diğer tarzlarla eklemlenmesi anlamına gelmektedir (Keyman, 2002:38). Diğer taraftan Dünya sisteminin tarihsel coğrafyasını üç ana

momente bölerek inceleyen Wallerstein, son momentten itibaren (1850-1900 yılları arası) kapitalist dünya ekonomisinin zaten küreselleştiğini iddia eder (1998:6). Bu bağlamda kavram kapitalizmin uzun tarihsel gelişimi içinde değerlendirildiğinde sistemin kriz karşısında yeniden yapılanmasına denk düşmektedir. Bu açıdan küreselleşme, kapitalizmin yetmişlerle birlikte girdiği yapısal krize çözüm arama nedeniyle giriştiği yeni siyasal-ekonomik-toplumsal siyasalar ve bu siyasaların hedeflemiş olduğu sonuçlar olarak tanımlanabilir. Kavram kapitalist üretim tarzının belli bir gelişmişlik düzeyinde, dünyanın sermaye açısından tek bir faaliyet alanı haline gelmesi, ekonomilerin bütünleşmesi, kitle iletişim araçlarının devasa gelişimi gibi olguların genelini tanımlayıcı olarak kullanabildiği gibi; yeni liberal siyasaların ve yapısal uyarlama süreçlerinin dünya çapında meşruiyetini ve böylelikle küresel sermayenin çıkarlarını gerçekleştirmeyi hedefleyen bir ideolojik form olarak da kullanılmaktadır.

Uzun süreli siyasi programlar olan ideolojilerin kısmen kendi kendini belirleyen bir mantığı vardır. Verili kategoriler de bu mantığa göre art arda yeniden üretilmektedir. Küreselleşme de günümüz Batı dünyasının ekonomik, siyasal ve toplumsal temellerini kuran öge olan kapitalist toplumun yönlendirici ideolojisinin yeniden isimlendirilmesidir. Dolayısıyla küreselleşme yeni bir süreç değildir. Wallerstein bu süreci kapitalist dünya ekonomisinin tarihindeki en gösterişli A safhasından (1945-70) sonra gelen Kondratyef B safhasına denk düştüğünü belirtir. Ona göre kapitalist dünya sistemi 1990–2025, 1990–2050 ya da 1990-? arasındaki dönemde bir kargaşa ortamına girmiştir. Normal bir Kondratyef B safhasının semptomları (Üretimde büyümenin yavaşlaması ve muhtemelen kişi başına dünya üretiminde düşüş; faal ücretli çalışma işsizliği oranında yükselme; kazanç mevkilerinin nispi olarak, üretim faaliyetlerinden finansal manipülasyonlara kayması; devlet borçlanmasında artış; “eski” endüstrilerin düşük ücret bölgelerine kayması; meşrulaştırılmaları aslında askeri olmaktan çok, karşı-döngüsel talep yaratmasıyla ilgili olan askeri harcamalarda artış; kayıtlı ekonomide gerçek ücretlerin düşüşü; kayıt dışı ekonomilerin genişlemesi; düşük maliyetle gıda maddesi üretiminin düşüşü; bölgelerarası göçün giderek “yasadışı kılınması”) olan fenomenler görülmektedir (Wallerstein, 2000:46-47). Wallerstein, bütün bunları

“normal” ve tarihsel olarak beklenebilir görmekte; bir sonraki dönemin yapılarının oluşturulmaya çalışıldığını belirtmektedir. Bu doğrultuda beş-on yıla kadar, yeni mevkilerde yoğunlaşmış, yeni tekelleşmiş önde gelen ürünlere dayalı, yeni bir Kondratiyef A safhasına girileceğini iddia eder. Öyle ki Wallerstein yeni safhanın kurucularının, en azından bazılarının bizleri küreselleşmenin yalancı meseleleri ile meşgul ettiğini belirtir (1998:19).

Küreselleşme üzerine yapılan tartışmaların ortak paydasını kapitalizm oluşturmaktadır. Kapitalizm mutlak, evrim dışı, donmuş bir üretim biçimi değildir. Bu bakımdan çağdaş dünya düzenini anlamak için bugün dünyaya egemen olan kapitalist sistemin hangi aşamada olduğunu saptanması gereklidir. Bunun için kapitalizmin tüm aşamalarında ortak niteliğini oluşturan üç özelliği yani özel mülkiyetin kutsallığına dayanması, firma bazında kârın azamileştirilmesi dürtüsü altında, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi süreci içinde gelişmesi ve toplumsal iş bölümünün evrimine paralel olan bu gelişme sonucunda sermaye de sanayi, ticaret ve mali(finans) sermayeler arasında kurumsallaştığının vurgulanması gerekmektedir (Timur, 2007:36). Bu üç özellik göz önüne alındığında küresel dönemde kapitalizmin mevcut özellikleri etkisini artırarak devam etmekte olduğu görülmektedir.

2.2.1.2. Kapitalizm ve Küreselleşme

Kapitalizm sermayenin egemen olduğu üretim biçimi olduğuna göre, bu sistemin evrimini incelerken, onu, ön plana çıkaran sermaye kategorisine göre dönemlere ayrıldığında, küreselleşme sermayenin finans kesiminin egemen konumda bulunduğu bir aşamaya denk düşmektedir (Timur, 2004:12). Parasal sermayenin egemenliği, bazı ulus-ötesi şirketlerin ve rantçı devletlerin üretim sürecini ikinci plana atarak para yapmanın büyümesine kapıldıkları bir dönemdir. 1980’lerde sermaye hareketlerini kısıtlayan tüm engellerin kaldırılması (deregulation) kampanyası başarıya ulaşmış ve yenedünya düzeni sermayenin serbestçe dolaştığı bir ekonomik düzen haline gelmiştir. Bu süreç içinde parasal sermayenin, borsa operasyonlarının ve döviz ticaretinin ön plana çıktıklarını ve toplumların hayatını giderek daha

belirgin bir biçimde etkiledikleri görülmektedir. Tüm sermayenin likitleşme eğilimi içine girdiği, hissedarlar saltanatının kurumsal yönetim ile daha çabuk, daha çok ve en çok kâr oranlarına doğru koştuğu; emeğin de her zamankinden sıkı bir kontrol ve baskı altında tutulduğu dönemdir (Timur, 2004:16). Bununla birlikte küreselleşme sadece finansal sermaye ihracıyla kısıtlı kalmamaktadır. Diğer sermaye dallarına da damgasını vurmaktadır. Finans dünyasındaki kâr yarışı sanayi şirketlerinin de tutkusu haline gelmiş ve uluslararası şirketler kârlarını maksimize etmek için şebeke tipi örgütlenme yapılanmasına gitmiştir. *“Üretimin yatay olarak ve bir merkeze dayanmadan örgütlenmesi iddiasını taşıyan şebeke örgütlenmesi, gerçekte, merkez kapitalist ülkelerin, işlem maliyetlerinin azaltılarak kârlılığı artırmaya yönelik küresel kapitalizmin mantığını, bölünmüş üretim ve pazar alanlarına taşıyan ya da çevre kapitalist ülkelerin emperyalize edilmesine dönük bir işlev yerine getiren üretim örgütlenmesidir”* (Akbulut, 2007b:81). Üretimin parçalara bölünerek özellikle çevre kapitalist ülkelerde, ucuz emek sağlayıcı ve merkez kapitalist ülkelerin ürünlerini pazarlamak için kolay girilebilir aynı zamanda sermaye hareketleriyle de yönlendirilen piyasalar oluşturulmaktadır. Örneğin Japonya’nın teknoloji yoğun olmayan bir kısım yatırımlarını Güney Doğu Asya bölgesine kaydırmasının nedeni de budur.

1980’li yıllardan itibaren yeni liberal küreselleşme, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile ulus-devletlerin ekonomi politikalarını değiştirmiştir. Küreselleşmenin ekonomiye yaptığı en büyük etki şüphesiz sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve getirdiği sermaye akışıdır. Kazgan, sermaye hareketlerinin serbestleşmesini üç değişik boyutta irdelemek gerektiğini belirtir. Birincisi, finans kapital yani akışkan fonlar halinde mali piyasalar arasında hareket eden kısa vadeli parasal sermaye, ikincisi gittiği ülkede fiziksel yatırım yapan istihdamı ve üretim kapasitesini genişleten dolaysız yabancı sermayedir. Bunlara, ikisinin melezi diye bakılabilecek bir üçüncüsü; özelleştirilen kamu iktisadi teşekkülleri satın almak ya da borsada özel/tüzel şirketlerin en az %51 hissesini ele geçirmek yoluyla, getirdiği parasal fonları, üretime yönlendireceği varsayılan dolaysız yatırımlardır. Ancak bunların bazen rekabeti tasfiye amacıyla ele geçirdikleri tesisleri kapattıkları da görülmektedir. Küreselleşme, bu değişik biçimleriyle sermayenin ülke sınırlarını

aşan hareketlerini devlet denetiminden arındırarak serbestleşmeyi kapsamaktadır (2002:161).

Ortaya çıkışından beri kapitalizm, kendine has bir yayılma ve evrenselleşme eğilimi göstermekte ve bu eğilimin kökleri; birikim, rekabet ve emek üretkenliğinin geliştirilmesi alanlarındaki kendine özgü baskılarda yatmaktadır (Wood, 2008:145). Kapitalizmin üretici güçleri geliştirme isteği, rekabetçi ve yayılmacı isteği ile kapasitesinin özgüllüğünü göstermektedir. Çünkü verili olmayan üretim düzenlemelerini elemek için bir mekanizma sadece kapitalist üretim biçiminde vardır. Kapitalist pazar ekonomisi, işletmeleri teknolojik olarak yenilik yapmaya ve başkalarının öncülük ettiği yenilikleri benimsemeye iten gücü de içinde barındırmaktadır. Aynı zamanda kapitalizmde mekânsal engellerin ortadan kaldırılması yolunda yenilikler de her zaman önemini taşımış; bu tarihten ziyade coğrafi bir sürece dönüşmüştür: Demiryolu ve telgraf, otomobil, radyo ve telefon, uçak ve televizyon ve son zamanlarda yaşanan iletişim devrimi bunun açık örnekleridir (Harvey, 1999:262).

Kapitalizmin en başından beri küreselleşme eğilimi gösterdiğini gören Marx olur. Ona göre;

“Kapitalist üretimin gerçek sınırı, sermayenin kendisidir. Sermaye ve onun kendini büyütmesi, başlangıç ve bitiş noktası olarak, üretimin dürtüsü ve amacı olarak gözüktür; üretim sadece sermaye için üretimdir ve tersi değildir; üretim araçları, yalnızca üreticiler topluluğunun yaşam süreçlerinin sürekli artırılmasının araçları değildir. Muazzam üretici kitlesinin sömürülmesine ve yoksullaştırılmasına dayanan sermayenin değerinin korunması ve artırılması bazı sınırlar içinde gerçekleşebilir; bu sınırlar da, amaçlarına ulaşmak isteyen sermaye tarafından kullanılan üretim yöntemleri ile sürekli olarak çelişki halindedir. Sermayenin dürtüsü ise, üretimin sınırsız olarak genişlemesi, üretimin kendi başına bir amaç haline gelmesi ve emeğin toplumsal üretkenliğinin sürekli artırılması doğrultusundadır. Araçlar-toplumdaki üretici güçlerin koşulsuz gelişimi, sınırlı amaç ile sermayenin kendini büyütmesi ile sürekli olarak çelişki halindedir. Bu nedenle kapitalist üretim biçimi, üretimin maddi güçlerini geliştirmenin ve buna uygun bir dünya pazarı yaratmanın tarihsel bir aracıdır; aynı zamanda da, bu tarihsel görevi ve buna karşılık gelen kendi toplumsal üretim ilişkileri arasında sürekli bir çelişki içindedir” (Wood, 2008:163-164).

Bununla birlikte Marx ve Engels'e göre, ulusların ve bölgelerin birbirinden kopuklukları ve kendi kendine yeterlilikleri durumu ortadan kalkmakta ve bunun yerine evrensel ilişkiler ve toplumların karşılıklı bağımlılıkları olgusu gelişmektedir. Maddi üretimde olan her şey, aynen kültürel üretimde de cereyan etmektedir. Bir ulusun entelektüel ürünleri tüm ulusların ortak mülkiyeti haline gelmektedir. Ulusal dar görüşlülükler ve dışlamalar gitgide olanaksızlaşmaktadır. Ulusal ve yerel yazınların çeşitliliğinden evrensel bir yazın doğmaktadır (Timur, 2007:37).

Kapitalizm, ekonomik olarak hem üretim yapısının hem de iş bölümünün gelişimine bağlı olarak toplumsal yapının sürekli değişimini ifade eden dinamik bir oluşum sürecidir (Şaylan, 1995:19). Kapitalizmin ilkel özelliklerinin bugün de varlığını sürdürüyor olması, bu üretim biçiminin tarih sahnesine çıkışından itibaren küreselleşme potansiyeli taşıdığının işaretlerinden biridir. Çünkü kapitalizmin belli bir mekânda istikrar kazanması olanaksızdır, bütün dünyayı kapitalistleştirmek istemektedir (Kılıçbay, 2002:120). Bu bakımdan küreselleşme kavramını daha iyi anlayabilmek için kapitalizmin iyi anlaşılması gerekmektedir.

Kapitalist sistem artı-değer yaratılmasına dayanır. Artı-değer ise kâr, faiz ve rant gelirleri halinde burjuvazinin branşları arasında paylaşılır. Artı-değer yaratmayan bir kapitalist ekonomi varlık nedenini yitirmiş, krize girmiş bir sistem demektir. Bu yüzden bütün kapitalizm tarihi boyunca, egemen sınıflar, aralarında paylaşım kavgası yaparken bile, fazlayı yaratmak ve artırmak için yoksul sınıflara karşı ortak bir kavga vermiştir. Nitekim bu kavgalarında, sendikal bir sınıf kavgasının sınırlarını aşan bir çerçevede, kurumsal planda ve kapsamlı olarak tanzim etmek isterler. Fakat unutulmaması gereken nokta şu ki, kapitalizmde artı-değeri yaratan tek süreç üretim sürecidir ve bu bakımdan, bazı dönemlerde finansal kapital egemen olsa bile, kapitalizmin kaderi kaçınılmaz bir şekilde üretim sürecine bağlıdır (Timur, 2004:44).

Kapitalizm, bir toplumsal ilişkiler sistemi ve bir siyasal alan olarak kendine has özgüllüğü olan bir yapıdır. Kapitalizm bir üretim biçiminden ya da ekonomiden daha öte bir kavramdır ve toplumsal faktörlerden ayrı ele alınamaz. Örneğin artı-

değer mekanizması, artı-değere el koyan ile üretici arasındaki toplumsal ilişkiyi yansıtmaktadır. Bu, belirli bir üretim örgütlenmesi, dağıtım ve değişimi ortamında ve belirli bir iktidar biçimince desteklenen, belirli bir sınıf ilişkileri temelinde gerçekleşmektedir. Emegın sermayeye tabi oluşu, kapitalist üretimin özü, bir toplumsal ilişki ve sınıf mücadelesinin ürünüdür. Yine aynı şekilde kapitalist üretimin ön koşulu olan ilkel sermaye birikimi, sınıf mücadelesi ve doğrudan üreticilerin artı-değerine el konması sürecinden başka bir şey değildir (Wood, 2008:41). Bütün bunlar göz önüne alındığında küreselleşme sürecinde yaşanan gelişmeler kapitalizmin siyasi yönünün yansımalarından ibaret olduğu görülmektedir. Yani egemenlik, mülkiyet hakları ilişkileri, üretim ve artı-değere el koyma amacıyla küresel ölçekte yeniden yapılanma ve bu yapılanmanın doğal sonucu olarak modernleşme döneminin belirgin siyasi aktörü olan ulus-devletin rollerine ilişkin dönüşümleri içermektedir. Bu dönüşümler, devleti kendi başına bir güç kaynağı olmaktan uzaklaştırmakta; devlet merkezinde yürütülen uluslararası ilişkilerli, çoğullaşmış siyasi aktörler aracılığıyla yürütülen ilişkilere yöneltilmektedir. Yeni siyasi aktörlerin ulus ötesi niteliği, küreselleşmenin temel ifadelerinden biridir (Yetim, 2002:129). Ulus ötesi kurumların küresel dönemde konumunun ve işlevinin tanımlanabilmesi için kapitalist örgütlenmenin ulus-devlet sınırları içindeki yapılanmasının saptanması gereklidir.

2.2.1.3. Kapitalist Devlette Ekonomik Alan Siyasal Alan Ayrılığının Yansıması Olarak Küreselleşme

Kapitalizmin özgünlüğü ekonomik ve siyasal alanın farklılaşmasında yatmaktadır. Wood'a göre (2008:45-47) kapitalizm de üretim ve dağıtım bütünüyle ekonomik bir biçimdedir ve artık ekonomi dışı toplumsal ilişkilerin içinde somutlanmaz. Üretim genellikle değişim için yapılır; toplumsal işgücünün kullanımı ve kaynakların dağılımı ekonomik meta değişim mekanizmasıyla gerçekleştirilir; meta ve işgücü piyasalarındaki ekonomik güçler kendi başlarına bir hayatıyet kazanır ve mülkiyet daha önceki siyasi, toplumsal ve örgütsel süslemelerinden kurtularak saf ekonomik biçimine bürünür. Kaynakların ve işgücünün toplumsal dağılımı, bütünüyle siyasi yönlendirme, toplum kararları, geleneksel görev, adet ya da dinsel

zorunluluklar tarafından değil meta değişim mekanizmalarınca gerçekleştirilir. Artı-değere el koyma ve sömürü gücü, doğrudan hukuki ilişkilere ve siyasi bağımlılığa dayanmaz; özgür üreticiler arasındaki sözleşme ilişkilerine dayanır; üreticilerin çalışma koşullarından bütünüyle koparılmasıyla ve el koyanların üretim araçlarının mutlak özel mülkiyetine oluşlarıyla gerçekleşir. Doğrudan ekonomi dışı baskı ya da açık zor kullanımı, ilkesel olarak, işçinin artı-değerine el koyanlar açısından artık gerekli değildir. Bununla birlikte siyasal alanın baskıcı gücü, özel mülkiyetin ve el koyma gücünün sürmesi için gereklidir. Ekonomik gereksinim, işçinin üretim araçlarıyla buluşabilmesi için artı-emeğini kapitaliste vermeye zorlar. İşçinin artı-emekten vazgeçiş üretilimin koşuludur. Bu anlamda kapitalizm, kapitalizm öncesi biçimlerden ayrılır; çünkü kapitalizm öncesi biçimlerde artı-değere ekonomi dışı koşullarda el konur; siyasi, hukuki ya da askeri baskı vardır; geleneksel bağlar ve görevler artı-emeğin toprak beyine ya da devlete angarya, vergi ve benzeri yollarla devrini sağlar. Ekonomik alanın bu şekilde farklılaşması siyasi olanın tamamıyla kapitalist üretim ilişkilerinin dışında olduğu anlamına gelmez. Sonsuz sermaye biriktirmeye çalışan kapitalistler amaçlarına ulaşmak için merkezi bir devlete ihtiyaç duyarlar. Devlet, ekonomiye müdahale etse de ondan ayrıdır ve genel oy hakkı nedeniyle görünürde herkese aittir. Ancak temelde devletin amacı kapitalistlerin pazar işlemleri dışında sermaye kaybına uğrayacakları (çalınma, devletleştirme ve vergilendirme) yolları düzenlemektir (Wallerstein, 1998:9). Siyasi gücün özelleşmesinin gerekliliği işgücü sürecinin ve üretim güçlerinin dönüşümü içindir ve bu dönüşümün temel koşulu sermayenin işgücü sürecini denetlemesidir. Siyasi olanın kapitalist üretim biçimindeki temel özelliği; kapitalist sömürüyü destekleyen baskıcı gücün doğrudan artı-değere el koyanlarca uygulanmaması ya da üreticinin, el koyucu efendiye siyasi ya da hukuki olarak bağımlı olmamasıdır. Her ne kadar sermaye ile emek arasında görünüşteki değiş tokuş özgürlüğü ve eşitliği, baskılama “anının” el koyuş “anından” ayrıldığı anlamına gelse de, baskıcı bir güç ve egemenlik yapısı gereklidir. Mutlak özel mülkiyet, üretici ile sömüren arasındaki bağlayıcı sözleşme ilişkileri, meta değiş tokuş süreci; bütün bunlar yasal koşulları, baskıcı mekanizmaları ve devletin asayiş sağlama işlevlerini gerektirir. Tarihsel olarak da kapitalizmin temelindeki artı-değere el koyuş süreçleri için devlet yaşamsal önemde olmuştur. Bu nedenlerle ekonomik ile siyasi alanların farklılaşmasına

rağmen ekonomik alan, sıkıca siyasi alana dayanır. Bunun yanı sıra bu biçimsel ayrılıştaki ekonomik alan saf iktisadi amaç taşıyan bir alan değildir. Ekonomik alanın da kendisine özgü hukuki ve siyasi boyutu vardır. Mutlak mülkiyet, sözleşme ilişkileri ve bunları ayakta tutan yasal düzen, kapitalist üretim ilişkilerinin kanuni koşullarıdır; bunlar üretici ile artı-değere el koyan arasındaki yeni otorite, egemenlik ve bağımlılık ilişkileridir (Wood, 2008:46).

Kapitalizmde siyasi ve ekonomik alanların “biçimsel” ayrışması, siyasi işlevlerin farklılaşması ve bunların özel ekonomik alan ile devletin kamu alanı arasında dağılımı anlamına gelmektedir. Bu dağılım, doğrudan artı-emeğe el koymayla ilgili siyasi işlevlerin, daha genel toplumsal işlevlerden ayrılmasıdır. Böylece ekonomik alanın ayrışması gerçekten de siyasi alanın içinde bir farklılaşma anlamına gelmektedir. Bu farklılaşmada kapitalist toplum, üretim ve zorun birlikteliğinden tarihsel olarak ortaya çıkmış bir oluşur. Devlet, üretimin ya da ekonomik alanın bir tamamlayıcısıdır. Tamamlayıcılığın eylemliliği, biçimlendirir. Devlet, zor; ekonomi/üretim karşısında konumsal olarak tamamlayıcı, eylemsel olarak biçimlendiricidir (Akbulut, 2007a:12).

Kapitalist devletin “bağımsızlığı”, hukuki bağımsızlığın ve üretici ile üretim araçlarının mutlak mülkiyetine sahip olan ve artı-değere el koyan arasındaki özgür saf ekonomik değiş tokuşun ayrılmaz bir parçasıdır ve üreticilerin üzerinde yeni bir otorite biçimidir. Kapitalist mülk sahipleri devlete devrettikleri doğrudan siyasi güçlerinin yerine doğrudan üretimi denetleme hakkını kazanmışlardır. Kapitalist artı-değere el koyma “ekonomi” gücü, baskıcı siyasi araçlardan ayrılmakla birlikte, bu el koyma gücü, şimdiye kadar görülmedik ölçüde çok daha yakından ve doğrudan üretimi örgütleme otoritesiyle bütünleşmiştir. Bununla birlikte kapitalist sömürünün el koyma ve baskı anı arasında anlamlı bir işbölümü vardır. Bir tarafta özel el koyan sınıf ve öteki tarafta uzmanlaşmış baskıcı bir kamu kurumu; baskı gücü “görelî bağımsız” devletin tekelindedir; bu güç ise kapitalist mülkiyetin üretimi örgütleme özel “ekonomi” gücünü ve otoritesini ayakta tutmakta; bu otorite daha önce görülmedik bir biçimde üretken faaliyetin ve bunu gerçekleştiren insanların üzerinde denetim kurmaktadır (Wood, 2008:47). Kapitalizmde alanlar arasında yaşanan

ayrılık yurttaş statüsüne de yansımaktadır. Kapitalizmin toplumsal yapısı, yurttaşlığın anlamını değiştirerek, siyasal hakların evrenselliğini (özellikle evrensel oy verme hakkı), mülkiyet ilişkilerini ve sömürü gücünü dokunulmaz kılmıştır. Kapitalizmin demokrasi anlayışında yurttaş statüsü ile sınıfsal konumu arasındaki ayrılık iki yönde işlemektedir. Bireyin toplumsal ve ekonomik durumu yurttaşlık hakkını belirlemez ve kapitalist demokraside, demokratik olan budur. Ancak kapitalistin, işçilerin artı-emeğini sömürme gücü, ayrıcalıklı yasal ve yurttaşlık konumuna bağlı olmadığı için, yurttaşlık hakları bakımından eşitlik, sınıf eşitsizliğini doğrudan etkilememekte veya değiştirmemekte ve bu, kapitalizmdeki demokrasiyi sınırlandırmaktadır. Sermaye ile emek arasındaki sınıf ilişkisi, yasalar önünde eşitlik ve evrensel oy verme hakkıyla birlikte var olur. Bu anlamda, kapitalist demokrasideki siyasal eşitlik, sadece sosyo-ekonomik eşitsizlikle birlikte var olmakla kalmamakta, sistemi temel olarak bozmamaktadır (Wood, 2008:247). Böylece kapitalizm, toplumsal eşitsizlikle yan yana var olabilen ve seçkinler ile emekçi kitleler arasındaki ilişkiye dokunmayan, yurttaşların arasında eşitliğin olduğu biçimsel demokrasinin kurulmasını mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte kapitalizmin bir siyasal alan olarak belirleyici özelliği; biçimsel olarak, “ekonomik olan ile siyasal olanın ayrıştırılması” ya da “siyasal” iktidarın bazı belirli kısımlarının “ekonomiye” ya da “sivil toplum”a devredilmesi devletin ve yurttaşlığın doğası ile kapsamı üzerinde bir takım etkileri vardır. Kapitalizm, başka şeylerin yanı sıra, siyasal iktidarın geleneksel biçimlerini denetlemek için geliştirilmiş aygıtların erişimi dışında yeni egemenlik ve baskı biçimleri yarattığı için; yurttaş olmanın önemini azaltmakta ve demokratik hesap sorulabilirliğin kapsamını daraltmaktadır. Basitçe ifade etmek gerekirse, kapitalizm; temel ilişkilerini, baskılarını ve eşitsizliklerini tehlikeye atmadan, bazı siyasal malzemenin evrensel çapta dağıtımını göze alabilmektedir. Pek tabii ki, bunun da, demokrasi anlayışı ve demokrasinin yaygınlaşma olasılıkları açısından biz dizi sonucu bulunmaktadır (Wood, 2008:30).

Kapitalizmde siyasal alan ekonomik alan ayrışmasında devletin konumunun saptanması, küreselleşme sürecinde ulus üstü yapıların konumunun saptanması bakımından hayati önem taşımaktadır. Kapitalizmin bu özgünlüğü göz önüne alındığında, ulus üstü kurumlar küreselleşme sürecinde küresel piyasanın

biçimlendirilmesi işlevini yerine getirmektedir. Çünkü kapitalizm genişlemek için gerekli olan sermaye birikimini sağlayınca ilk önce bulunduğu yerde genişlemek ya da başka bir yerde üretim tesisi kurmak eğilimindedir. Kapitalizmin bulunduğu yerde genişlemesinin getireceği maliyet (örgütlü işgücünün getireceği maliyet) zamanla artacak olması nedeniyle genellikle ikinci eğilim tercih edilmektedir. Ulus üstü kuruluşlar kapitalizmin bu genişleme sürecinde sermaye üzerindeki mekânsal engellerin kaldırılması, sermayenin devir süresinin azaltılması, üretim sürecinin kontrol edilmesini sağlamaktadır. Önemli olan nokta yaşanan süreçte küreselleşmenin öznesi mi yoksa nesnesi mi olduğudur ki bu da ulus üstü kuruluşların yapılanmalarında açıkça görülmektedir. Bu şirketlerden IMF ve Dünya Bankası, hiçbir bakımdan demokratik olmayan, anonim şirket gibi bir yönetim tarzına sahiptirler. Hissedarların, sermayeleri oranında oy hakları vardır. Örneğin ABD'nin payı yüzde 20'ye yakındır. Bu oran, ABD'yi kurumun ana sözleşmesini değiştirecek şekilde konumlandırmaktadır. Yani bu iki kuruluşun ana sözleşmesini değiştirmeye karşı ABD'nin veto hakkı vardır. ABD ve 3-4 Avrupa ülkesi birleştiği zaman istenilen her kararı çıkarabilecek oy çokluğuna erişmektedir (Boratav, 2003:9). Bu durum IMF'nin niçin merkez ülkelerinin ve şirketlerinin çıkarlarını yansıtan politikaları savunduğunu açıkça göstermektedir. IMF'den kredi almak durumunda kalan gelişmekte olan ülkeler ne kadar güç durumdaysa, IMF'nin dayatma gücü o kadar artmaktadır. Nedeni oy ağırlığına sahip üyelerinin sermayesini artan rizikolara karşı koruma zorunda olmasıdır (Kazgan, 2002:117). Bu bağlamda IMF, merkezin politikalarını çevre'ye dayatma işlevi gören, çok önemli uluslararası örgüttür. Çünkü, "IMF misyonunun ve mantığının da bir gereği olarak ister az, isterse çok versinler, büyük kapitalist devletlere hiçbir zaman üçüncü dünya ülkelerine yaptığı gibi bir dayatmada bulunmamıştır (Amin, 2000:12-13)

Küreselleşmenin biçimlendiricileri olan IMF, DB, NATO, BM, AB gibi oluşumlar küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri ekonomik, politik, kültürel ve düşünsel bağlamda bir nesne, öznenin yani gelişmiş ülkelerin bir nesnesi durumuna getirme işlevini üstlenmişlerdir. Diğer taraftan bu kuruluşlar, küreselleşmenin yapısal süreçlerini melezleştirmektedir (Kömeçoğlu, 2002:23). Örneğin Basklı bir aile İspanya mahkemelerinin verdiği kararı Strazburg'taki Avrupa

İnsan Hakları Mahkemesi'ne getirebilmekte; aynı şekilde Fransa Londra'yı Brüksel'e başvurarak sıkıştırabilmekte ya da diğer bölgelerle bağlantılar kurarak yapabilmektedir (örneğin Kuzey İrlanda ve Galler arasında).

2.2.1.4. Küreselleşme ve Bölgeselleşme

Küreselleşme, hem ulus üstü hem ulus altı bölgeselcilikleri kuvvetlendirmektedir. Japonya ve Amerika'dan gelen ekonomik tehditlere karşı kurulan Avrupa Birliği, ekonomik birleşmeden ziyade siyasi bir birleşmeyi; ulusların, bölgelerin Avrupa'sını, Avrupa Medeniyetini hedeflemektedir. Yine aynı şekilde Güney Amerika kıtasında gerçekleştirilen yapılanma buna örnek verilebilir. Diğer taraftan mekân ne denli bileşik hale getirilirse, toplumsal kimlik ve eylem açısından parçalanmanın özellikleri o denli büyük önem kazanmaktadır. Örneğin, sermayenin dünyada serbestçe dolaşımı, bu sermayenin cazip bulacağı mekânların tikel niteliklerini ön plana çıkarmaktadır. Dünyadaki çeşitli toplulukları birbiriyle rekabet içine sokan mekân daralması, beraberinde yerleşmiş rekabet stratejilerine ve bir mahalli özel kılan ve ona rekabet gücü kazandıran şeyler konusunda özel bir bilincin gelişmesine yol açmaktadır. Bu tepki, artan ölçüde türdeş ama parçalanmış bir dünyada bir mahallin tanınmasına ve benzersiz niteliklerinin geliştirilip ortaya konulmasına çok daha büyük önem vermektedir (Harvey, 1999:303-304). Bu bağlamda küreselleşme, bölgeselleşme ve alt-bölgeselleşme süreçleri bir arada gittiğinden, bir taraftan küreselleşme hegemonya ile eşanlımlı olurken diğer taraftan da bölgeselleşme fikriyle beraber gelişmiştir ve bu yapılanma zaman-mekan sorununu ortaya çıkarmıştır.

2.2.1.5. Zaman-Mekân Sorunu

Küreselleşmeye yol açan faktörlere ilişkin olarak, temelde belli başlı unsurlar üzerinde durulduğu görülmektedir. Küreselleşmeyi hızlandıran önemli unsurlar arasında, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, bilgisayarın ve internetin yaygınlaşması, ulusal ve uluslararası ticaret ağlarının genişlemesi, yabancı yatırımların ve uluslararası şirketlerin artması, ulaşım araçlarının gelişmesi gibi

temel gelişmeler sayılabilir. Zamanın bütün dünyada standart bir biçime sokulması, mekânın ise haritalama yöntemiyle denetim altına alınması yeni bir kültürel ve ekonomik düzenin belirdiğinin göstergesidir. Yaşanan değişimler dünya pazarı yaratma, mekânsal engelleri azaltma, mekânı zaman aracılığıyla yok etmeye neden olmuştur. Harvey'e göre bu durum genel olarak parasal ekonomilerde, özel olarak kapitalizmde, para, zaman ve mekân üzerinde birbirleriyle kesişen hâkimiyet, toplumsal iktidarın görmezlikten gelemeyeceği bir özsel bağıntı oluşturmaktadır (1999,255). Sonuçta mekânlar ve zamanlar üzerinde hâkimiyet her türlü kâr arayışında önem kazanmakta; toplumsal yaşamda bireyler arasında yaşanan ilişkilerin artan ölçüde parasallaştırılması zaman ve mekânın niteliklerini dönüştürmekte; para, zaman ve mekân üzerinde denetim sağlama aracı haline gelmekte; para, zaman ve mekâna yüklenen anlamlarla toplum üzerinde hegemonya kurma araçları olmaktadır (Harvey, 1999:255-256).

2.2.2. Küreselleşme ve Türkiye

Küresel terimi sözlük anlamıyla üzerinde yaşanılan dünyayı ifade etmiş olsa da küreselleşme bir olgu olarak aslında gizli olarak küreselleştiren özneye ya da öznelere gönderimde bulunmaktadır. Yani, dünyayı etkisi altına alan küreselleşme süreci dünya üzerinde yaşayan her ulusun, her toplumun ve her insanın hep beraber gerçekleştirmekte karar kıldığı bir olgu değildir. Küreselleşme, küreselleşmeyi düşünsel, kültürel ve ekonomik bir proje olarak tasarlayıp uygulamaya yönelenlerin olayıdır (Erkızan, 2002:62). Küreselleşme kaçınılmaz bir olgu olduğundan önemli olan küreselleşip küreselleşilmediği değil, nasıl küreselleşildiğidir. Bir başka ifadeyle kapitalizmin dünyayı derinlemesine etkisi altına alma çabası olan küreselleşmede önemli olan devletlerin küreselleşen mi (özne mi) yoksa küreselleştirilen mi (nesne mi) olduğudur. Türkiye'nin küreselleşme döneminde nasıl bir süreçten geçtiğinin belirlenebilmesi için küreselleşmenin olmasa olmaz ilkelerinin belirlenmesi gerekir. Buna göre Tözüm (2002:148) küreselleşmenin olmazsa olmaz evrensel kurallarını;

1. Özel sektörü ekonomik büyümenin temel motoru haline getirmek,
2. Enflasyon oranını düşük tutmak ve fiyat istikrarını sağlamak,
3. Devlet bürokrasisini küçültmek,

4. Bütçe fazlası sağlanmasa bile olabildiğince dengeli bir bütçe yürütmek,
5. İthal ürünler üzerindeki gümrük tarifelerini kaldırmak veya düşürmek,
6. Kotalardan ve yerel tekellerden kurtulmak,
7. İhracatı artırmak,
8. Devlete ait sanayi kuruluşlarını ve kamu iktisadi teşebbüslerini özelleştirmek,
9. Sermaye piyasalarını serbestleştirmek,
10. Para birimini konvertibl hale getirmek,
11. Ülkedeki sektörleri, hisse senedi ve tahvil piyasalarını doğrudan yabancı mülkiyete ve yatırıma açmak,
12. Rekabeti artırmak üzere ekonomideki kamusal düzenlemeleri azaltmak,
13. Bankacılık ve telekomünikasyon sistemlerini özel mülkiyete ve rekabete açmak

şeklinde tanımlamakta. Küreselleşmenin bu olmazsa olmazları incelendiğinde ulus-devlet yapılanmasının siyasi ve ekonomik unsurlarına ilişkin olduğu görülmektedir. Ancak toplumsal gerçekliğin ekonomi temelli bir yapılanma olduğu gerçeği doğrultusunda küreselleşme ulus-devletin üçüncü unsuru olan toplumsal yapıyı da dolaylı yünden etkilemektedir. Çünkü uluslaşma ile eğitim arasında kurulan ideolojik ilişkide küreselleşmenin getirdiği ulus üstü ve ulus altı yapılanmalardan kaynaklanan eğitimin ideolojik içeriğine ilişkin zayıflamalar yaşanmaktadır. Nitekim bir taraftan tüm ulusları kapsayan egemen kültürün hegemonyası altında evrensel bir kültür yaratılmaya çalışılması ve bununla birlikte cemaatlerin ve mikro milliyetçiliklerin desteklenmesi, ulusal kimliği ve bu kimliğin yaratıcısı olan eğitimin ideolojik işlevini etkilemektedir. Oysaki küreselleşme üzerine yapılan tartışmalara bakıldığında küreselleşmenin ulus-devletin toplumsal yapısına etkisin etkileri hep ihmal edilmekte ve ekonomik ve siyasi yapı ön plana çıkarılmaktadır. Bu anlamda Türkiye üzerinde yapılan tartışmalarda da küreselleşmenin ekonomik ve siyasi yapıya yaptığı etki tartışılmakta ve vurgu piyasa ekonomisinin rasyonelitesine yapılmaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de 1980’li yılların başında itibaren tanımlanan model uygulanmaya konmuş ve yapısal uyum politikaları ile adım adım hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bunun ilk adımını demokratikleşme oluşturmuştur.

2.2.2.1. Demokratikleşme

1980’li yıllardan itibaren, II. Dünya Savaşı sonrasında uygulamaya konan kalkınma siyasaları yerini “demokratikleşme” siyasalarına bırakmıştır. Siyasanın planlayıcılarına göre demokrasi ve demokratikleşmenin yolu, son döneme damgasını vuran üç anahtar süreç ile açılabilir: Küreselleşme, özelleştirme ve yerelleşme (Güler, 1996:7). Güler’e göre bu üç kavram, modern çağın ürünü olan ulus-devleti ortadan kaldıracak niteliktedir. Çünkü modernleşme sürecinde yaratılan ulus olgusu sonucu biz ve öteki arasında yaşanan ayırım ortadan kalkmadan büyük özgürleşme süreci gerçekleştirilemez. Bu sebeple ötekinin ortadan kalkması ve herkesin biz olması gerekmektedir. Özelleştirme ise, devletin sınırlandırılması anlamına gelmektedir ve bireyin yaratıcı girişimciliği önündeki bu modern çağ engeli özelleştirmelerle adım adım küçültülmelidir. Yerelleşmeyle de ulus-devlete gerek kalmayan bir ortamda bir taraftan bireyin kendi kendini yönetimi gerçekleştirilirken diğer taraftan küçük birimlerde “ortaklaşıcılık” kültürünün gelişmesi sağlanacaktır. Bu ise ulus altı yapılar olan cemaatler ve mikro milliyetçiliklerin desteklenmesiyle hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Sonuçta bu üç unsur birlikte, özgürleşme ve demokratikleşmeyi ortaya çıkaracaktır (Güler, 1996:7-8). Demokratikleşme çalışmalarının eyleme geçirildiği alan ise eğitim sisteminin üst çerçevesini oluşturan kamu yönetim alanıdır. Daha öncede bahsettiğimiz gibi bu yıllarda okullarda okutulan kitaplarda yapılan bireysellik ve demokrasi kavramlarına vurgunun temel nedeni dünyada yaşanan bu durumdur. İşte eğitim sistemine bu şekilde yansıyan gelişmelerin çerçevesini kamu yönetimindeki değişim oluşturmaktadır.

2.2.2.2. Kamu Reformu

Türkiye, altına imzasını koyduğu birçok uluslararası anlaşmalarla ve pazar ekonomisini benimsemekle kendini küreselleşmenin tam ortasında bulmuştur. Bu anlamda kamu yönetimini de küreselleşmenin gerekleri doğrultusunda yeniden yapılandırmaya çalışmıştır. Gerçekte ise Türkiye’de devletin yeniden yapılandırılması siyasalarının etkinliği asıl olarak küreselleşme süreciyle birlikte artırmış olmasına karşılık, bu süreç Osmanlı’nın son dönemindeki “ıslahat”

abalarına kadar gitmektedir. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte hız kazanan modernleşme hareketleri bir tarafa bırakıldığında, II. Dünya Savaşı’nın sonundan bugüne, Türkiye’de devletin yeniden yapılandırılması devamlı suretle gündemde kalmış, kamu reformu ya da devlet reformu adıyla devlet aygıtı dünya kapitalizminin gereklerine uygun olarak reforma tabi tutulmuştur.

Türkiye’de kapitalizmin tarihsel gelişimi sürecinde devletin yeniden yapılandırılması politikalarını Güler, iki ayrı dönem ve iki ayrı yapılandırma yöntemi ile ele alır. Birinci dönem iç pazara yönelik sermaye birikimi modelinin izlendiği dönemdir. 1945–1980 yılları arasını kapsayan bu dönemde uygulanan reform yöntemi “idari reform”dur. İdari reformdaki temel hedef “idari azgelişmişlik” sorununu aşmaktır. Bunun için tüm çabalar yeni bağımsızlığa kavuşmuş ülkelerde bir bürokratik aygıt yaratmaya, belli bir devlet geleneğine sahip ülkelerde mevcut bürokrasinin yapı ve işleyiş bakımından Batı tipi bürokratik aygıta dönüştürmeye yöneliktir. Ortaya çıkacak finansman sorunu dış yardımlarla, bilgi eksikliği ise yabancı uzman ve eğitici desteği ile giderilmeye çalışılacaktır. Bu durumda yerli idari reformcuya düşen ise “teknisyenlik” dir (Güler, 1996:31). Güler’e göre Türkiye’de yapılan idari reformların ortak noktasını üç özellik oluşturmaktadır. Birincisi, kamu yönetimi (idare) ile Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) reformu çalışmaları genellikle aynı anda yapılmış ancak birbirlerinden ayrı tutulmuştur. İdare kendi içinde bir bütün olarak algılanmış ve KİT ve ortaklıklar ayrı bir bütün olarak incelenmiştir. Yapılan çalışmaların hiçbirinde bu iki dünyayı birlikte ele alarak değerlendiren bir üst kurul yoktur. İkincisini kamu yönetiminin yeniden düzenlenmesi çabaları oluşturmaktadır. 1960’lı yıllardan bu yana kamu yönetimi alanında yapılan etkinlikler üç ana başlık altında ele alınmıştır. Bunlar; birincisi personel sorunları, diğeri teşkilat yapısı ve sonuncusu idari işlem ve usullerin düzenlenmesidir. Sonuncu özellik ise araştırmaların hepsi kriz ve askeri darbe dönemlerine denk gelmeleridir (1996:34).

İkinci dönem dışa dönük sermaye birikimi modelinin izlendiği dönemdir. 1980’den bugüne uzanan süreçte uygulanan yöntem “yapısal uyarılama”dır. İdari reform yöntemi ile dünya kapitalizminin genişleme döneminin ihtiyaçlarına koşut

modern bürokrasiler yaratmak hedeflenmişken; yapısal uyarlama yöntemi ile yeni yapısal kriz koşullarında, devletin sosyal rollerinden bağışık kılınması, yeni liberal ideolojiye ve küresel sermayenin çıkarlarına uygun olarak yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir. Yeni sağ ideoloji çerçevesinde gerçekleştirilen yapısal uyarlamalarla az gelişmiş ülkelerin devlet aygıtı küçültülmüş, ülke ekonomisi önündeki korumacı duvarlar kaldırılarak ülke piyasası küresel piyasa ile birleştirilmeye çalışılmıştır (Güler, 1996:43). Muhafazakârlar ve liberallerin ortak hareket ederek gerçekleştirdikleri çalışmalarda bir taraftan küçültülen devlet aygıtı piyasa ilkeleri, etkililik, verimlilik ve hesapverebilirlik doğrultusunda yeniden yapılandırılmış ve kamu personeli istihdamında muhafazakâr çevrelerin istekleri yerine getirilirken diğer taraftan devletin çekildiği alanlar yine muhafazakârlar girişimciler tarafından doldurulmuştur.

1980’li yıllardan sonra Türkiye, ekonomisini de dünya kapitalist sistemi ile birleştirmek için bir dizi reform çalışmaları yapmıştır. 24 Ocak kararları ile başlayan bu süreçte atılan en önemli adımlardan biri 32 Sayılı Karardır. Türk parasını hukuki olarak konvertibl kılan ve ekonomiyi sermaye hareketlerine çeken bu kararlar dolar mübadele aracı olarak dolaşıma girmiştir. Bununla birlikte yabancı para cinsinden yapılan sözleşmelerin iflasında alacaklar, yabancı para talep edebilmekte; Türk Lirası’nı yasal dolaşım zorunluluğu kaldırılarak iç işlemlerde TL’yi reddetmek mümkün kılınmaktadır (Yıldırım, 2002:223). Timur bu durumu Türk ekonomisinin ulusal kontrolden çıkıp, dış sermaye dalgalarının atıp ve sonuçta ülke dışına akıl almaz oranlarda sermaye ihraç eden bir ekonomi haline geldiğini belirtir (2004:62). Maliye Bakanlığının verileri Timur’u destekler niteliktedir. 2004 yılında Maliye Bakanlığı Teftiş Kurulu’nun Hükümetin isteğiyle yapmış olduğu rapora göre “sermaye hareketlerinin serbest bırakılması nedeniyle son 20 yılda yurtdışına kaynak transferinin 200 milyar dolara ulaştığı” belirtilmiştir (Milliyet, 23 Mart 2004). Timur bu kararın alınmasındaki nedenleri ise şöyle açıklar: *“Bu kararın alınmasının altında yatan nedenlerden biri, ülkeye sermaye girişlerini artırmaktır. Bununla beraber kararın alınmasından sonra ülkeye kriz yaratıcı nitelikte spekülasyon sermaye bol bol girmiş; bu sermaye, yaşanan krizlerde önemli rol oynamış; doğrudan yatırım oranları çok düşük düzeylerde kalmıştır.”* (Timur, 2004:96).

Yıldırım'a göre para herhangi bir mali yatırım aracı değil, devletli iktisadi sistemlerin kurucu bir kurumudur. Alışveriş, yatırım, istihdam gibi işlemlerde uyumu sağlayan bir akittir. Toplumsal bütünlüğün ve ulusal egemenliğin bir ögesidir. Kişisel tercihlere bakmayan, toplumsal bir varlıktır ve bir ilişki aracı olduğu için bu ilişkilerin yokluğunda bireylere faydası yoktur (2002:218). Para aynı zamanda bireyle devlet arasında kurulan maddi bağ bağlamında oynadığı rol itibarıyla bireylerin ulusa olan aidiyetlerinin de sayısal değerini ifade etmektedir. Bu yönüyle para, topluma olan güveni temsil etmekte ve bu güven; ekonomik ve sosyal güvencelerin karşılanması, otoritenin kabul edilmesi ve etik değerlerin üstünlüğü gibi üç koşulun yerine getirilmesine bağlıdır (Yıldırım, 2002:218). Görüldüğü gibi para ulus-devlet için önemli bir kavramdır ve bir anlamda ulusu temsil etmektedir. Nitekim, paranın konvertibl edilebilmesi paranın milliyetinin olduğunun kanıtıdır. Türkiye 1983 Aralık ayında döviz cinsinden bankalarda hesap açılmasını serbest bırakmasıyla birlikte TL'ye olan güven azalmış ve dolar cinsinden banka hesaplarının toplam banka hesaplarındaki oranı gittikçe artmıştır. Çünkü bireyler sonuçları doğrudan kendilerini ilgilendiren bu gibi ekonomik kararları verirken fayda-maliyet hesabını rasyonel biçimde yapmakta, kısa süreli deneme yanılmayla kendi lehlerine olan tercihleri seçmektedir (Demir, 2003:106).

2.2.2.3. Toplumsal Yapı

Küreselleşme gerçekte ekonomik bir temele oturmaktadır. Ancak toplumsal gerçekliğin ekonomi temelli bir yapılanma olduğu gerçeğinden hareketle küreselleşme, toplumsal yapıyı da dolaylı yönden etkilemektedir. Bu doğrultuda 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de ekonominin liberalleşmesiyle birlikte kültürel alanda da değişiklikler meydana gelmiş ve gelenekçiliğin yükselmesine paralel “öze dönüş” yaşanmaya başlanmıştır (Özbudun ve Keyman, 2003:305). Bu durum Türkiye'de küreselleşmenin ekonomik alanla sınırlı kalmadığına, kültürel küreselleşmenin de, toplumsal ve siyasal yaşamda farklı etkiler yaratmasına ve farklı sonuçlar doğurmasına karşın, ekonomik küreselleşmeyle birlikte yürüdüğünü göstermektedir. Ancak kültürel küreselleşme ekonomik alt yapının bir yansıması olarak değil, kendine has özellikleri ve tuhaflıklarıyla gerçekleşmektedir. Süreçte en

aktif rolü ülkenin büyük çoğunluğunun inandığı İslam'ın alması kaçınılmazdır. Özbudun ve Keyman küreselleşme sürecinde İslam'ın yükselişte olduğunu, bu yükselişin değişik biçimleri, söylemleri, çatışmaları, tutumları içerdiğini ve giderek Türkiye siyasetinde, ekonomisinde ve kültürel dünyasında önemli rol aldığını belirtir (2003:303-304). Ayrıca Özbudun ve Keyman (2003:325-326) popüler kültür anlamında kültürel küreselleşmenin Türkiye'de küreselle yerel arasında çatışma yaratan değil, ikisinin bir arada var olmasını sağlayan bir süreç olarak gerçekleştiğini belirtmektedir. Onlara göre birincisi, söz konusu bir arada var oluş en çok, siyasal tercihleri, ekonomik konumları ve/veya refah düzeyleri birbirinden farklı olan kimliklerin tüketim kalıplarında kendini göstermektedir. Bu kimlikler arasında gazete, dergi ve TV kanalı tercihleri açısından gözle görülür bir farklılık yaşanmasına karşılık, bu kimliklerin tüketim konusunda birbirine yaklaştığı görülmektedir. İkincisi, kültürel küreselleşme aynı zamanda geleneğin yeniden canlanmasına, yalnızca siyasal ya da ekonomik bir hareket olarak değil, aktörleri ve söylemleriyle kültürel bir hareket olarak yükselmesine elverişli bir platform yaratması bağlamında gerçekleşebileceğidir. Dolayısıyla, küreselleşmenin bir sonucu olarak İslami kimlik değişime kapalı, gerici bir benlik anlamında değil tam tersine moda, müzik, sanat ve turizmde kullandığı kültürel sermayenin ortaya çıkmasına ve alışveriş merkezi kültürüyle bütünleşmiş, teknolojiden yararlanan ve paranın sembolik gücünü kavramış bir ekonomik yurttaş gibi davranan tüketici odaklı bir kimlik halini almıştır. Sonuncusu ise kültürel küreselleşmenin yerel sanat biçimleri, kültür objeleri ve sembollerinin canlandırılmasında olumlu bir unsur olarak ortaya çıkmasıdır. Bu ise kültürel yaşamı daha çoğulcu, demokratik ve çok kültürlü hale getirmektedir. Kültür ve eğitim arasında diyalektik ilişki göz önüne alındığında Türk toplumsal yapısındaki değişimin eğitim sistemine de yansımaları kaçınılmazdır.

2.2.2.4. Eğitim Sistemi

Küreselleşme sürecinin getirdiği küresel çaplı büyük dönüşümler ile eğitim alanındaki yeni liberal politikaların sonucu olarak tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de eğitim alanında değişime gidilmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Yapılan değişikliklerin finansmanının büyük çoğunluğunu ise Dünya Bankası'ndan

alınan krediler oluşturmaktadır. Dünya Bankası ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından imzalanan bir protokolle uygulanmasına başlanan Milli Eğitimi Geliştirme Projesi, ilköğretim ve ortaöğretimin yerelleşmesi temelinde yeniden yapılandırılması, öğretmen eğitiminin yeniden düzenlenmesi ve eğitim yönetiminde yeniden yapılanma hedeflenmektedir. Yine Yapısal Uyarlama Programı çerçevesinde 1998’de gündeme gelen ve daha sonra 2000 yılında Avrupa Konseyi ile imzalanan protokolle sürdürülen “Temel Eğitime Destek Projesi” ile ilköğretim ve yetişkin eğitimi/halk eğitimi alanı yeniden yapılandırılmıştır. 1998 yılında imzalanan GATS ile de Türkiye, eğitimin piyasalaşmasının koşullarını kabul etmiştir (Sayılan, 2007:71). Bununla birlikte Kamu Yönetimi Temel Kanunu taslağı ile hedeflenen piyasa merkezli kamu yönetimi modeli doğrultusunda eğitim hizmetinin MEB’den alınarak, il özel idaresine verilmesi, MEB’na ise sadece “eğitim öğretim birliğini sağlama ile müfredatı belirleme ve geliştirme” işinin bırakılması öngörülmüştür. Tasarı eğitimin finansmanını tamamen yerel topluluklara bırakmayı, bir tür pasif özelleştirmeyi öngörmektedir. Bunun için “Eğitim Bölgesi ve Kurulları Yönergesi” ile Türkiye genelinde 1516 eğitim bölgesi oluşturulmuştur. Aynı tasarı ile öğretmen istihdamında kadrolu öğretmenlikten sözleşmeli öğretmenliğe geçiş hedeflenmiştir. Ancak tasarı kabul edilmemesine karşılık parça parça uygulanmaya başlanmıştır (Sayılan, 2007:73).

Son olarak Temel Eğitimi Destekleme Projesi kapsamında, 2005 yılında uygulamaya başlayan yeni ilköğretim müfredatı ile eğitimin içeriği, hem piyasanın ihtiyaçlarına yanıt verecek biçimde, hem de post modern eğitim-öğretim yöntemleri ve bilim anlayışı temelinde yapılandırılmıştır. Girişimcilik, bilinçli tüketici, kariyer planlama, liderlik vb. eğitimin hedefleri içine alınmış, olasılıkçı, rölâivist bilme ve öğretim yöntemleri benimsenmiştir (İnal, 2008:190-191). Böylece küreselleşmenin ideolojisi olduğu iddia edilen yeni liberalizm doğrultusunda girişimci yurttaş yetiştirilmesi planlanmıştır.

2.2.3. Küreselleşme ve Eğitim

Küreselleşmeyi getiren önemli faktörlerden biri, bilgi ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmelerdir. Geçerli bilgi ve teknolojinin üretimi ve kullanımı ise, toplumların eğitim sistemlerinin etkililiğine bağlanabilir. Bu nedenle, eğitim, küreselleşmeye neden olan temel unsurlardan biri olarak görülebilir. Küreselleşme öncesi tüm teorilerde kalkınma, refah, gelişme gibi olguların sağlanabilmesi için eğitim sisteminin ana hareket noktası olduğu kabul edilmekteydi. Özellikle teknolojiyi üreten ve ideolojileri belirleyen merkez ülkeler kendi kültürlerini yaygınlaştırabilmek için çevre ülkelerdeki eğitim sistemlerini modernleştirmeyi amaçlamışlardır (Oktik, 2002:107).

Eğitim ile küreselleşme arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğu, küreselleşen dünyanın eğitim sistemlerini yenileşmeye zorlarken, eğitim alanındaki gelişmelerin de küreselleşme sürecine hız ve yön verdiği belirtilebilir. Aslında, küreselleşmeyi doğuran temel faktörlerin altında da yatan olgunun eğitim olduğu, diğer bütün alanlardaki gelişmelerin öncelikle eğitimden etkilendiği düşünülebilir. Bu nedenle, küreselleşen dünyada toplumların geleceğinin, ulusal ve uluslararası rekabetin sonucunun, bireylerarası iletişim ve etkileşimin kalitesinin, dünya pazarlarında üstünlüğün, eğitime ve dolayısıyla okullara büyük ölçüde bağlı olacağı söylenebilir. Yaşanan bu gelişmelerin devlet yapılanmasının eğitime bakış açısını da değiştirdiği iddia edilmektedir.

2.2.3.1. Küreselleşme Sürecinde Devlet Eğitim İlişkisi

Küreselleşmenin ve ideolojisi yeni liberalizmin eğitim üzerindeki etkisi veya sonuçları, tartışmasız ideolojik aygıt olan eğitimin ulus-devlet içindeki konumunun saptanmasıyla ortaya konulabilir. Modern çağın siyasi örgütlenme biçimi olan ulus-devletin üç unsurunun (toplumsal, siyasal ve ekonomik) kurgulanmasıyla tanımlanması, ulus-devletin ideolojik aygıtı olan eğitimi de bu üç unsuru kurgulayacak şekilde konumlandırmıştır. Bu bağlamda eğitimin birinci amacı siyasaldır. Çünkü ülkelerin eğitim siyasalarıyla yönetimlerinin niteliği arasında sıkı

bir ilişki vardır. Örneğin Modern Türk Ulus Devleti kurulduğunda öncelikle eğitim sorununu ele almış ve eğitime yeni bir anlam kazandırmıştır. Cumhuriyetin ilanından dört ay gibi kısa bir süre sonra başlatılan güçlü bir atılımla Türk Eğitim Sistemi köklü biçimde değiştirilmiştir.

Eğitim, içinde bulunduğu toplumun sürekliliğinin bir aracı olması, mevcut yönetim yapısı ile eğitim sistemini doğrudan birbirine bağlamaktadır. Devletin ideolojik aygıtı olan eğitim, siyasal anlamda ülkenin yönetim sistemine uygun yurttaşlar yetiştirmek ve düzenin sürekliliğini sağlamakla görevlidir. Bununla birlikte modern devlet yapılanmalarının egemen biçiminin demokrasi olması, eğitim sistemine, demokratik yönetimin gerektirdiği liderleri yetiştirme işlevini de yüklemiştir. Aynı zamanda okul, ululaşma aracı olan oy hakkı ile yurttaşların siyasal sürece katılabilmelerini, siyasal hak ve sorumluluklarını yerine getirmelerine de katkıda bulunmaktadır.

Birey, toplumsal-kültürel dünyaya katılıp medeniyete katkı yapmayı insansal bir etkinlik olan eğitim sayesinde gerçekleştirmektedir. Eğitim, bireyin çevresiyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan ve yaşamının tümünü kapsayan bir niteliğe sahiptir. Bireyin içinde yer aldığı gruplarla bütünleşme çabasına girdiği her durumda eğitim söz konusudur. Çünkü eğitim, insanı temel almakta ve onun öğrenmesiyle başlamaktadır (Uluğ, 1999:1). Böylece bireyle toplum arasındaki ilişki eğitimin araçsallığı ile kurulmaktadır. Birey, içinde bulunduğu toplumla bütünleşebilmek için toplumun değer ve normları doğrultusunda öğrenme yeteneğini kullanarak davranışlarını değiştirmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla eğitim, genel anlamda rastlantısal olmayan bir davranış değiştirme sürecine karşılık gelmektedir. Daha kapsamlı bir tanımla eğitim, kişinin zihni, bedeni, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi ya da ona bir takım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüdür (Akyüz, 1985:2). Diğer taraftan toplum da devamlılığını sağlamak için eğitim kurumlarını kullanır (Kongar, 1989:72). Eğitim kurumları yoluyla var olan toplumsal yapının yeniden üretilmesini sağlayan hâkim fikirler, bilgiler, ideolojiler, davranış kalıpları, roller ve beceriler yeni nesillere aktarılmaya

çalışılır. Bu anlamda eğitim kurumları, her şeyden önce bireylerin benliğini, bedenini, kişiliğini, algısını ve zevklerini şekillendirmeyi ve biçimlendirmeyi amaçlar. Aynı zamanda toplumsal yapı dikkate alındığında, eğitim kurumları, eğitsel ve kültürel sermayenin yaratıldığı, aktarıldığı ve dönüştürüldüğü toplumsal yapılardır. Bu doğrultuda eğitim alanı, toplumsal hareketlilik ve tabakalaşma açısından kritik öneme sahiptir; yeni kuşakların gelecekte ne tür mesleklerde, statülerde ve rollerde yer alacağının belirlenmesinde büyük bir işleve sahiptir ve toplumsal hiyerarşinin şekillenmesine katkı yapmaktadır (Şen, 2007:334).

Eğitim, temelde kültürel-toplumsal bir etkinliktir ve bireyin topluma uyumunu yani toplumsallaşmasını sağlamakla ilgilidir. Eğitimin temel amaçlarından biri, bireyleri yaşayacakları çağa uygun, topluma yararlı olarak yetiştirmektir. Aynı zamanda demokratik yönetimin biçiminin tüm kurum ve kurallarıyla işleyebilmesi, eğitime çok önemli görev ve sorumluluklar yüklemektedir. Bu bağlamda, bireyin kalkınmaya uyumunu sağlamak da yine eğitimle gerçekleştirilmektedir. Ulusun modern dönemin sonucu olduğunu kabul eden ve eğitimle ulus arasında bağlantı kuran Gellner'e göre sanayi devriminden sonra iş sürecinin değişmesi ve bu süreçte kas gücünün yerine beyin gücünün kullanılması, eğitime ulusal kültürün yaratılmasının yanında ekonomik görevler de yüklemiştir. Böylece açık sistem olan eğitim sistemi en büyük girdisi olan bireyi, devletin ideolojisi çerçevesinde işleyerek topluma çıktı olarak sunmakta, onları iyi üretici ve tüketiciler olmasını sağlamaktadır (Uluğ, 1999:20). Bu, eğitimin ekonomik amacını yansıtmaktadır. Diğer taraftan bireyin eğitimden beklentisi, hak ettiği diplomanın bir iş bulma aracı olmasıdır. Aynı zamanda bireyin eğitimi sırasında kazandığı bilgi ve beceri, onun bir meslek elemanı olarak yetiştirilmesi, devletin de üretim sisteminde gerekli olan insan gücü ihtiyacının giderilmesini gerçekleştirmektedir.

Küreselleşme ulus-devlet etkileşiminde, küreselleşmenin eğitime yansımaları eğitimin ideolojik konumuna ilişkindir. Çünkü ulus-devlet açısından eğitimi önemli kılan devletin meşruiyeti olan ulusu yaratan en önemli aktör olmasıdır. Gerçekte okul, kurumsallaştığı günden itibaren Harvey'in deyimi olan zaman-mekân sıkışmasını kendinde barındırmaktadır. Okul, zamana gerek kalmadan, yaşamadan ve

yaşatmadan, mümkün olan en kısa sürede en hızlı bir şekilde öğrencilerin, ideoloji doğrultusunda düşüncelerini sağlamakta, ulusal norm ve değerleri öğrencilere aktarmaktadır. Devlet tarafından merkezileştirilen ve ulusallaştırılan okul, Fransız Devrimi'nden bugüne ulusal yapıya yurttaşlar yetiştiren bir işletme tarzı olmuş, ulusal ekonominin temel ilkelerine bağlı kalmıştır. Wallerstein'in, ideolojilerin halk kitlelerini kontrol altında tutmak için ortaya çıktığı tezi dikkate alındığında ideolojik aygıt olan eğitimde hem ulusal denetim, hem de ulusal yapıya uygun kişilik ve kimlikleri bireylere kazandırmaktadır. Çünkü okulun girdileri olan öğrenciler sisteme dâhil olduklarında, kendi hayatlarının, duygularının, istemlerinin, davranışlarının sürekli sınırlandırıldığı bir yapı ve duyulanımla karşı karşıya kalmaktadır. Dersler, teneffüsler, giriş-çıkışlar, ödevler ve hayatın olası pek çok yönü; tuvaletlerine, esnemelerine, öksürüp aksırmalarına, giyim kuşamlarına kadar; şakalaşmalarına ve arkadaşlarıyla göz göze gelmelerine kadar gözetim ve denetim altındadır. Okulda öğrenci ve çalışan diğer personel programlanmış bir yaşama, önceden tanımlanmış bir dünyaya sıkışmış durumdadır. Ulus-devlet açısından eğitimi önemli kılan da bu özelliğidir.

Eğitim ile bireylere kazandırılan bilgi, beceri ve yetenekler; bunları kazandırmanın yol, yöntem ve araçları zaman içinde aynı toplumda farklılıklar gösterdiği gibi, aynı tarihsel zamanda farklı toplumlar arasında da farklılıklar göstermektedir. Bunların yanında, eğitime biçilen rol ve eğitime ilişkin beklentiler de toplumsal biçimlenmenin tümüne göre farklılaşmaktadır (Soydan, 2007:182). İçinde bulunulan yüzyılın temel özelliği teknolojinin hızla değişmekte oluşu ve buna paralel olarak da sosyal kurumların yapı ve işleyişlerinde önemli değişiklikleri gerekli kılmasıdır. Eğitim de sosyal bir kurum olarak bireyi değişimlere karşı hazırlamakta; ona toplumsal rol kazandırmaktadır. Altınışik (1998:1)'a göre eğitim, yaşanan bu hızlı değişim nedeniyle devingen bir boyut kazanmakta ve sürekli yenilenmek durumunu gerekli kılmaktadır. Teknolojide yaşanan hızlı değişim belli bir süreye değin bireye kazandırılan bilgi ve becerilerin o süreden sonrası için de yeterli ve geçerli olabileceğini mümkün kılmamaktadır. İşte bu durum, gerek bireye gerekse bireyleri yetiştirmekle yükümlü bulunan eğitim kurumlarına değişimi yakalama ve izleme bakımından büyük bir sorumluluk getirmektedir. Küresel dönem, dünyada

büyük dönüşümlerin yaşandığı bir süreç olduğundan; gelişen bilim teknolojisine göre biçimlenmekte olan bilgi toplumunda kas gücü, beyin gücü ile yer değiştirmektedir. Hız, esneklik, katılımcılık, yaratıcılık, iletişim, küçülme yeni dönemin sloganlarıdır. Bu kavramlardan her biri bireyin daha çok yetki, daha çok sorumluluk ve daha üstün beyin gücü kullanımını işaret etmektedir. Bilgi toplumunun insanı; geniş düşünce ufkuna sahip, bireysel yeteneklerini geliştirebilen, öncelik kullanabilen, çok yönlü, değişime ve hıza uyum sağlayabilen, öğrenmeyi öğrenen insan olacaktır. Bu hızlı değişim döneme damgasını vuran bilginin kendi doğasından kaynaklanmakta ve bilgi sermaye haline gelmektedir. Özellikle gelişmiş ülkeler bağlamında bilgi evrenselleşmekte ve bilgiyi oluşturan ve elinde tutanlar bilgiyi pazarlama işlevini yürütmektedir. İnsan gücünün bilgi birikimiyle ölçüldüğü bu süreçte ülkeler arası iş gücünde yatay geçiş kolaylıkla sağlanabilmektedir. Bu bağlamda gelişmiş ülkeler yarışçı, sömürü sonrası ve küresel bir pazarla yeniden yararlanarak, daha fazla öğrenciyi değişik isimler altında barındırmayı hedeflemektedir (Oktik, 2002:110).

Eğitimde yaşanan değişim sadece içerik ile sınırlı kalmamakta, aynı zamanda eğitimin kurumsal yapısını da değiştirmektedir. Yaşanan değişimin temel nedeni içinde bulunulan dönemin yani küreselleşmenin yarattığı koşullardır. Küreselleşme, ekonomi temelli bir süreç olması dolayısıyla dar anlamda ekonomilerin artan ölçüde bütünleşmesi olarak ele alınmaktadır. Kavram, Şaylan (1995:67)'a göre, kapitalizmin uzun tarihsel gelişimi içinde değerlendirildiğinde sistemin kriz karşısında yeniden yapılanmasına denk düşmektedir. Kapitalizmde kriz asıl olarak kâr hadlerinin düşmesinden kaynaklanmakta olup, eğer kendiliğinden aşılamayacak kadar derin ve etkileri ekonomi yanında siyasal ve toplumsal alanlarda da önemli ölçüde gösterirse bir yeniden yapılanma kaçınılmaz hale getirmektedir. Yeniden yapılanma ise, krizin aşılmasına olanak sağlayacak biçimde, toplumun ekonomik, toplumsal ve siyasal yönden köklü bir değişimden geçirilmesi anlamına gelmektedir. Refah devletinin içerisine girmiş olduğu bu bunalım, aynı zamanda refah devletinin yaratıcısı olan liberalizmi de tartışma konusu yapmakta ve beraberinde yeni-liberalizm anlayışı gündeme getirmektedir. Nitekim yeni-liberalizmin kurucularından olan Friedman, Hayek ve Buchanan gibi kimi iktisatçılar, Keynesyen İktisat Okulunun müdahaleci devlet anlayışını eleştirmekte ve devletin rolünün iç güvenlik, dış güvenlik ve adalet

gibi hizmet alanları ile sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadırlar (Dağdelen, 2004).

2.2.3.2. Küreselleşmenin Eğitim Üzerine Etkilerinin Arka Planını Oluşturan Yeni Liberal İdeoloji

Kapitalizmin bilişim ve iletişim teknolojilerinin sunduğu olanakları kullanarak mekânı zaman aracılığıyla yok etmeyi başardığı öne sürülebilir. Yeni açılan mekânlara biçim veren yeni-liberal politikalar, üretimin, ticaretin, mali sermayenin, iletişimin, yönetimin ve denetimi uluslararasılaştırmak için 1980 sonrası, özellikle 1990’lardan sonra kamu kesiminin daraltılmasını ya da tasfiyesini odağına alan serbestleştirme, kuralsızlaştırma ve özelleştirmeler ile sürdürülmektedir. Amin’e göre yeni-liberalizm hakimiyetini beş temel alandaki tekel sayesinde sağlamaktadır; dünya finans pazarlarının denetimi, medya ve iletişim tekelleri, teknolojik tekel, gezegenin doğal kaynaklarının tekelci kullanımı, kitlesel yok etme silahları üzerinde tekel (2000:42-44). Yeni döneminin ideolojisi yeni-liberalizm, küreselleşme söylemi ile sermayenin üretimi yönetme ve denetleme yetkisini sınırsızlaştırma, kitle iletişiminin kontrolünü ve denetimini tekeline alma ve sınırları aşma kapasitesi kazanma hırsını gizleme olanağı bulmaktadır.

Yeni liberalizmin ideolojik kökenlerini klasik liberalizmde bulmak mümkündür. Adam Smith, Burke, Humboldth, John Stuart Mill gibi klasik iktisatçıların öne sürdükleri ideoloji, doğal uyuma ve bütünleşmeye sahip olan meta üretim ve değişim sistemine, dışarıdan hiçbir şekilde müdahale edilmemesidir. Bu çerçevede devletin görevi; piyasa mekanizmasının işleyişini güvence altına almak, gelişiminin önündeki engelleri kaldırmak, bunun dışında asla piyasaya dokunmamaktır. “Görünmez el” ve “Laissez-faire” (bırakınız yapınlar) anlayışı bu çerçevede liberalizmin en temel sloganıdır. Ancak müdahaleci olmayan devlet anlayışı, kapitalizmin 1929’daki yapısal krizi ve devamında refah devleti anlayışı ile birlikte bir müddet kesintiye uğramıştır. Refah devletinin krizine koşturarak gelişen yeni liberalizm; kapitalizmin son yapısal kriziyle birlikte uygulama alanı bulmuştur (Dağdelen, 2004). Özellikle ekonomide liberallik anlamında klasik liberalizmin ana

ilkelerine dayanan yeni liberalliğin özelliklerini tanımlarken, klasik liberalizm ve yeni liberalizm arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Eğitim siyasalarını ve eğitim alanında küresel dönemde gerçekleşen dönüşümleri anlamak için bu farklılıklar kesinlikle gereklidir. Çünkü küresel süreçte eğitimin ideolojik boyutunu dönüştüren ve eğitimin yurttaşa kazandırdığı ulusal kimliğin içeriğini değiştiren bu farklılıklardır. Farklılıkların başında klasik liberalizmin bireyi devletin müdahalelerinden özgürleştirerek, devletin gücü konusunda olumsuz bir kavram ortaya koymasına karşılık yeni liberalizmin piyasanın işlemesi için gerekli şartları, yasa ve kurumları sağlamak suretiyle uygun bir piyasa yaratmada devletin rolüne dair olumlu bir yaklaşım göstermesi gelmektedir. Klasik liberalizmde bireyin özerk bir insani doğası vardır ve birey özgürlüğünü kullanabilir. Yeni liberalizmde ise devlet girişimci ve rekabetçi yatırımcı bireyler yaratma peşindedir. Klasik modelde devletin kuramsal amacı, evrensel egoizmi içeren varsayımları, bireyin çıkarlarının aynı zamanda toplum çıkarları olduğunu öne süren görünmez el kuramını ve bırakınız yapsınlar kuralını azamileştiren devletin rolünü kısıtlayıp en aza indirmektir. Klasik liberalizmden yeni liberalizme geçerken işe bir unsur daha eklenmektedir. Çünkü böyle bir geçiş, ekonomideki öznenin, doğası gereği kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden ve görelî olarak devletten özerk bir birey olan “homo economicus” olmaktan çıkıp, devlet tarafından yaratılan ve sürekli olarak karşılık vermeye teşvik edilen “yönlendirilebilir” birey haline gelmesi demektir. Bu kendi çıkarlarını düşünen birey kavramının yerini “yeni liberalizm”in yeni fikirlerinin alması ya da bu kavramın ortadan kalkması demek değildir. Ancak evrensel refah çağında işten hoşnut kalmamanın getirdiği isteksizliğe karşı düşünülen dikkat, gözetim, performans değerlendirme ve genel kontrol biçimlerine gereksinim yaratmasıdır. Bu modelde devlet bireyleri istenen düzeyde ve nitelikte tutma işlevini üstlenerek bireyin kendi başına sürekli girişimde bulunmasını planlamaktadır. Bu ise yönetmeksizin yönetme işidir (Apple, 2007:14-15).

Klasik liberalizm- yeni liberalizm konusuna değinen Wallerstein ise yeni-liberalizmin klasik liberalizmin devamı olmadığını, gerçekte ise yeni liberalizmin küresel dönemin ideolojisi olamayacağını iddia etmektedir. Ona göre, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla yok olan sosyalizm değil liberalizmdir ve dünya tekrar

Fransız Devrimi sonrasındaki duruma, yani üç ideoloji arasındaki mücadeleye geri dönmüştür (2000:53). Yeni liberalizm, yanlış bir küreselleşme retoriği ile donatılmıştır. Bu retorik yanlıştır, çünkü söz konusu ekonomik gerçeklik hiç de yeni değildir (kapitalist şirketlere dünya pazarında rekabet etmeleri yönünde yapılan baskı kesinlikle yeni değildir), ama bu sözde yenilik liberallerin tarihsel ödünlerinden biri olan refah devletinin terk edilmesinin gerekçesi olarak kullanılmaktadır. Yeni liberalizm tam da bu nedenden dolayı liberalizmin yeni bir sürümü olarak görülmemektedir. Bu adı benimsemiştir ama aslında muhafazakârlığın bir sürümüdür ve muhafazakârlık da liberalizmden farklı bir şeydir (Wallerstein, 2000:112).

Küreselleşmeyle birlikte yeni sağ kavramının gündeme gelmesi Wallerstein’i destekler niteliktedir. Yeni liberalizmin sadece ekonomik ilişkiler temelinde değil, sivil toplum ve devlet gibi daha geniş düzlemde de düzenleme yapmayı hedeflemektedir ki bu noktada bir tür hegemonya projesi olan “yeni sağ” gündeme gelmiştir. Yeni sağ ideolojinin temelini piyasanın önceliği ve minimal devlet düşüncesi ile geleneğin, dinin, ailenin ve ulusal kimliğin önemi ve bu kurumların yapılandırılması için güçlü bir devlet fikri oluşturmaktır. Bu anlamda “yeni sağ” liberalizm ve muhafazakârlık arasında imzalanan bir barış anlaşması olarak algılanabilir (Topal, 2002:67). Böylece bir taraftan liberallerin istediği minimal ve piyasacı bir devlet yapılandırılırken diğer taraftan devletin küçültülmesi sonucu devletin boşattığı alanlar muhafazakârlık çevrelerce dolduracaktır.

Wallerstein (1998:9-10) kapitalist sistemde girişimcilerin pazar dışında sermaye kaybına uğrayacakları üç yolu, çalınma, devletleştirme ve vergilendirme olarak belirtir. Kapitalistler çalınmaya karşı güvenlik rolünü devlete aktarma istegindedirler ancak devletleştirme ve vergilendirmeye karşı pek sıcak bakmamaktadırlar. Onlara göre devletleştirme, sonsuz sermaye birikimini sürdürebilmenin önündeki en büyük engeldir. Buna karşılık vergilendirmede makul görülecek bir orana karşı çıkmazlar. Çünkü makul bir vergi devletten hizmet alınması anlamına gelmektedir. Mümkün olduğunca en az vergi ödeyip en fazla hizmet almak esastır. Nitekim refah devletinin sosyal devlet anlayışının gereği vergi gelirlerini sermaye dışı eğitim, sağlık gibi kesimlere aktarması girişimciler için

önemli bir sorundur. Yeni liberal ideolojinin, sermayeyi vergi yükünden kurtarmak ve devleti sosyal devlet işlevinden arınarak, piyasa devleti dönüştürme stratejisi girişimciler tarafından desteklenmektedir. Böylelikle, sosyal devletin sermayeden sağlanan vergi gelirleriyle oluşturduğu kaynağı, sermaye dışı kesimlere eğitim, sağlık gibi sosyal harcamalar yoluyla aktarmasına dayanan geliri yeniden bölüştürme işlevi tersine dönüştürülmüştür. Yani sermayeden olabildiğince az vergi alınacak, bunun yerine dolaylı vergiler yoluyla sermaye dışı kesimlerden alınan vergilerle oluşturulacak kaynak çeşitli isimler altındaki teşviklerle sermayeye aktarılacaktır. Bununla birlikte devlet tarafından yürütülen üretim ve hizmet sunumu, özelleştirilerek ya da ticarileştirilerek kamusal alan bütünüyle piyasalaştırılacaktır. Sonuçta bir taraftan sermayenin üzerindeki vergi yükü kaldırılırken, diğer taraftan kamusal alanın piyasaya açılmasıyla, sermaye birikimi sağlaması için yeni olanak yaratılmış olacaktır (Müftüoğlu, 2003:19).

Kapitalist devlet yapısında siyasal alan ekonomik alan biçimsel olarak birbirinden ayrıldığından, yeni liberal ideolojide bu ayrılığa göre devleti iki boyutta, yani serbest ticaret, rekabet ortamı, deregulasyon, özelleştirme gibi kavramlar çerçevesinde ekonomik, daha fazla demokrasi vaadi çerçevesinde siyasal alanı etkilemektedir. Ancak kapitalist toplumsal gerçeklik ekonomik alana dayandığından ekonomik liberalizasyon sonuçta siyasal liberalizasyonu da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla yeni liberal siyasalar görünüşte farklı olsalar da etkileri bakımından bir bütünlük sergilemektedir. Siyasal alan işlevlerinin bir kısmını ekonomik alana bir kısmını da ulus üstü yapılara bırakarak daraltılmakta, geri kalan işlevleri verimlilik, hesapverebilirlik ve saydamlık çerçevesinde yeniden yapılandırılmaktadır. Bu durum kamu yönetimindeki paradigma değişikliğinin temelini oluşturmaktadır.

2.2.3.3. Kamu Yönetiminde Paradigma Değişikliği

Diğer kamusal hizmet alanlarında olduğu gibi, eğitim alanının yapısal dönüşümünü çözümleyebilmek, kapitalist küreselleşme sürecini ve küreselleşmenin yön verdiği devletin yeniden yapılandırılmasını kavrayabilmek için devletin reform

siyasalarını ele almayı gerektirir. Bu bağlamda kamu yönetiminin bir alt sistemi olan eğitim yönetiminde küresel dönemde gerçekleşen değişimlerin konumunu saptayabilmek ve bir temele oturtabilmek için kamu yönetimi disipliniinde meydana gelen değişimlerin saptanması zorunluluğunu doğurmaktadır.

Kapitalist devlette siyasal alan-ekonomik alan biçimsel ayrılığında, kamu yönetimi ekonomik alanın biçimlendiricisi olarak konumlandığından yönetsel gerçeklik, toplumsal/ekonomik gerçekliğin bir ürünüdür. Yönetsel gerçekliğin maddi temelini, içinde bulunduğu toplumsal/ekonomik gerçeklik oluşturmakta ve belirlemektedir. Kapitalist toplumsal gerçeklikte, yönetsel gerçeklik, bir taraftan üretim örgütlenmesinin bir unsuru diğer taraftan ise, siyasal alanın dolayım kurumlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır (Akbulut, 2005:214-221). Küreselleşme sürecinin öznelere olan merkez ülkelerde kapitalist toplumsal gerçeklik bir taraftan sahip oldukları üretim güçlerinin yüksek gelişkinliği ve kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyiciliği kapsamında ve diğer taraftan da, kendi aralarında rekabetin sonucu olarak oluşurken; nesne durumundaki çevre ülkelerde özneye dayalı olarak var olmakta ve yayılmaktadır (Akbulut, 2006:160). Küreselleşmeyle birlikte üretim biçiminin yeniden yapılanması sürecinde siyasal ve yönetsel yapılarda buna paralel olarak yapılandırılma sürecine girmiştir. Yönetimde siyasal alanın daraltılması için yönetim sisteminin devreye girmesiyle birlikte karar verme sürecine piyasa aktörlerinin dâhil edilmesi; ulusal düzeyde geleneksel kamu bürokrasilerinin özellikle piyasa üzerinde denetimi kırılmıştır. Aynı şekilde uluslararası düzeyde de, ulusal piyasada devletin etkinliğini azaltmanın bir sonucu olarak sağlanan serbestleştirme ve parlamenter sistem dışındaki teknokratik bir yapı olan üst kurullar aracılığı ile piyasa kurallarının etkin işleyişi, organik bir bağa gerek görülmezsizin, küresel karar alma sürecine eklemlenmeyi olanaklı kılmıştır (Akbulut, 2007b:81). 1980 öncesi “ölçülemez” nitelikli siyasal konu ve toplumsal/örgütsel değerlerin, 1980’den sonra “ölçülebilir” niteliğe dönüştürülmesi sonucu hem siyasal alan özelleştirme ve yeniden yapılandırma uygulamaları sonucu daraltılmış hem de kamu yönetiminin performans temelli örgütlenilerek, performansa dönük bütçe ve personel değerlendirmesinin öne çıkması ile kamu istihdamında, etnik ve dini unsurlara yer verilmiştir (Akbulut, 2006:171,177). Bunun yanı sıra süreçte

işletmecilik tekniklerinin hesap verebilirlik, toplam kalite ve performans yönetimi, şeffaflık gibi değerleri de kamu yönetimine yerleştirilmiştir.

Yeniden yapılandırmanın başlıca hedefleri; devletin iş çevrelerinin çıkarlarına hizmet etmesini garantilemek; devletin iç işlerinin iş hayatına model oluşturmasını sağlamak ve “siyasaları devlet kurumlarının dışına taşımak”, yani devlet kurumlarının seçmenlerden ya da var olan sosyal faaliyetlerden gelecek siyasi baskılara maruz kalması ihtimalini azaltmaktır (Apple, 2007:11). Gerçekte siyasaların devlet kurumlarının dışına çıkarılması küresel döneme özgü bir olay değildir. Woodrow Wilson’ın 1887 yılında yayınlanan “Yönetimin İncelenmesi” başlıklı makalesinde konuyu gündeme getiren ilk isimdir. Ona göre devlet yönetimi siyasetten ayrılarak ele alınmalıdır. Bu düşünce yerleştirildiği zaman yönetim, yeteneğini en iyi biçimde kullanarak yasaları yürütebilecek ve siyasal etkilenmenin dışında kalabilecektir. Wilson, “bir anayasayı uygulamak giderek onu yapmaktan daha güç olmaktadır” diyerek kamu yönetiminin önemi üzerinde durmuş ve yönetimin bu amaçla entelektüel kaynaklara daha çok başvurması gerektiğine dikkat çekmiştir (Ergun, 1997:5).

Kapitalist sistemde belirleyici toplumsal dinamik sonsuz sermaye birikimidir. Ancak bu sistem içerisinde yer alan herkesin sonsuz sermaye biriktirme güdüsüne sahip olacağı anlamına gelmemektedir. Gerçekte çok az kişi bu durumun üstesinden gelebilmektedir. Eğer orta vadede, sonsuz sermaye biriktirme güdüsüyle hareket edenler diğerleri üzerinde hâkimiyet kurabiliyorlarsa o sistem kapitalisttir. Sermayenin sonsuz birikimi beraberinde her şeyin giderek artan hızda metalaşması yönünde bir eğilim göstermektedir (Wallerstein, 1998:6). Sistemin 1970’lerle birlikte krize girmesi, yeni meta zincirlerini gündeme getirmiş, eğitim, sağlık gibi refah devletinin yurttaşa yönelik hizmetlerini bu zince dâhil olmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda refah devletinin ulusun yaratılmasında son derece kritik olan ve ücretsiz olarak verilen bu hizmetlerin metalaşabilmesi için kapitalist devlette siyasal alan daraltılmış ve bu kurumlar özel sektöre devredilmeye başlanmıştır. Duruma gerekçe olarak da öne sürülen temel sav; piyasa sürecinde fiyat siyasaları dolayımında

belirlenen bir eğitim arz ve talebinin, kamusal olarak sunulacak eğitimden kaynakları kullanma açısından daha etkin olacağı yönündedir (Ercan, 1998:27).

2.2.3.4. Kamu Yönetimindeki Paradigma Değişikliğinin Eğitime Etkisi

Küreselleşmenin ideolojisi olduğu iddia edilen yeni liberalizm, aynı zamanda kendi toplumsal oluşumlarını açıklarken, uygulamada yeni kurumsal düzenlemeleri de getirmektedir. DB, IMF gibi uluslar arası kuruluşların, küreselleşme ile birlikte dünyadaki etki alanlarının artması, yeni liberal politikaların hayata geçirilmesi ve dünya geneline yayılması konusunda bu kuruluşların rolünü aynı ölçüde genişletmektedir. Yeni liberalizmin ana düşüncesi, piyasanın önündeki tüm engelleri kaldırarak serbest pazar ilişkilerini ve rekabet ortamını yaratmak olduğundan, kamuya ait olan her türlü hizmetin özel sektöre devredilmesi, piyasaya açılması istenmektedir. Bir kamu hizmeti olarak eğitim de piyasaya açılması istenen kurumlardan biridir. Eğitim, bir taraftan mümkün olduğunca piyasaya açılmak istenmekte, açılmayan kısımlarının ise kamu yönetimindeki yeni yönetim anlayışı doğrultusunda yeniden yapılandırılmakta iken diğer taraftan da yeni toplumsal yapıya göre yeniden şekillendirilmekte, dünya ölçeğinde standartlaştırılmış öğretim programlarının yaygınlaşması sağlanmakta, yeni istihdam politikaları çerçevesinde yetiştirilmek istenen insan gücü söz konusu süreçlere uyarlanmaktadır.

Eğitimde yeni liberal siyasalar, orta ve yükseköğretimin özel faydasının sosyal faydadan daha fazla olduğu gerekçesi ile daha çok temel eğitimin desteklenmesi yönündedir (Ercan, 1998:74). Uluslaşma açısından temel eğitimin desteklenip bütün bireyleri kapsayacak şekilde yapılandırılması, türdeş bireyler olan yurttaşların yaratılmasında bir sorun gözükmemektedir. Ancak temel sorun kamu yönetimindeki paradigma değişikliği sonucu devletin boşalttığı alanların kim tarafından doldurulduğudur. Bunu ise yeni liberal siyasaları destekleyen kesimde görmek mümkündür. Bu durumu en iyi açıklayan Apple'dır. Ona göre “...bir takım ülkelerde bütün sosyal meselelerde ve eğitimde artan bir şekilde yeni bir güç bloğu, yeni bir ittifak ve yeni bir uzlaşma oluşmuştur. Bu güç bloğu; eğitimle ilgili problemlere neoliberal pazar çözümleri öneren pek çok kapital fraksiyon, ortak bir

kültüre ve yüksek standartlara dönmeyi öneren yeni muhafazakar entelektüeller, geleneklerinin korunması konusundaki sekülerleşmeden derin bir kaygı duyan popülist otoriter dini muhafazakarlardan ve yeni yöneticilik ölçülebilir ve değerlendirilebilirlik tekniklerine yönelik bir ideoloji geliştiren yeni orta sınıfın idari ve profesyonel fraksiyonlarından oluşmaktadır.” (Apple, 2002:26-27)

Küreselleşmeyle birlikte üretim biçiminin yeniden yapılanması sürecinde kamu yönetimi ve bunun alt sistemi olan eğitim yönetimi de yeniden yapılandırılma sürecine girmiştir. Bu ise sanayi devrimi sonrası kapitalizmin toplumsal yapıya bağlı olarak gelişen iş süreçlerindeki değişme doğrultusunda oluşturulan eğitim anlayışını ortadan kaldırmaktadır. Özellikle Fransız Devrimi sonrasında genelleştirilen yurttaşlık eğitime başlangıç düzeyinde bilimsel ve teknik bilgi eklenerek gelecekteki vasıflı işgücü yaratma (Amin, 1997:204) düşüncesi değişime uğramıştır. Yerine getirilmeye çalışılan yeni liberal eğitim anlayışı, bireyin zamansal ve mekânsal olarak tüm yaşamını kapsayan eğitimin, bireyin kendini geliştirmesi ilkesinden kazanç ve refah amaçlı eğitime yönelmesine ve eğitimin kapitalist toplumun öze ilişkin dinamikleri doğrultusunda yeniden tanımlanmasına sebep olmaktadır. Bu doğrultuda eğitim kapitalist ekonomik gelişmenin temel değişkenleri olan “etkinlik, verimlilik ve rasyonalite” koşullarının yaratılması amacına yönelmektedir. Böylece sermaye birikimi için gerekli ortamı yaratma adına, kamusal bir hak dolayımında tanımlanan eğitim, kamusal bir hizmet olarak arz edilirken, eğitim hakkı yurttaşlık bilincinin kazanılması ile birlikte eğitimin ilerleyen aşamalarında değişime uğramaktadır. Uzmanlaşan, farklılaşan kapitalist toplumsal yapı için gerekli donanımına sahip işgücünün yaratılmasına olanak sağlayan bir yapı değişikliği gerçekleşmiştir (Ercan, 1998:21-22).

Yine bu çerçevede eğitimi piyasalaştırmanın altyapısını hazırlamak amacıyla, eğitim yönetiminde yerinden yönetim ve yerelleşme siyasaları gündeme gelmiştir. Yerelleşme tartışmaları bir yandan eğitimde ve okullarda kaliteyi artırmak gerekçesiyle sunulurken ve çoğu zaman merkezi yapılara yönelik eleştirileri arkasına alarak, eğitimde özelleştirme politikalarının meşruiyetini sağlamak için kullanmaktadır. Yerel eğitim otoritelerinin eğitim konusunda sorumluluk almaları

durumunda eğitimde kalitenin yükseleceği tartışmaları asıl olarak kamu okullarının özelleştirilmesi ve kamusal denetimden çıkmasının önünü açmakta; daha önce metalaşmamış alanların metalaşması (eğitim ve sağlık gibi toplumsal ihtiyaçlar ile bilim ve kültür alanları) sürecinde yerelleşme tartışmaları önemli bir rol oynamaktadır (Sayılan, 2007:66-67).

Merkeziyetçi yönetim anlayışının, aşırı şekilde bürokratik özellikler sergilemesi, yerel taleplere ilgisiz kalması ve aşırı kuralcı olması nedeniyle eleştirilmesi sonucunda okul yönetim yapılarında da yeniden yapılanma sürecine gidilmekte olduğu görülmektedir. Bu siyasaları olumsuz olarak değerlendirenlerin yanında olumlu bakanlarda vardır. Örneğin Özden'e göre eğitimin yerinden yönetilmesi bugünün devlet anlayışı içerisinde bir zorunluluk olmaktan öte bir ihtiyaçtır. İnsanların kendi gelecekleri hakkında söz söyleme hakkına sahip olabilmesi için merkezi yapının zayıflatılması, devletin küçük işletmeci rolünden çekilip, "ulusal eğitim siyasalarının tespit ve takipçisi" olarak şekilde kendini konumlandırılmalıdır. Böylece halk karar verme sürecine katıldığı için ödediği vergilerin takipçisi olacak, mahallindeki okulu kendi okulu gibi sahiplenecek, sıkıntısı çekilen okul binaları gibi birçok yoksunluk giderilmiş olacaktır (2002:23-26). Yerelleşme süreci okula-dayalı yönetim, okul merkezli yönetim, etkili okul ve kendi kendini yöneten okul gibi yeni sayılabilecek eğitim ve okul yönetimi anlayışının doğmasına yol açmış gözükmektedir. Bunlardan okul merkezli yönetim, eğitimi geliştirmek amacıyla okul düzeyindeki yetki ve sorumlulukların artırılmasına dayalı olarak oluşturulan bir sistem (Erdoğan, 2004:97); etkili okul, okulda mükemmelliği yaratma ya da mükemmel okulu yaratma yollarını bulma, yani bütün öğrencilerin öğrenebileceği en uygun öğrenme çevresinin yaratıldığı okul (Balcı, 2002:50); okula dayalı yönetim, karar alıcı ile uygulayıcıyı birbirine yaklaştırmak için okulla ilgili kararların okula en yakın insanlar tarafından alınması (Özdemir, 2000:40) olarak tanımlanmaktadır. Bu anlayışların ortak özelliği okulları verimli kılmak, sivil toplum örgütlerini ve yerel yönetimleri sürece dâhil etmek, okulun finansman sorununu çözmek, demokratikleşmeyi sağlamak olarak sayılmaktadır.

2.2.4. Küresel Dönemde Eğitim-Ulus Etkileşiminin Değişkenleri

Ulus devlet yapılanmasında eğitim ve uluslaşma ilişkisi ideoloji üzerinden kurulmaktadır. Devlet, uluslaşma süreciyle sınırları içinde yaşayan bireylere bir kimlik kazandırmakta ve bu kimliği yeniden üretmede, eğitime biçimlendirici bir görev yüklemektedir. Çünkü devlet ve ideolojiden beslenen eğitim, sahip olduğu bireyin davranışını değiştirebilme yeteneği sayesinde ulusun yaşam biçimini, kültürünü gelecek kuşaklara aktararak, biyolojik sürekliliğe ulusal süreklilik boyutunu ekleme gibi bir işleve sahiptir. Nitekim ulusla eğitim arasındaki ilişkide ulus bağımsız eğitimde bağımlı değişkendir. Eğitimin niteliği büyük ölçüde ulusal değerler tarafından belirlenmektedir. Bunu belirleyen, yani uluslaşma bağlamında devletle eğitim ilişkisini kuran ve eğitimi yönlendiren ideolojidir. Küreselleşme ise yerele ve evrensele yaptığı vurguyla eğitimi yönlendiren ideolojiyi zayıflatmakta ve değişkenleri aracılığıyla eğitim-ulus ilişkisini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu değişkenlerin başında Postmodernizm gelmektedir.

2.2.4.1. Postmodernizm

Küreselleşme, evrensel kültürel kodlar oluşturarak ulusların farklılıklarını azaltan, azınlık/kültürel hakları ön plana çıkararak ulus-devletin kültürde ve kimlikte yarattığı homojenliği sarsan ve kamusal alan anlayışında sivilleşmeye yol açan bir süreç görünümündedir (Çaha, 1998:74). Sürecin ideolojik altyapısını postmodernizm oluşturmaktadır.

Postmodernizm, kültürel söylemin yeniden tanımlanmasında, heterojenliği ve farklılığı özgürleştirici güçler olarak öne çıkmaktadır. Postmodernist yaklaşım, her sorunun tek bir doğru cevabı olduğu düşüncesini yadsımakta, aksine, her sorunun birden çok doğru cevabı olabileceğini yada hiç doğru cevabı olamayacağını öne sürmektedir. Ussallık, merkezcilik ve bütünselliğe karşı merkezden kaçışı, orantısızlığı, çoğulculuğu, bölünmeyi ve parçaları ön plana çıkaran postmodernizm benzerliklerden çok benzemezlikler ve farklılıklar ile alt kültürler üzerine odaklanmaktadır. Modernizmin merkezci, ussal, “düşünüyorum, o halde varım”

diyen bireyin yerini marka bağımlısı, bireyselliği ön plana çıkaran, çok fazla bilgilendirilmeyen ve her şeyi televizyonda sunulan gibi algılayan birey almaktadır. Aynı zamanda postmodernizm evrenselciliğe de karşıdır. Kurallar yıkılmalı kaldırılmalıdır. Bu yönüyle anayasal kurumlar (kamu yönetimi) evrenciliği savundukları için yok edilmelidirler. Ulusal devlette bunlar arasındadır. Önemli olan büyük bir toplum değil, bu toplumu oluşturan topluluklardır. Bu yönüyle postmodern toplumda ayrımcılığa, dinci mezhepçiliğe, dilde farklılığa sıcak bakıldığı söylenilebilir (Ergun, 1997:13). Süreçte ulusun yapısını etkileyen birçok unsur göze çarpmaktadır. Bunların başında küresel kitle kültürü (popüler kültür), etnik canlanma ve mikro milliyetçilik, çok kültürlülük ve ulus-üstü yurttaşlık uygulamaları ve imtiyazlı yurttaşlık talepleri gelmektedir.

2.2.4.2. Küresel Kitle Kültürü

Ulusun özgün bir kimliğe sahip olarak kalması ve bu kimliğin devamlılığının geliştirilerek sağlanması gibi esaslar açısından hızla yaygınlaşan ve etki düzeyi yükselen küresel kitle kültürü ulus için bir tehdit olarak görülebilir. Şahin (2007:198) küresel kitle kültürüyle; dünya genelinde ortak davranış ve tüketim kalıplarının oluştuğu, standart bir iş ve yönetim kültürünün yerleştiği ve İngilizcenin diğer dillere nüfusunun arttığı göz önüne alındığında, akıllara “biz” ve “farklılık” esaslarıyla kültürel siyasa izlemenin giderek zorlaşacağını belirtmektedir. Bu doğrultuda uluslaşma sürecinde yaratılan biz ve öteki arasındaki ayırım sonucu oluşturulan ulusal kültür, evrensel kültür ile birleştirilerek ulusal değer ve inançlar ortadan kaldırılmaktadır.

Küreselleşme olgusu ekonomik bir zeminde gelişmektedir. Toplumsal gerçekliğinde ekonomik yapıda oluştuğu gerçeği göz önüne alındığında küreselleşme ekonomik ve siyasal yapıları dönüştürmekte, ekonomiye ve siyasete bağlı olarak değişen diğer toplumsal yapıları yeniden yapılandırmakta ve özellikle kültürel yaşamı piyasacı ve Batı kültürüne ait referanslarla şekillendirmektedir. Küreselleşme olgusuyla birlikte piyasalar, sermayeler birleşmekte ve üretim biçimleri aynılışırken kaçınılmaz olarak merkez ülkelerden ve çok uluslu tekellerden bir kültür de

yayılmaktadır. Berger'e göre yükselen küresel kültürün en görünür biçimde dışa vurulma aracı popüler kültürdür ve bu kültür çok çeşitli şirketler (örneğin Adidas, McDonald's, Disney, MTV vb.) tarafından yayılmaktadır (Berger ve Huntington, 2003:15). Berger, popüler kültürün etkisinin abartıldığı yönündeki görüşü haksız bulmamakla beraber yine de bu kültürün özellikle gençlerin bakış açılarını ve davranışlarını etkilememesinin olanaksız olduğunu söylemektedir (Berger ve Huntington, 2003:15).

Küresel kitle kültürü daha çok; film sanayi, medya, reklâm araçları, müzik klipleri, internet gibi görüntüye dayalı sektörlerle gelişip, yaygınlaşan bir kültürdür. Özellikle iletişim ve ulaşım araçlarında yaşanan teknolojik gelişme ve fiyatların düşmesi, küresel kitle kültürünün tüm dünyayı kapsamada başlıca etkidir. Bu anlamda küresel kitle kültürü bireylerin tüketim alışkanlıklarını tek tipleştirerek hegemonyasını kurmaktadır. Bir başka ifadeyle küreselleşmeyle birlikte tüketim kültürü ön plana çıkarılarak, tüketim alışkanlıkları “kültürel homojenleştirici bir araç” haline getirilmektedir. Kültürel homojenlik, ulusa ait kültürel arka planların göz ardı edilerek, dünya insanları arasındaki kültürel sembollerin takasının hızlanması anlamını taşımakta ve bu süreç, yerel-ulusal kültürde değişmelere neden olmaktadır (Yetim, 2002:131). Özellikle iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeyle birlikte mekânın zaman arıcılığıyla yok edilmesi, günlük yeniden üretime giren meta değişimini köklü biçimde değiştirmiştir. Örneğin sayısız yerel yiyecek sistemi küresel meta dolaşımında bütünleşme yoluyla yeniden organize edilmektedir (Harvey, 1999:334). Bu durum ulusal değer niteliği taşıyan birçok yiyecek maddesini küresel değerlere katmaktadır. Örneğin Fransız şarabı veya İskoç viskisi 1980 öncesi Türkiye'de bazı büyük şehirlerde bulmak mümkün iken, bugün bu ürünleri en küçük şehirde bile bulma imkânı vardır. Her türlü yerel metanın evrenselleştiği dönemde büyükşehirlerin süper market reyonlarında dünyanın değişik ülkelerinin ürünleri bulunmaktadır. Aynı şekilde Çin lokantalarını, Türk dönercisini ya da McDonald's'ı dünyanın her yerinde bulmak mümkündür. Bununla beraber ulusal spor etkinlikleri de küresel çapta yaygınlaştırılarak küresel bir kültür yaratılmaya çalışılmaktadır. En son Japonların milli sporu olan “sumo güreşi” de küresel ölçekte oynanmaya başlanmıştır. Buna karşılık Amerikan futbolu veya beysbol küresel ölçekte oynanan

bir oyun haline getirilmeyip, Amerikalıların ulusal sporu olma özelliğini koruması dikkat çekici bir noktadır.

Küresel kitle kültürünün yaygınlaşmasında bir diğer etken iş süreçlerinde yaşanan değişimdir. Mekânın zaman tarafından yok edilmesiyle devletlerin ve uluslarının arasındaki ilişkiler hem çeşitlilik hem de yoğunluk kazanmaktadır. Ekonomik temelli olan küreselleşmeyle birlikte insanlar dünyanın her yerinde iş bulabilme olanağına sahip olmaktadır. Bu durum birçok meslekte aranan kıstasların uluslararası standartlaşmasını zorunlu hale getirmesiyle küresel bir etiği de gündeme getirmekte ve eğitim aracılığıyla etik değerleri bireylere kazandırmaya çalışmaktadır.

2.2.4.3. Üretim Süreci ve Eğitim

Küreselleşme sürecince üretimde kullanılan teknolojinin hızlı değişmesi, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişin bir uzantısı olarak görülmektedir. Yeni toplumsal yapının gerektirdiği insan gücünün ise yeni teknolojilere ayak uydurabilen niteliklere sahip olması istenmektedir. Böyle bir beklentinin gerçekleşmesinde yani istenilen insan gücünü yetiştirmede en önemli role sahip olan eğitim, bu nedenle tüm yönleriyle yeniden şekillendirilmektedir. Nitekim yeni teknolojiyi kullanabilen insan tüm dünyada aratılan ve tüm ülkelerin koşulsuz olarak yurttaşlık statüsünü vermek istediği insandır. Böylesi bir insana kazandırılması gereken kültürel değerlerde ulusal değil evrensel olmalıdır.

Toplumsal gerçeklik ekonomi temellidir ve ekonomik alanda gerçekleşen her türlü değişiklik toplumsal yapıyı etkilemektedir. Küreselleşme de ekonomi üzerine kurulmuştur ve süreçte yaşanan en büyük değişim üretim sistemlerinde gerçekleşmiştir. Özellikle teknolojik dönüşümün damgasını vurduğu söz konusu değişim, toplumsal yaşamı birçok bakımdan etkilemekte, ulus gibi modern dönemin ürünlerini yıpratacak ulus üstü ve ulus altı yapılanmaları öne çıkaracak birçok yeni uygulamayı beraberinde getirmektedir. Genel olarak kitlesel üretimden esnek üretime geçiş olarak adlandırılan bu değişim, üretim ortamını oluşturan tüm yapılanmanın yeniden tanımlanmasını içermektedir.

Eğitim ve ulus arasındaki ilişkiyi etkileyen bir diğer unsur, üretim sektöründe yaşanan değişimle birlikte şebeke türü üretim sisteminin yaygınlık kazanmaya başlamasıdır. Böylece ulus ötesi şirketlerin tüm dünyaya yayılan fabrikaları, gittikleri ülkelerin eğitim sistemlerini özellikle meslek eğitimini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamda OECD ve Dünya Bankası'nın indirgemeci ve teknikçi "insan kaynakları" ve "insan sermayesi" yaklaşımı, eğitimin her düzeyinde başat hale gelmiştir. Bu anlamda küresel kapitalizm altında toplumsal yeniden üretim için bireyin toplumsallaşması daha çok piyasa ile dolayımlanmış görünmektedir. Bu durum eğitimin her düzeyine yansımakta; ekonominin ve piyasanın talepleri doğrultusunda "insan gücü yetiştirme" hedeflenmektedir. İnsanların ekonomik süreçlerin bilgi ve beceriler yüklenilmesi gereken bir girdisi olarak değerlendiren bu yaklaşımlar içinde kişisel gelişme, verimlilik stratejileri çerçevesinde bireylerin daha hızlı ve etkin niteliklendirilmesine dönüşmüştür. Böylece aydınlanmacı birey modelinin yerini, küreselleşmeci liberal birey modeli almıştır. Ulus-devlet modelinin eğitim müfredatında standartlaştırılan bilgi önemliken, küresel dönemde standartlaştırılan performans önemli hale gelmiştir (İnal, 2008:157). Nitekim, küreselleşen eğitimin yeni müfredatı da ulusal tarih ve kültürde anlam kaybıyla, türdeşliğe karşı farklılığı ve çeşitliliği öne çıkarmakta, tüm dünyaya Amerikan modelinin bireyci yaklaşımı ve öğretim yöntemleriyle yayıldığı görülmektedir. Eğitimin dili de yerellikten çıkmakta, yayılmanın dili İngilizce olmaktadır (Sayılan, 2007:65-66).

2.2.4.4. Alt Gruplar

Ulus-devlet, üst kimlik çerçevesinde alt kimlikleri, etnik yapıları, tarihi ve bölgesel farklılıkları yok etme çabasıyla ön plana çıkan bir model görünümündedir (Şahin, 2007:198). Ulus-devletin çekirdek etni etrafında eritmek istediği alt gruplar, uluslaşma konusunda karşılaştığı meydan okumanın bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Gerçekte aileden sonra toplumsal örgütlenmenin birincil örnekleri olan gruplar, bireyleri yalnızlıktan, yetersizliğin verdiği aşağılık duygusundan, tecrit edilmişlikten, hareketsizliğin alışkanlık haline gelmesinden ve ahlaki boşluktan kurtarmaktadırlar. Bireylerin önce "adlandırılabilir" bir kümenin üyesi olmalarını,

sonrada sayısız kümenin toplamı olan bir ulusun üyesi olmalarını sağlamaktadır. Bireyler, bu karmaşık üyelikler bağı içinde alt ve üst kimliklerini bulmakta veya edinmekte; kişilik kazanmaktadır (Ergil, 1995). Küreselleşmeyle birlikte eritilmek istenen bu alt gruplarda tekrar canlanma yaşanmaya başlamıştır. Wallerstein (2003:14)'e göre küreselleşme olarak tanımlanan süreçte her biri bir kimlik çevresinde dayanışma kuran ve kendilerine benzeyen diğer grupların yanında ve karşısında hayatta kalma mücadelesi veren savunmacı grupların inşası hız kazanmıştır. Wallerstein bu grupların siyasi sorununu, insanların karşılaştıkları sorunlar karşısında çaresiz kalmaları ve bu grupları sorunların çözümünde araç olarak görmeleri olduğunu iddia etmektedir. Gerçekte ise Wallerstein, bu durumu siyasi açıdan muğlâk bulmaktadır. Çünkü bu grupların sorunlar karşısında takınacakları tavır, devletlerin çöküşüyle ortaya çıkan boşlukları doldurarak düzeni koruma yönünde olması; dönüşüme aracılık etmelerinin tek yolu ise devletin bu işlevini üstlenmemelidir.

Wallerstein, insanların gruplara yönelmesinin nedenini devletler veya devletlerarası sistemin etkinlik kaybetmesine bağlamaktadır. Ona göre gruplar, devletlerin “evrenselciliği” zayıf katmanların unutulmasını ya da bastırılmasını gündeme getirdiği, liberal reform bir serap olduğu için, devletlerin başarısızlığa uğradığı duyumsamasının ve demokratikleşme fenomeninin ürünleridir. Dolayısıyla bu gruplar sadece yoğunlaşmış bir korku ve hayal kırıklıklarının değil, aynı zamanda eşitlikçi bilinç artışının da ürünüdürler ve bu nedenle çok güçlü çekim noktasıdırlar (Wallerstein, 2003:49).

Görüldüğü gibi Wallerstein, grupları sadece bir sorunla karşılaşan ve bu sorunun çözümünde ortak hareket eden insan birliktelikleri olarak görmemektedir. Ona göre gruplar çok çeşitli etiketlere sahip olabilir. Yani etnik, dinsel, dilsel gruplar, cins ya da cinsel tercih grupları, çeşitli nitelendirmelere bağlı “azınlıklar”. Ancak bu durum yeni bir şey değildir. Yeni olan bu grupların, tanım itibariyle birçok grubu (eşitsiz sıralanmış olsalar da) barındıran bir devlette, yurttaşlığa ve katılıma alternatif olarak görülmelerinin derecesidir.

2.2.4.5. Çok Kültürlülük

Küresel dönemde ulus inşasını etkileyen bir diğer etken çok kültürlülüktür. Oysa “herhangi bir toplumu oluşturan birey ve sosyal grupların dil, din, ırk, tarih ve coğrafya açısından farklı kökenlerden gelmesine dayanan” (Talas, 2008:35) çok kültürlülük olgusu küresel döneme ait değildir. Ortak sınırlarda ve siyasal birliktelik içinde yaşayan toplumlara özgüdür. Bu anlamda farklı etnik ve kültür kümeleri arasında varılan siyasal mutabakatın ürünü olan ulus-devlet de (Ergil, 1995) kuruluşunda çok kültürlülüğe dayanmaktadır. Çünkü çok kültürcülük çoğulcu söylemi desteklemektedir. Bu tüm yurttaşların eşit olduğunu ve tüm yurttaşların kendi kimliklerini koruyabilmelerinin sağlanmasına, atalarıyla gurur duymalarına ve ait olma duygusuna ilişkin temel bir inançtır. Çok kültürcülük ırksal ve etnik uyumu, kültürler arası uyumu teşvik etmekte, ancak gettolaşmayı, nefreti, ayrımcılığı ve şiddeti desteklememektedir. Tüm yurttaşların ulusun toplumsal, ekonomik ve siyasal etkinliklerinde aktif bir parça olmalarını teşvik etmektedir (Benton, 2007:123).

Ulus-devlet yapılanmasında, ulusu oluşturan her kültür kümesi, kendi özel ve özgün yaşam alanını belirlerken, bu özgürlüğün güvencesi olan toplumun kolektif/ortak normlarını, istemlerini ve ihtiyaçlarını karşılamak yükümlülüğünü, ulusal bir bütünlük sağlamak için zorunlu olarak üstlenmiştir (Ergil, 1995). Ulus-devletin toplumsal yaşamın geniş çerçevesini çizen, bireylere yurttaşlık hakkı ve sorumluluğu sunan, kolektif normlar ve anayasal düzene vücut veren hukuk sistemidir. Toplumsal kurumlar, bu çerçevede yerlerini almakta ve çalışmaktadır. Toplumun organik işbölümünden mahrum hiçbir grup, ne kadar büyük olursa olsun, çağdaş yaşamda tek başına kendine yetememektedir. Bu yetmezlik, toplum çapında oluş(turul)an işbölümünün varlık nedenidir. O nedenle, her biri kendi yaşam alanlarını oluştururken, tüm yaşam alanlarının ve tarzlarının güvencesi olan devletin ne demek olduğunu ve devlete bağımlılık sorumluluğunu bütün kümeler anlamaktadır. Bu anlayış, bir ulusun, olgunluğa eriştiğini göstermektedir. Artık ulus-devletin doğumu hazır demektir (Ergil, 1995). Nitekim, ulus-devletin çok kültürcülük anlayışı devletlerin yapılanmalarına göre değişmekte ve bu durum küreselleşmeyle birlikte çevre ülkeleri açısından olumsuz bir durum teşkil

etmektedir. Çünkü çok kültürcülükte bireysellik ile herhangi bir topluluk (kültür veya soy kümesi) üyesi olma nitelikleri, birlikte işlemesi, birlikte varlıklarını sürdürmesi ve siyaset hayatına da birlikte girmeleri gerekmektedir. Bu birlikteliğin ne oranda sağlıklı ve demokratik olmasını, onlara karşı devletin aldığı tavır ve sağladığı olanaklar belirlemektedir (Ergil, 1995). Merkez ülkelerinde çok kültürlülük, ekonomik ve sosyal eşitliğin sadece ürünü değil aynı zamanda onları yasal güvenceye kavuşturmanın programıdır. Buna karşılık çevre ülkelerinde daha çok birer tasarım niteliğinde olan ve zorlama bir anlayışla ortaya çıkarılan kültürel çeşitliliği ifade eden çok kültürlülük anlayışı vardır. Bu ülkelerin, köken bakımından çok fazla çeşitlilik arz etmese de (Talas, 2008:37) farklı toplumların sorunlarını siyasi alana taşıyacak hukuksal bir yurttaşlık ve merkez ülkeleri gibi gelişmiş bir demokrasi anlayışına sahip olmamaları her zaman sorunlara yol açmaktadır. Aynı zamanda ülke geneline yayılmış bir üretim sisteminin olmaması, toplumların ulusal birliktelik kurmalarında bir diğer engeldir.

Çok kültürlülük küreselleşmenin ideolojik uygulama alanlarının en önemlilerinden birini teşkil etmektedir. Çok kültürlülük ideolojisi ile alt kültürlerin ön plana çıkarılma çabaları, ulus-devletin ulusunun birlikteliğini sağlayan üst kültürün ve ulusal kimliğin aşınması durumu, ulus-devletin çok kültürcülüğe bakış açısına göre değişmektedir. Bu anlamda çok kültürlülük ulus-devlet modelinin değil bu modelle özdeşleşin asimilasyon tarzı kültür siyasalarına karşı bir durumdur. Modelin temel unsurlarından ulusal kimlik muhafaza edinmekte, bireyler toplumsallaşırken alt kimliklerini de kullanabilmelerinin önünün açılmasıyla ulusal kimliğin daha sağlam tesis edileceği düşünülmektedir. Ancak bu bakış açısının bir ürünü olan radikal demokrasi bir üst kimlik olmasına değil, üst kimlik içinde veya altında farklı toplumsal kimliklerin erimesine karşı çıkmakta, üst kimlik şemsiyesi altında farklılık ve özgünlüklerin korunmasını ifade etmektedir (Türküne, 2003:502-504).

Büyük oranlara varan göçlerin ve farklı ülkelere yayılmaların desteğiyle artan çok etniklik ve çok kültürcülüğün yanı sıra bireyciliğin de dünya çapında cesaretlendirilmesi (Robertson, 1999:174) uluslaşma önünde görülen bir diğer sorun

olmaktadır. Özellikle uluslararası örgütlerin eğitim, insan hakları, kadın hakları gibi alanlarda bireyciliğe daha çok aracılık etmeleri sorunu daha da artırmaktadır. Çünkü Robertson'un vurguladığı gibi bireycilikten kastedilen siyasal-dünya kültürüyle inşa edilmiş küresel insan modelidir.

2.2.4.6. Küresel Yurttaşlık

Ulus yapısını etkileyen sonuncu unsur, küresel dönemde ortaya atılan çeşitli yurttaşlık yaklaşımlarıdır. Yurttaşlık, Fransız Devrimi sonrasında, halk egemenliğini kullanma yetkisinin en açık biçimde tanınmış olduğu insanlara verilen addır (Wallerstein, 2003:146). Kültürel olmaktan çok hukuki bir karaktere sahip bir kategoriye temsil eden yurttaşlık, bir taraftan devlet sınırları içinde yaşayan insanlardan kimin yurttaş kimin değil ayrımını yaparken diğer taraftan yurttaş olarak kabul edilenler arasındaki çatışmaları (sınıf çatışmasını; ırk, etnik köken, cinsiyet, din, dil açısından ya da ulus/toplum dışındaki başka herhangi bir toplumsal ölçütle tanımlanan gruplar ya da tabakalar arasındaki çatışmaları) ortadan kaldırmakta ya da en azından bulanıklaştırmaktadır (Wallerstein, 2000:124). Ulus-devlet yapılanmasında yurttaşlık kavramı, ulus-devletin meşruiyet kaynağı olan ulusun istikrarlı bir bütünlük oluşturmasını ve devlet içi düzensizliği azaltmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda devletler hukuki çatısını oluştururken yasalarla yurttaşlık kavramını düzenlemektedir. Ancak bu yeterli olmamaktadır. Devletler yurttaşlık sıfatını kazanan bireylere eğitim, kültür ve ordu kurumlarını araç olarak kullanarak ulusal kimlik kazandırma çabası içine girmektedir.

Devletin yasalarla belirlediği yurttaşlık anlayışı çerçevesinde, yurttaşlaştırılan bireylerin yaşadıkları coğrafi sınırlar hiç de açık değildir. Wallerstein bu durumu devletin yurttaş kabul ettikleri ile devlet sınırları içinde belli bir zaman dilimi içinde oturan insanların nicelik olarak tam tamına çakışmadığı şeklinde açıklamaktadır. Devletin içindeki bazı insanlar yurttaş değilken, dışındaki bazı insanlar yurttaştır. Ayrıca, yurttaşlığın kazanılması veya kaybedilmesi konusunda devletlerin, birbirinden farklı olmakla birlikte hepsinin belli kuralları vardır. Aynı şekilde kendi yurttaşları olmayan insanların kendi topraklarına girişini (göç) ve ülke içinde ikamet

eden yurttaş olmayan kişilerin hukuki haklarını düzenleyen kuralları da vardır. Üstelik modern dünya sisteminde göç (içe veya dışa doğru göç) istisnai bir olgu değil, sürekli (ve görece büyük boyutlu) bir olgudur (Wallerstein, 2000:120).

Tikellik ile farklılığa ve evrensellik ile türdeşliğe doğrudan ve dengeli bir ilgiyle yaklaşan Robertson, küreselleşmenin ya da günümüz tüketimci küresel kapitalizminin, giderek dünyayı saran evrenselci arz ile yerel, tikelci talep arasındaki bağlantı çerçevesinde temalaştırılan tikel-evrensel ilişkisinde gizlendiğini iddia etmektedir (1999:167). Robertson'un vurguladığı gibi küreselleşmenin bir taraftan tikelciliğe diğer taraftan evrenciliğe doğru kayması ulus-devletin yurttaşlık anlayışına da yansımaktadır. Evrenselciliğe karşı ulus-üstü, tikelciliğe karşı farklılaştırılmış yurttaşlık yaklaşımları yeni sadakat odakları ve kimlik içeren yapılarıyla klasik yurttaşlık anlayışına karşı meydan okumaktadır. Küreselleşmeyle birlikte ortaya atılan çoğul yurttaşlık uygulamaları bir ulusa ve tek bir devlete üyeliğin esprisini zayıflatmakta, bu güne kadar özel kimlik alanı olarak görülen etnisite, din, inanç gibi kimlik unsurları farklılık talepleriyle kamusal alana taşınarak farklılaştırılmış ya da imtiyazlı yurttaşlık talepleri ulusal bütünlüğü tehdit etmektedir (Şahin, 2007:239).

Görüldüğü gibi ulus olgusu küreselleşmeyle birlikte bir taraftan evrenciliğe yapılan vurguyla, diğer taraftan alt grupların canlandırılmasıyla zayıflatılmaya çalışılmaktadır. Bununla paralel olarak uluslaşmayla bireylerin ulusa aitlikleri sağlanırken yaratılan biz ve öteki kavramları da nitelik ve nicelik olarak değişime uğratılmaktadır. Ulus devletin biz ve öteki arasında çizdiği sınır değişmekte ve bizi yaratan öteki kavramı ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Öyle ki bizi oluşturan yurttaş olgusu devletlerin uygulamaları sonucu dünya çapında bir ölçeğe ulaşmakta ve küresel yurttaş yaratılmaktadır. Bu durumun temel nedeni olarak da üretim sisteminin tüm dünyaya yayılması gösterilmektedir. Böylece üretim sistemi içinde yer alacak bireylerin türdeşleştirilmesi gündeme gelmiştir. Bu ise ülkelerin eğitim sistemlerinin birbirine yaklaştırılması sonucunu doğurmuştur. Böylesi bir durumdan Türkiye'nin etkilenmemesi de mümkün gözükmemektedir.

2.2.5. Küreselleşme ve Kemalist İdeoloji

Toplumsal değişimde liderin rolünü açıklamaya yarayan görüşlerin en önemlilerinden biri, kültürel yapı-toplumsal yapı ayrımına dayalı modeldir. Modele göre, her toplumun inançları ve değerleri gibi öğeler, toplumun kültürel yapısını oluşturmaktadır. Buna karşılık, toplumsal kurumlar, bunların yapıları, işleyişleri, birbiriyle olan ilişkileri de toplumsal yapı adını almaktadır. Kültürel yapı daha esnek, toplumsal yapı daha katıdır. Bu sebeple değişimin ilk tohumları kültürel yapı alanında ortaya çıkmaktadır. Nitekim toplumsal yapı daha katı ve değişmez olduğu halde, kültürel yapı, doğrusal biçimde sürekli olarak akılcı çizgide gelişmektedir. Oysa kurumsal ve örgütsel yapı, eski değerleri ve inançları yansıtmamaktadır. Böylece değişen kültürel yapı ile durgun toplumsal yapı arasında sürtüşme ve çatışmalar ortaya çıkmaktadır (Kongar, 1994:130). İşte bu noktada Weber, kültürel değişimler sonunda meşruluğunu kaybetmiş olan toplumsal yapıyı değiştiren kişiyi karizmatik lider olarak nitelendirmektedir. Bir başka deyişle karizmatik lider, toplumsal yapının tarihini değiştiren liderdir. Kongar, Atatürk'ü iki açıdan karizmatik lider olarak görmektedir. Birincisi içinde bulunduğu toplumun toplumsal ve kültürel yapıları arasındaki sürtüşme ve çatışmayı çözmesi, ikincisi kendine yakıştıran insanüstü, doğaüstü nitelikleridir (1994:130-131). Çünkü Atatürk'ün yetiştiği toplumun koşullarına, toplumsal- kültürel yapı ayrımı açısından baktığımızda oldukça kesin hatlarla belirlenmiş özellikler görülmektedir.

2.2.5.1. Kemalist İdeoloji¹⁸

Cumhuriyet reformlarını Osmanlının son döneminde yapılan reformlardan ayıran, Cumhuriyet reformlarının toplumu değiştirmek hatta toplum değiştirmeyi amaçlamasıdır. Bu anlamda Cumhuriyet reformları bir devrimdir. Devrimin hem stratejisini planlayan ve uygulayan lideri, hem de taktisyeni, yani aksiyon alanında başarıya ulaştırıcısı Atatürk'tür (Eroğlu, 2001:44). Atatürk'ün Türk devrimi içindeki yeri ve rolü, Rus devrimi içinde Lenin ve Troçki tarafından ayrı ayrı paylaşılan işlev ve rollerin bütünü ve toplamı olduğu iddia edilebilir.

¹⁸ Literatürde Kemalizm'in ideoloji olup olmadığına dair birçok tartışma mevcuttur. Ancak çalışmada kullanılan ideoloji tanımı gereğince Kemalizm ideoloji olarak kabul edilecektir.

Türkiye’yi modern dünyanın saygın bir üyesi yapmayı planlayan ideolojiyi adlandırılırken Kışlalı (1994:15) iki nedenden dolayı “Atatürkçülük” sözcüğü yerine “Kemalizm” sözcüğünü tercih etmektedir. Birincisi “Atatürkçülük” adına Atatürk’e yapılan ihanetler ve bir kesimin kendilerini Atatürk’ün sağlığında yaptıklarının bekçileri olarak algılamaları sonucu Atatürkçülüğü durağanlaştırması, ikincisi ise Kemalizm’in uluslararası literatüre girip, saygın bir yer edinmesidir.

İdeoloji, Fransız Devrimi sonrasında sosyal bilimler disiplinine de Tracy tarafından kazandırılan bir kavramdır. Wallerstein, Devrim sonrası ortaya çıkan halk egemenliği çerçevesinde halkı kontrol altına almak için ideolojinin bir araç olarak kullanıldığını belirtip, ideolojiyi “uzun dönemli siyasi program” şeklinde tanımlamaktadır. İdeolojiler, var olan bir sosyal yapıyı devam ettirmeye veya yenisini yaratmaya yarayan bir fikir yapısı olduğundan, toplumsal gereksinimleri karşılayan ve o gereksinimleri duyan kesimlerce benimsenmektedir. İdeolojiler, benzer koşulları paylaşanların, o benzer koşullarının ürünü olan sorunlarına çözüm getirmektedir. Özleri aynı kalmakla birlikte, değişen koşullara koşut olarak yenilenebilen, yenilenmeye açık olan ideolojiler iddia edildiği gibi ölmezler. Kemalist ideoloji de ortaya çıktığı günden itibaren değişiklik göstererek bugünlere gelmiştir. Kemalizm, akla ve insancıl değerlere dayalı “çağdaş bir ulus” özlemine yanıt veren, geri kalmışlıktan kurtulma istencini yansıtan bir ideolojidir. Bu doğrultuda Kemalist ideolojinin temel felsefesini tam bağımsızlık, ulusal egemenlik ve ulusal kimlik oluşturmaktadır.

2.2.5.2. Tam Bağımsızlık

Kemalist ideoloji “tam bağımsızlık” ilkesine dayanmaktadır. Tam bağımsızlığın iki farklı görüntüsü olan anti-emperyalizm ile pozitivizm, iki ayrı dönemde iki değişik işlev için kullanılmıştır. Kurtuluş Savaşı aşamasında anti-emperyalizm, bütünleştirici ideoloji olarak hizmetemiştir. Buna karşılık, Cumhuriyet döneminde pozitivizm yol gösterici, toplumu yeni bir kültürel ve ekonomik yapıya doğru seferber edici, hareketlendirici bir işlev için kullanılmıştır (Kongar, 1994:302). Savaş sonrası ortaya çıkan altı ilkede pozitivizmin gerekleri doğrultusunda formüle

edilmiştir. Altı ilke, Batılı anlamda kapitalist bir devlet kurmak için, Batının geçirdiği aşamaları hızla geçirmenin kısa yolu olarak tanımlanabilir. Batılı toplumlarının eriştikleri aşamaya hızla varmak için siyasal planda laiklik ve cumhuriyetçilik, ideolojik ve toplumsal planda halkçılık ve ulusalcılık, ekonomik planda ise devletçilik ilkesi kabul edilmiştir. Tüm ilkelerin bütünlüğü, korunması ve günün koşullarına göre ileriye taşınması ise devrimcilik ilkesinin işlevidir (Kongar, 1994:368).

Atatürk, tam bağımsızlık anlayışını şu şekilde açıklamaktadır.

“Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız vazifenin asıl ruhudur... Biz yaşamak isteyen, onur ve şerefi ile yaşamak isteyen bir milletiz... Bilgin, cahil, istisnasız bütün millet kişileri, belki içinde bulundukları güçlükleri tamamen anlamamaksızın, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve kanını sonuna kadar akıtmaya karar vermiştir. O nokta, tam bağımsızlığımızın sağlanması ve devam ettirilmesidir. Tam bağımsızlık denildiği zaman elbette siyasi, mali, ekonomik, adli, askeri, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve serbestlik demektir. Bu saydıklarımızın her hangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, millet ve memleketin gerçek manası ile bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir.” (Atatürkçülük 3. Kitap, 2001:8)

Görüldüğü gibi Atatürk, tam bağımsızlığı sadece siyasi anlamda kullanmamaktadır. Ona göre tam bağımsızlık ulus-devlet yapılanmasının üç unsurunu da yani siyasal, ekonomik ve toplumsal unsurları kapsayacak niteliktedir. Atatürk’ün tam bağımsızlık ilkesini tamamlayan milli egemenlik ve milli kimliktir.

2.2.5.3. Ulusal Egemenlik ve Ulusal Kimlik

Kemalist devrim bir burjuva devrimidir ve sonucunda kapitalist bir devlet kurma amacındadır (Timur, 1994:133). Kapitalist devlet ulus-devlet özdeşliği göz önüne alındığında Kemalist ideolojinin temelini ulusal egemenlik ve ulusal kimlik oluşturmaktadır. Ulusal egemenlikte Kemalist ideoloji, öncelikle ulusal egemenliğin kaynağı olarak ulusu görmekte ve Bağımsızlık Savaşı’nın kazanılmasından sonra ilk iş olarak ulusun yaratılmasını amaçlamaktadır. Bir taraftan Kemalist uluslaşma projesi doğrultusunda Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayan dil, din, ırk, mezhep ve

cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin devleti kuran bütün bireyler türdeşleştirilirken diğer taraftan ulusal egemenliğin gereği olarak, saltanat ve halifelik kaldırılmakta, hukuk devleti ilkesi kurumsallaştırılmakta ve egemenliğin asıl sahibi olarak gösterilen eşit yurttaşlar yaratılmaktadır. Genel oy ilkesi çerçevesinde aşamalı bir süreç sonunda 18 yaşına gelen bütün yurttaşlara seçme ve seçilme hakkı tanınarak egemenliği kullanma hakkı tanınmaktadır.

Kemalist ideoloji, ulusal egemenlikte ikinci olarak siyasal otoritenin kendi yetkilerini ve temel hukuk kurallarını serbestçe belirleyebilme hak ve yeteneğinin gereği doğrultusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kurmuştur. Böylece ulus kendi kaderine hâkim olma, kendi geleceğini tayin etme gücünü elinde bulundurmaktadır. Daha açık bir ifadeyle ulus, kendini idare etmesi ve kendisi adına kararlar alması için temsilcilerini seçmektedir. Bu bağlamda ulusal egemenlik iç görünüşü ile demokratik bir yönetim biçimi ortaya koyarken, dış görünüşü ile de ulusun özgür ve bağımsız yaşamasını, yani dışa karşı ulusal birliğini ve bütünlüğünü göstermektedir (Turan ve diğ., 2002:231). Kemalist ideolojinin en önemli temellerinden olan ulusal egemenlik sayesinde bireyler, yurttaşlar topluluğunun bir üyesi yapılmakta, iradesi özgürleştirilmekte, yurttaş kendi aklını bir başkasının kılavuzluğu olmadan, onun vesayeti altına girmeden kullanma yeteneği kazandırılmak istenmektedir. Böylece ulusal egemenlik hür irade ile tecelli edebilmektedir (Yazıcı, 2004:392).

Ulus “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir” şeklinde tanımlayan Atatürk teritoryal bir ulus kurma, yani Misak-ı Milli sınırları ile bu sınırlar üzerinde yaşayan insanları birbirine ait bir bütün haline getirme amacındadır. Böylece “Türk milleti”ni bir üst kimlik olarak gören Atatürk, etnik farklılıkları bu üst kimlik altında bir zenginlik olarak değerlendirir. Bu anlamda ulusal kimlik ile ortak, tek bir üst kimliğe sahip, benimsenmiş bir üst kültür ve yerleşmiş ulusal bilincin sağlanmasına çalışılır. Atatürk, ulusal kimlik ile geleneksel grup aidiyetlerinin yerine ulusal aidiyet bağına yerleştirmek; siyasi varlıkta, dilde, yurtda ve tarihte birlik yaratmak doğrultusunda eğitim ve kültür siyasalarını oluşturmuştur. Böylece eğitim aracılığı ile Kemalist ideoloji doğrultusunda

bireylerde ulusal kimlik yaratılarak ulus oluşturulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Türk uluslaşma süreci, Batılı ülkelerin uluslaşma süreci gibi liberal değerler de taşımaktadır. Kemalist ideolojinin liberalizmi meşru kılan ve rasyonalize eden kavramı ise halkçılıktır (Timur, 1994:108). Atatürk, halkçılık ile bir taraftan bütün sınıfların birlikte zenginleştiği bir kalkınma modeli oluştururken diğer taraftan İslami hâkimiyet teorisine karşı çıkan ve sonunda onun yerini alan laik hâkimiyet teorisini kurgular. Bu yönüyle halkçılık araçsallaştırılarak hem sınıfsız bir toplum yaratmak hem de siyasi iktidarın kaynağının bir bütün olarak ulusta olduğu gösterilmek istenmiştir (Timur, 1994:109).

Küreselleşme sürecinde Kemalist ideolojide en fazla aşınma ve değişimin yaşandığı alan olarak ulusal egemenlik ön plana çıkmaktadır. Ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan değişim, mekânı zaman aracılığıyla ortadan kaldırmakta ve devletlerin büyük ölçüde, ulusunun yaşadığı vatan toprakları üzerindeki egemenliğini sınırlandırmaktadır. Bu da, devletin sınırları içerisindeki her türlü; bilgi, mal, para ve insan kaynakları üzerindeki kontrol ve denetimini zorlaştırmaktadır. Denetim gücünü diğer güçler ile paylaşması, ya da, egemenliğinin dolaylı da olsa, sekteye uğraması, yani; kontrol ve denetim gücünü aşamalı olarak yitirmesi, ulus-devletin krizini gündeme getirmektedir. “Ulusların kendi kaderini tayin hakkı”nı kullanabilme gücü, ya da, ‘Ulus-devletin bağımsızlığı’ kavramları işte bu noktada önem kazanmaktadır. Çünkü egemenlik kaybına neden olan yapılanmalar, öncelikle ulus-devletin kendi var oluş koşullarını hedef almaktadır. Bununla birlikte ulus-devletin egemenlik kaybı, ulus-devletin meşrutiyet kaynağı “ulus”unda ulusal kimlik yapısını etkilemektedir. Böyle bir durumda Atatürk’ün meclise yazdırdığı “Egemenliğin Kayıtsız Şartsız Türk Milletine Ait” sözü tartışma konusu olmaktadır.

2.2.5.4. Küreselleşmenin Kemalist İdeolojiye Yansımaları

Modern dönemde egemenliği, devletlerin kendi sınırları içinde güç kullanma yetkisine sahip ve bu yetkiyi devletlerarası sistem içerisinde yer alan devletler tarafından karşılıklı olarak teyit edilmesi doğrultusunda, iki yönlü bir kavram olarak değerlendiren Wallerstein (1997:7-8), tüm bu iddiaların kâğıt üzerine döküldüğünde modern dünyanın işleyişinin anlaşılmasında sorunlar olduğunu iddia etmektedir. Ona

göre öncelikle hiçbir modern devlet, sınırları içerisinde devamlı suretle devlet hâkimiyetine karşı bir direnişle karşılaşacağı sebebiyle gerçek anlamda bilfiil egemen olamaz. Gerçekte bu iç direnişler beraberinde çoğu zaman, devlet egemenliklerinin anayasal reformlar gibi çeşitli yasal kurumsal düzenlemelerle sınırlandırılması iç egemenliği zedelemektedir. Aynı durum dış egemenlikte de görülmektedir. Bir devletin diğer bir devletin iç işlerine karışması sık rastlanan bir durumdur. Ayrıca Wallerstein, işe yarama konusunda işlevselliğini tartışma konusu olarak gördüğü uluslararası hukukun da devletlerin dış egemenliğini sınırlandırdığını belirtir. İç ve dış egemenlikte devletlerin tam egemen olamadıklarını belirten Wallerstein, buna karşılık modern dünya sisteminin egemenlik anlayışını diğer dünya sistemleri ile karşılaştırıldığında, modern dönemdeki devletlerin egemenlik ideolojisinin kendine özgü politik bir niteliği olduğunu belirtir.

Ulusal egemenliği en fazla etkileyen kurumlar uluslararası yapılanmalardır. Kuruluşlarında ülkeleri fazla etkilemeyen bu kurumların üretim teknolojisinde ve sermayenin yapısındaki değişmeye paralel olarak 1945 sonrasında rol ve konumlarında değişiklikler meydana gelmiştir. Değişikliğin temel nedeni dünya kapitalist sisteminin merkezini teşkil eden devletlerin, diğer ülkelere yönelik siyasalarının eşgüdümünü sağlamak, bunlar üzerinde siyasi baskı yapmak ve dünya ticaret ve yatırım düzenini şekillendirme istekleridir (Somel, 2002:196). Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler saygınlık kaybederken öne çıkan kuruluşlar IMF ve IBRD ya da Dünya Bankası olur. 1945 sonrası IMF ödemeler dengesi açıklarını kapatmak üzere mali sektör ve programlara kısa vadeli borç veren kuruluş olarak örgütlenirken, Dünya Bankası kalkınma sorununa odaklanıp, maddi sektöre ve projelere uzun vadeli borç veren bir kuruluş olarak örgütlenmiştir. Dönem sonunda bu net işbölümü ortadan kalkmış, iki kurumun görev alanında önemli geçişmeler ortaya çıkmıştır (Güler, 1996:48). IMF, tek tek ülkelerle anlaşma üzerinden yürüyen niyet mektupları ve bunların üzerine inşa edilen stand-by anlaşmaları yapmaya başlamıştır. Dünya Bankası ise açtığı proje kredilerini, 1980 yılından sonra yapısal uyarılama kredisi adı verilen SAL sistemiyle emredici bir içerikle genişletmiştir. Bununla birlikte OECD, ülkeler hakkında hazırladığı ülke raporlarıyla, danışma görüşleri ortaya koyarken, Dünya Ticaret Örgütü ise dört çok taraflı anlaşmaları araç

olarak kullanılmaktadır. Bunlar mal liberalizasyonunu sağlayan GATT, hizmet liberalizasyonunu sağlayan GATS, fikri-sanayi mülkiyet haklarını gelişmiş ölkeler adına korumaya alan TRIPS, yabancı yatırımcıların haklarını koruyan TRIM dir (Göler, 2003:70-71).

Uluslararası yapılanmalardan ölkelerin bağımsız karar alma mekanizmalarını etkileyen bir başkası ise “çok uluslu” veya “ulus ötesi” şirketlerdir. Bu şirketlere yakıştırılan sıfatlar, şirketlerin ölkeler ve uluslar karşısında bir şekilde bir taraf olduğunu anlatmaktadır. Oysa bu şirketlerin sahipleri ve bu sahiplerin milliyeti vardır. şirketlerin araştırma geliştirme faaliyetlerini nerede yaptıkları, üretimi nerede gerçekleştirdikleri, kârlarını hangi ölkelerde topladıkları bu şirketlerin faaliyette bulunduğu ölkeler ekonomilerini olumlu-olumsuz etkilerini belirlemektedir. Mülkiyet hisseleri gelişmiş ölkelerde bulunan şirketleri ulus üstü örgütler olarak değıl, gelişmiş ölkelerin ulusal ekonomilerinin birer uzantısı olarak görmek daha gerçekçidir. Dolayısıyla küreselleşmeyi sürükleyen büyük şirketler, dünyadaki az sayıdaki zengin gelişmiş ölkelerin örgütleridir (Somel, 2002:197).

Küreselleşme sorununda çok uluslu şirketlerin gittikçe artan rolleri açıktır. Bu şirketlerin gelişmekte olan ölkeler açısından en pozitif tarafı yabancı yatırımlardır. Ancak ekonomik büyümeye katkısı konusundaki tartışmalar devam etmekle birlikte yabancı yatırımın ekonomik büyümeyi olumlu ya da olumsuz etkilediğini iddia eden birçok çalışma bulunmaktadır. Bu tartışmalar bir tarafa kesin olarak ekonomistlerin çoğunun kabul ettiğı iki nokta bulunmaktadır. Birincisi ölkeler arasında kişi başına düşen gelir farkı yoksul ölkeler aleyhine artarken zengin kulübün durumu daha iyiye doğru gitmektedir. Küreselleşme ve yabancı yatırımların diğeri bir etkisi de gelişmekte olan ölkelerdeki gelir dağılımını bozmasıdır. Eğitim düzeylerini ya da bir başka ifadeyle beşeri sermaye donanımlarını artırırırlarsa ve dışa açılma büyük oranda yabancı yatırım olarak sağlanırsa gelişmekte olan ölkelerin küreselleşmeden alabileceğı pay artacaktır. Aksi takdirde küreselleşmenin kaymağı büyük oranda zenginler kulübünün elinde kalacaktır (Özdemir, 2002:211). Ancak sorun bu şirketlerin girmek istedikleri ölkelerin yasalarına tabi olmak yerine uluslararası yasaların kabul edilmesi doğrutusunda ölkeleri baskı altına alması ve herhangi bir

problemli durumla karşılaştıklarında Uluslararası Tahkim Kuruluna gitmeyi şart koşmalarıdır.

Türkiye özellikle 1980’li yıllardan sonra artan ölçüde uluslararası kuruluşlarla yaptığı anlaşmalar çerçevesinde ekonomik ve siyasal alanda bir takım reformlar gerçekleştirmiştir. Yapılan reformlar çerçevesinde bir takım yetkiler uluslararası kuruluşlara devredilmiştir. Örneğin herhangi bir davadan dolayı verilen mahkeme kararlarına inanmayan yurttaş, kararı ulus üstü mahkemelere taşıyabilmesi (Demir, 2003:108-109) yargının yetkilerinin ülke dışına devir edilmesi olarak iddia edilebilir. Bunun birlikte siyasetten uzak teknokrat yapılanmalar olan bağımsız üst kurullar da egemenliği kullanmakla yetkili olan meclisin yetkilerinin aşıldığı gerekçesiyle tartışma konusu olmaktadır. Kemalist ideolojinin egemenlik konusunda zaafa uğratıldığı bir başka alan ise IMF veya Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalar doğrultusunda Türkiye’ye dayatılan şartlardır.

Küreselleşme sürecinde, Türkiye’de yaşanan değişikliğin net olarak görüldüğü bir diğer alan ise idari yapılanmadır. İdari bütünlük anlayışı devam etmekle birlikte küreselleşmenin getirdiği yeni şartlarda, işletmecilik ilkeleri doğrultusunda devletin idari anlamda yeniden yapılandığı göze çarpmaktadır. Bu kapsamdaki özerk idari adacıkların tesisi, yerel yönetimlere güç ve yetki aktarımı gibi uygulamalar iktidar gücünde dağılma ve egemenlikte bir daralmaya yol açtıklarından iç egemenlikteki değişimin önemli bir boyutu olarak ele alınabilirler. Devletin yeniden yapılandırılması sürecinde devlet aygıtının küçültülmesi sonucu gerek personel seçiminde alt grupların etkili olması, gerekse devletin boşalttığı alanların alt gruplar tarafından doldurulması ulus yapısını olumsuz etkilemektedir. Özellikle alt gruplardan dini cemaatlerin aktif hale gelmesi devletin laiklik anlayışını da aşındırmaktadır.

Küresel dönemde kimlik konusunda ortaya çıkan eğilim ve yaklaşımlarında Kemalist ideolojinin ulusal kimlik siyasası açısından tayin edici nitelikte olduğu iddia edilebilir. Postmodernitenin kimlik ve kültür konusunu tartışmaya açması, liberal demokrasinin azınlık hakları ve kültürel hakları dâhil sivil ve siyasal hakları

güvence altına alan yapısı, gelişen popüler kitle kültürü ve yerel kültürlerdeki canlanma iddianın kanıtları olarak gösterilebilir (Mutlu, 2007:13). Özellikle Avrupa Birliği ile müzakereler sürecinde öne sürülen ve Lozan Anlaşması'nda azınlık olarak değerlendirilmeyen unsurların pazarlık konusu yapılması Kemalist ideolojinin “Türk ulusunu”nu bir üst kimlik olarak gören, etnik farklılıkları bu üst kimlik altında bir zenginlik olarak değerler yapısını olumsuz etkilemektedir. Bunun yanı sıra Özbudun ve Keyman'ın belirttiği gibi yükselen İslami kimlik küreselleşmenin getirdiği bir diğer sonuçtur.

Kemalist ideoloji başta eğitim ve kültür teşkilatları aracılığıyla standart bir kültür yaratma, resmi ideoloji ekseninde geleneksel grup aidiyetlerinin yerine ulusal aidiyete bağlı ulusal kimlik oluşturma ve siyasi varlıkta, dilde, yurttta ve tarihte birliktelik sağlama amacındadır. Buna göre dilde yapılan reform ile ulusun tüm bireylerinin konuştuğu ortak bir dil ve Tevhid-i Tedrisat ile de standart bir eğitim anlayışı getirilerek homojen bir toplumsal ilişkiler iklimi oluşturulmuştur. Bu noktada ulusal kimlik yaratmada eğitim sistemi kritik rol oynamaktadır. Dolayısıyla küreselleşmenin ve onun ideolojisi olan yeni liberal anlayışın eğitim sistemine etkileri, küreselleşme-ulusal kimlik etkileşiminde araç konumuna gelmektedir.

Yeni liberal ideoloji çerçevesinde Türkiye’de kamu yönetiminde yaşanan değişmeye paralel olarak eğitim sisteminde de değişiklikler yapılmaktadır. Bu doğrultuda bir taraftan özel eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasına çalışılırken diğer taraftan resmi eğitim kurumları işletmecilik ilkeleri doğrultusunda Toplam Kalite Yönetimi, Performansa Dayalı Yönetim ve Okul Geliştirme Yönetme Ekibi çalışmaları uygulamaya geçirilmektedir. Bu çalışmalar eğitim sisteminin etkinliğini artırma konusunda olumlu olarak karşılanmaktadır. Bu noktada dikkatler devletin ideolojisinin aktarıldığı müfredat ve ders kitaplarına çevrilmektedir. Bugün Talim Terbiye Kurulunun Tevhid-i Tedrisat doğrultusunda müfredatı ve ders kitaplarını belirlemekte tek yetkili organ olması ve eğitim kademeleri arasında yapılan merkezi sınavların devletin ideolojisinin işlenmesinin kontrolü açısından önemlidir. Bununla birlikte Tevhid-i Tedrisatın diğer uygulama araçları olan teftiş ve idare birliğinin önemini koruyor olması Türkiye açısından olumludur. Ancak ders müfredatlarının

belirlenmesinde çalışmaların dış kaynaklarla finanse edilmesi soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir.

Eğitim alanında yapılmakta olan köklü reformun en önemli ayaklarından birini müfredat değişiklikleri oluşturmaktadır. Çalışmada eğitim ve ideoloji arasındaki ilişki uluslaşma bağlamında inceleniyor olması ilköğretim alanında yapılan müfredat değişikliklerini gündeme getirmiştir. Çünkü ilköğretim müfredatları, ilköğretimin daha sonraki eğitim kademelerinin temelini oluşturması nedeniyle, ülkelerin eğitim sistemlerinin yapısı hakkında önemli ipuçlarını içermektedir. Yaratılmak istenen insan tipinin temeli ilköğretimde atılması ve en önemlisi de ulus-devlet yapılanmasında ilköğretimin zorunlu olmasından dolayı devletin ideolojisi doğrultusunda oluşturduğu eğitim politikası, öncelikle ve en açık haliyle ilköğretim müfredatlarında kendisini yansıtmaktadır. Bu doğrultuda ilköğretim müfredatında radikal değişikliklerin yapıldığı 1968 ve 2005 müfredatları Türkiye açısından önemlidir. Çünkü müfredatlar dikkatlice incelendiğinde içinde bulunan dönemin özelliklerini taşıdığı ve Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren sürdürülen ideolojide kırılmanın yaşandığı görülmektedir.

1968 müfredatı hazırlanışı sırasında dış müdahalelerin en açık şekilde görüldüğü bir müfredattır. 1968 müfredatından önce sırasıyla 1926, 1936, 1948 ilkokul müfredatları uygulanmıştır. Bu müfredatların değiştirilmesinin temel nedenleri; devrimler, yeni eklenen dersler, okul örgütündeki değişimler, köy okulları rejimi ve anayasa değişiklikleridir (Ergun, 1987:41). Ergun'e göre 1968 yılına kadar hazırlanan ilkokul müfredatlarında dönemsel ihtiyaçlara yönelik kimi değişimler söz konusu olmakla birlikte, temel yaklaşımda köklü değişikliklere gidilmemiştir. Müfredatlarda genel kültür ve bilgiye öncelik verirken; içerik bakımından yurttaşlık bilgisi ağırlıklıdır. Birey-devlet ilişkisi ve yurttaşlık eğitimi ilköğretimden başlayarak özellikle toplumsal sorumluluk, ülkeye bağlılık, eşitlikçilik gibi değerlerle sağlanmaya çalışılırken, müfredatların içerikleri bu doğrultuda yapılandırılmıştır. Pozitif bilimlerin ağırlık kazandığı ve bu anlamda bilimselliğin temel ölçüt olarak ortaya konulduğu müfredatlar, önüne sanayileşme ve kalkınma hedefini koymuş olan bir ülke için ilkokuldan başlayarak gerekli bilgi donanımını sağlamak gibi bir

zorunluluğun sonucunda oluşturulmuştur (1987:41-43). Ergun, 1968 müfredatının özel girişimciliğin eğitim ve öğretim anlayışını yetirince yansıttığını belirterek, dikkat çekici noktanın müfredatın hazırlanmasının finansörlüğünün Ford Vakfı tarafından üstlenilmesi olarak belirtir. Ergun, müfredatın hazırlık çalışmalarını yapan, dönemin Milli Eğitim Bakanlığı'na oluşturulmuş Eğitim Milli Komisyonu'nun yurtiçi ve yurtdışı inceleme gezileri sonucunda yazılacak olan raporun, Vakıfla yapılan anlaşma çerçevesinde gezinin son durağı olan Viyana yazılacak olmasına kuşku ile yaklaşmaktadır. Ergun, Vakfın bu isteğinin asıl nedenini, raporun yurtdışında yazıldığı takdirde raporu yazanların etki altında kalmalarını önlemek olarak değerlendirmektedir. Daha sonra rapor, ülkedeki siyasi ortam nedeniyle bir süre bekletilmiş, 27 Mayıs Hareketi ile kurulan Milli Birlik Hükümeti yetkililerince ve aralarında eski Milli Eğitim Bakanlarından olan Hasan Ali Yücel'in de bulunduğu birçok akademisyenin incelemesi sonucunda 1962 yılında yeniden işlenerek oluşturulmuştur. Taslak halindeki müfredat altı yıl boyunca çeşitli pilot okullarda uygulandıktan sonra 1968 yılında yürürlüğe girmiştir (Ergun, 1987:44).

1968 müfredatını önceki müfredatlardan ayıran özelliği, yukarıda değinildiği gibi yabancı bir kuruluş tarafından finanse edilmiş olmasıdır. Müfredatın en önemli özelliği ilköğretimin amaçları bölümüne, kişisel ya da özel girişimciliğin eklenmiş olmasıdır. Müfredattaki bir başka yaklaşım, bilgiden çok beceriye yer vermesidir. Daha çok Dewey'ci eğitim anlayışının hâkim olduğu programda okul gerçek bir toplum olarak görülmektedir (Ergun, 1987:47). Müfredatın daha önceki müfredatlarda yer almayan söz konusu yaklaşımları, eğitim alanına ilişkin önemli bir siyasa değişiminin göstergesidir. Bununla birlikte, müfredatın getirdiği yenilikler, dönemin hükümeti olan Demokrat Parti'nin siyasaları ile uyumlu olup, özellikle girişimcilik vurgusunun müfredata dâhil edilmesi, partinin liberal çizgisine ters düşmemektedir.

1968 yılından sonra ilköğretim alanında müfredata yönelik en büyük değişiklik 2005 yılında yapılmıştır. Yapılan değişiklik yaratılmak istenen yurттаş tipi açısından önem taşımaktadır. Çünkü değişiklik postmodernitenin esinlenme kaynağı

olan kuantum fiziğine dayandırılarak yapılmıştır.¹⁹ Programın mimarı olan Ziya Selçuk (2005), öğretim programının değiştirilmesinde en önemli etkenin küreselleşme süreci ile birlikte değişmekte olan eğitim yaklaşımları ve program hareketleri olarak ifade etmektedir. Ona göre özellikle son yıllarda Uzak Doğu, Kuzey Amerika ve Avrupa Birliği ülkelerinde peş peşe gerçekleştirilen program hareketleri bu anlamda önemli bir yere sahiptir. Bu hareketlerin çıkış noktası ise sanayi toplumu için uygun olan eğitim modellerinin bilgi toplumunun rekabetçi yapısını kaldıramamasıdır. MEB ise yapılan değişikliği şu şekilde gerekçelendirmektedir: “Gelişmiş dünya ülkelerinin çoğu, ülkemize kıyasla okullaşma, alt yapı ve eğitim harcamaları bakımından ileride olduğu hâlde, sosyal ve ekonomik alandaki yapısal değişimler, demokrasi ve yönetim kavramlarındaki farklılaşmalar ve teknolojiye bağlı değişimler doğrultusunda, eğitim sistemlerini sürekli değiştirerek gelişmelere uyum sağlamak için eğitim sürelerinden, okul türlerine ve eğitim programlarına kadar her alanda reformlar yapmaktadırlar.” (MEB, 2005a).

Program değişikliğinin nedenlerinden bir diğeri olarak Selçuk (2005), Türkiye’nin uluslar arası konjonktürde aldığı konumu göstermektedir. Nitekim Türkiye’nin Avrupa Birliğine üyelik hedefi, küreselleşme sürecinin bir parçası olarak, bu konudaki yasal düzenlemelerin yapılması ve söz konusu hedefin gerçekleşmesi bakımından birtakım yapısal uyarlama politikalarından kaynaklı olarak, öğretim programlarının Avrupa Birliği normları ile uyumlu hale getirilmesine yol açmaktadır. Çünkü bütün dünyada ve özellikle AB ülkelerinde son birkaç yıldır bir eğitim reformu girişimi başlatmıştır. Son derece geniş kapsamlı olan bu reform dalgası, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişin doğurduğu bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Yapılan reformlarla yaratılmak istenen birey profili ise küreselleşme ve onun ideolojisini oluşturan yeni liberalizmin birey tipi olan girişimci bireydir. Nitekim MEB yetkililerince yapılan açıklamada da bu durum açıkça ifade edilmektedir. MEB, yeni müfredat değişikliğini savunma amaçlı internet sitesine

¹⁹ Müfredatın temel yaklaşımlarından biri, pozitivist bilim anlayışını eleştirerek Newton yaklaşımını reddetmesidir. Milli Eğitim Bakanlığı yeni müfredatı tanıtırken Newton mantığını, düz bir mantık olarak nitelendirerek ‘ak ve karaların’ sembolü olarak yargılamakta, kuantum fiziğinin temel alındığı yapılandırıcı eğitim modelini benimsediğini belirtmektedir. Müfredatın dayandığı temeller arasında sunulan bu yaklaşım, Bakanlık yetkililerince, “Baskın lineer düşünce yerine, karşılıklı nedensellik ilkesi ve çoklu sebep-çoklu sonuç anlayışı öne çıkarılmıştır.” ifadesinde açıkça ortaya konulmaktadır (MEB, 2005b).

koyduğu “Programlar, istikrarlı, üretken ve sürdürülebilir bir ekonomiyi önemser ve öğrencinin ekonomik hayat ile iç içe olmasını ister. Bu nedenle yalnız içinde yaşadığı toplumun ekonomik hayatını incelemesi ve bu konuda fikir üretmesiyle yetinmez, hızla değişen dünyada ortaya çıkabilecek ekonomik fırsatları değerlendirmesi için rehberlik eder. Bu sayede öğrenci, gittikçe küreselleşen dünyada başarılı bir birey olarak, ilerideki çalışma hayatına girişimci bir ruhla ayak uydurmada zorlanmaz.” (MEB, 2005b) ifadeleri ile girişimciliği savunmaktadır. Yine aynı metinde, “Girişimci insanlar ülke ekonomisinde önemli roller üstlenir ve yenedünya koşullarında girişimci insanlara talep eskisinden çok daha fazladır. Bu nedenle programlar öğrencilerin girişimci bir ruhla yetişmelerini önemser, bunun için gerekli önlemleri alır.” (MEB, 2005b) ifadeleri ile girişimci yurttaşlar yaratmak istediğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Kapitalizm ile ulus-devlet arasında yapısal bir özdeşlik olduğu, bundan dolayı kapitalizmin geldiği son nokta olan küresel dönemde ulus-devlet, karşılaştığı bazı sorunları çözmede küçük, bazılarında ise büyük kalmasına neden olmuştur. Bu ise ulus-devleti temel unsurları ve yapısal özellikleri bakımından bir kısım yetkilerini ulus üstü yapılanmalara, bir kısmına da yerel birimlere devretmeye zorlamıştır. Ulus üstü yapılanmaların özellikleri dikkate alındığında bu durumdan merkez ülkelerinin güçlenerek varlığını korumakta olduğu, buna karşılık çevre ülkelerinin giderek daha bağımlı hale geldiği açıktır. Diğer taraftan ulus-devletin meşruiyet zemini olan ulusun yerine yeni bir meşruiyet zemini oluşturulamadığından ulus önemini korumaktadır. Çünkü ulus olmanın eyleme dönük bilinci olan milliyetçilik ideolojisi geçerliliğini devam ettirmektedir. Bu durumu Smith üç kanıt ortaya koyarak milliyetçiliğin yakın zamanda aşılmasının zor olduğunu iddia etmektedir. Bu kanıtlar; milliyetçilik siyasal olarak gereklidir, ulusal kimlik toplumsal açıdan işlevseldir ve ulus tarihsel olarak yerleşik bir yapılanmadır (Smith, 2002b:175).

Ulus, modern dönemin eseridir ve ulus-devletin meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır. Ulus-devlet sınırları içerisinde yaşayan bireylerden ulus yani iradi bir birliktelik yaratmak için ideoloji ve eğitimi araç olarak kullanmaktadır. Devlet, ulusu yaratırken bireylerin gördüğü gerçeği kendisinin oluşturduğu şekilde algılamasını istemekte ve bu isteği de ideoloji devlete sunmaktadır. Eğitim ise devlet ve ideolojiden beslenerek bu isteği hayata geçirmektedir. Çünkü eğitim bireyin davranışını değiştirme gibi bir yeteneğe sahiptir. Devlet, ideoloji ve eğitim aracılığıyla ulusu yani bizi yaratırken karşısına ötekini konumlandırmaktadır. Doğal olarak da biz'in varlığı öteki'ne bağlıdır ve eğitim aracılığıyla biz ve öteki arasındaki sınır çizilmektedir. Küresel dönemde ise küresel ölçekte bir birlikteliğin karşısına konulabilecek öteki kavramının yaratılması mümkün gözükmemektedir. Her ne kadar küresel ısınma veya küresel terör hareketleri gibi tehditler küresel birlikteliği tehdit etse de bunlar öteki kavramının yerini alamamaktadır. Ancak küresel ölçekte yaratılamayan öteki kavramı etnik milliyetçilikler ön plana çıkarılmak suretiyle yerel ölçeğe indirgenmiştir.

Ulus üstü kurumlar dünya üzerinde hegemonyasını kurmasına karşılık ulus-devlet şu an için siyasi kimliğin başlıca kaynağı olma konusunda rakipsizdir. Ulus hala insanlara bir aidiyet ve kimlik vermenin yanı sıra, insan hayatının her anına damgasını vuran; hayatı anlamlandırma, kalkınma, gelişme ve refahı motive etme işlevlerini yerine getirebilen temel kolektif siyasi kimliktir (Bostancı, 2003:7-8). Bugün dünya üzerinde her insanın bir ulusal kimliği vardır. İnsanlar içinde doğduğu toplumun dil ve kültürüyle büyümekte, küçük yaşlardan itibaren ülke coğrafyasını tanıyıp vatan kabul etmekte, dilini konuşmakta ve o dille eğitim yapmakta, küresel ölçekte meydana gelen her türlü olumsuzlukta öncelikle ülkelerini düşünmektedir. Ülkeler ulus üstü yapılanmalara üye olurken dahi ülke çıkarlarını ön plana koymaktadır. Bu durumu en somut olarak uluslar arası yapılan spor müsabakalarında görmek mümkündür. İnsanlar merkez veya çevre ülke yurttaşı ayrımı yapmaksızın takımlarını desteklemektedir.

Küresel dönemde ulus-devletin bir kısım yetkilerini yerel birimlere devretmesi yerel unsurların önem kazanmasına yani farklılıkların ön plana çıkmasına, bir kısım yetkilerini ulus üstü yapılanmalara devretmesi ise evrensel türdeşliği ortaya çıkarmıştır. Bu durum ulusu ve ulusal kimliği, yurttaşlık ve kültür bağlamında etkilemektedir. Teknolojide yaşanan gelişmelerle mekânın zaman aracılığıyla yok edilmesi ve iletişim ve ulaşım araçlarında ilerleme ve ucuzlamaya paralel olarak kurulan iletişim sonucu insanlar arasında her anlamda bir yakınlaşma yaşanmaya başlamıştır. Buna göre ulusun türdeşliği ve farklılığı, yerel ve evrensel arasında kaybolmaktadır. İnsanların tüketim kalıpları dikkate alındığında gelişmeler somuta bürünmektedir. Devletlerin ulusal kimlik, yurttaşlık ve çok kültürcülüğe yaklaşım tarzlarına göre bu durum ülkeleri etkilemektedir. Yaklaşım ise eğitim alanında kendini göstermektedir.

Eğitimin kurumsal yapısının devletin dönüşümüne paralel olarak değişmekte olduğu açıktır. Yeni liberal siyasaların desteğini ilköğretim üzerine yoğunlaştırması yurttaşlık açısından olumlu bir yaklaşımdır. Bu noktada dikkatler, verilecek eğitimin ideolojik boyutuna odaklanmaktadır. Görülen ise Fransız Devrimi ile genelleştirilen yurttaşlık eğitimine başlangıç düzeyinde bilimsel ve teknik bilgi eklenerek

gelecekteki vasıflı işgücü yaratma düşüncesindeki değişimdir. Küreselleşme ile birlikte hayat boyu öğrenme kavramıyla bireyin zamansal ve mekânsal olarak tüm yaşamını kapsayan eğitimin, bireyin kendini geliştirmesi ilkesinden kazanç ve refah amaçlı eğitime yönelmesine ve eğitimin kapitalist toplumun öze ilişkin dinamikleri doğrultusunda yeniden tanımlanmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda eğitim ekonomik temele oturarak performansa dayalı bir yapıya kavuşmuştur. Böylece sermaye birikimi için gerekli ortamı yaratma adına, kamusal bir hak dolayımında tanımlanan eğitim, kamusal bir hizmet olarak arz edilirken, eğitim hakkı yurttaşlık bilincinin kazanılması ile birlikte eğitimin ilerleyen aşamalarında değişime uğramaktadır. Uzmanlaşan, farklılaşan kapitalist toplumsal yapı için gerekli donanımına sahip işgücünün yaratılmasına olanak sağlayan bir yapı değişikliği gerçekleşmiştir (Ercan, 1998:21-22). Diğer taraftan gerek çok kültürcülük karşısında devletlerin siyasetlerinde değişikliğe gitmeleri gerekse devletin yeniden yapılanması düzleminde devletin boşalttığı alanların alt gruplar tarafından doldurulması eğitimin ideolojik boyutunu etkileyen bir başka en önemli unsurdur. Sonuçta muhafazakârlarla liberallerin ortaklaşa uygulamaya koyduğu yeni sağ siyasetler doğrultusunda müfredatlar hazırlanarak istenilen davranış kalıplarını kazanmış insan tipi yaratılmaya çalışılmaktadır.

Türkiye, 1980'li yıllar sonrasında bir taraftan ekonomisini dünya ile bütünleştirmeye çalışırken diğer taraftan kamu yönetimini yeniden yapılandırmaktadır. Kamu yönetiminde yaşanan değişiklikler doğal olarak eğitim sistemine de yansımaktadır. Eğitim sisteminde özel okul uygulamaları giderek yaygınlaştırılmaya çalışılmakta ve devlet okulları işletmecilik ilkeleri etkililik, etkinlik ve hesapverebilirlik doğrultusunda yeniden yapılandırmaktadır. Bununla birlikte okul gelişim yönetim anlayışı çerçevesinde yerel unsurlar ve sivil toplum kuruluşları okul yönetimine dâhil edilmektedir. Eğitimin kurumsal yapısında önemli değişiklikler yaşanırken ideolojik yapısı da değişiklikler karşısında yeniden konumlanmaktadır. Bu konumlanış, 2005 yılında yürürlüğe giren ilköğretim müfredatında kendini göstermektedir.

Temel Eğitimi Destekleme Projesi kapsamında, 2005 yılında uygulamaya başlayan yeni ilköğretim müfredatı ile eğitimin içeriği, hem piyasanın ihtiyaçlarına yanıt verecek biçimde, hem de postmodern eğitim-öğretim yöntemleri ve bilim anlayışı temelinde yapılandırılmıştır. Girişimcilik, bilinçli tüketici, kariyer planlama, liderlik gibi unsurlar eğitimin hedefleri içine alınmış, olasılıkçı, rölâivist bilme ve öğretim yöntemleri benimsenmiştir. Böylece küreselleşmenin ideolojisi olduğu iddia edilen yeni liberalizm doğrultusunda devlet tarafından yaratılan ve hayat boyu öğrenmeyle devamlı istenilen düzeyde ve nitelikte tutulan, kendi başına sürekli girişimde bulunmasını planlayan yurttaş tipi yaratılmak istenmektedir. Müfredatlarda dikkati çeken bir diğer husus ise ulusal ve dini değerlerin önemini korumasıdır.

Devlet, ideoloji aracılığıyla kurguladığı müfredatları okullarda uygularken, merkezileştirdiği sınavlarla müfredatların kontrolünü sağlamaktadır. Talim Terbiye Kurulu aracılığıyla da okutulan kitapların denetimi yapılmaktadır. Devlet, bir taraftan okul gelişim yönetim modeliyle yerel unsurları yönetimin içine dâhil ederken diğer taraftan e-okul, İLSİS ve TEFBİS aracılığıyla merkezileşme yapısını güçlendirmektedir. Görüldüğü gibi eğitim ideolojik aygıt olma özelliğini devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkalın, Aytaç, *Toplumsal, Kurumsal ve Teknik Yönleriyle Okul Yöneticiliği*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 1998.
- Ağaoğulları, Mehmet A., *Ulus-Devlet Ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitapevi, Ankara, 2006.
- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev.Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.
- Akbulut, Örsan Ö., *Küreselleşme Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi*, TODAİE Yayını, Ankara, 2007a.
- Akbulut, Örsan Ö., "Kamu Yönetiminde İşletmecilik Sorunu", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 31, Sayı 254, Bahar, 2007b, s.73-86.
- Akbulut, Örsan Ö., "Türkiye'de Kamu Yönetimi İncelemesini Tanımlayıcı Bir Kavram Önerisi: Ölçücülük-Ideametric", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 4, 2006, s.159-193.
- Akbulut, Örsan Ö., *Siyaset ve Yönetim İlişkisi-Kuramsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım*, TODAİE Yayını, Ankara, 2005.
- Akçura, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.
- Aliefendioğlu, Yılmaz, "Laiklik ve Demokrasi", *Laiklik ve Devlet*, (Derleyen: İbrahim Ö.Kaboğlu), İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s 73-128.
- Altınışik, Songül, *Eğitim Yöneticilerinin Hizmetiçi Eğitim Programlarına Katılmalarına Göre İş Doyum Düzeyleri*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1997.
- Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev.Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.
- Altunya, Niyazi, "75 Yılda Eğitim", *Türkiye Cumhuriyeti'nde Din Eğitimi*, (Editör:Fatma Gök), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.215-222.
- Amin, Samir, *Dönüşüm Halindeki Dünya Sistemi*, (Çev.Fikret Başkaya), Maki Bas. Yay. Ltd. Şti. Ankara, 2000.
- Amin, Samir, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, (Çev.Semih Lim), Kaynak Yayınları, 1997.

- Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev.İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul, 1995.
- Anderson, Perry. *Gramsci Hegemonya Dogu/Batı Sorunu ve Strateji*, (Çev.Tarık Günersel) Alan Yayınları, İstanbul, 1988.
- Apple, Micheal W., “Piyasalar ve Denetim Kültürü”, *Küreselleşme ve Eğitim*, (Derleyen: Oğuz,Ebru ve Ayfer Yakar), Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s.9-34.
- Apple, Micheal W., “Küresel Tehlikeler: Eğitimdeki Eşitsizlikler veNeo-Liberal Politikaların Bir Mukayesesi”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı 2, Mayıs, 2002, s.23-46.
- Atatürk, *Medeni Bilgiler (Uygarlık Bilgileri)*,Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Atatürkçülük 3. Kitap, *Atatürkçü Düşünce Sistemi*, MEB Yayınları, İstanbul, 2001.
- Aydın, Suavi, “İki İttihat-Terakki:İki Ayrı Zihniyet,İki Ayrı Siyaset”, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşruiyet’in Birikimi*, (Editör:Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları), Cilt 1, İstanbul, 2001, s.117-128.
- Balcı, Ali, *Etkili Okul-Okul Geliştirme, Kuram Uygulama ve Araştırma*, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Baloğlu, Zekai, *Türkiye’de Eğitim*, TUSİAD Yayınları, İstanbul, 1990.
- Balibar, Etienne, *Althusser İçin Yazılar*, (Çev.Hülya Tufan) İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Balibar, Etienne ve Wallerstein, Immanuel, *İrk Ulus Sınıf-Belirsiz Kimlikler* (Çev:Nazlı Ökten), Metis Yayınları, 1993.
- Barrett, Michele, *Marx’tan Foucault’ya İdeoloji*, (Çev.Ahmet Fethi) Sarmal Yayınları, İstanbul, 1996.
- Başaran, İ.Ethem, *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*, Ekinoks Yayıncılık, Ankara 2006.
- Başgil, A.Fuat, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1977.
- Baumann, Gerd, *Çokkültürlülük Bilmecesi* (Çev:İşıl Demirakın), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- Bauman, Zygmunt, *Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları*, (Çev:Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.

- Benton, Jean, “Küreselleşme ve Kendini Yönetme Hakkı: Eğitimsel Bakış Açıları”, *Küreselleşme ve Eğitim*, (Derleyen: Oğuz,Ebru ve Ayfer Yakar), (Çev.Hasan Hüseyin Aksoy), Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s.119-140.
- Berger, L. Peter ve Samuel P. Huntington, *Bir Küre Bin Küreselleşme, Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik*, (Çev. Ayla Ortaç). Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Berkes, Niyazi, *Türkiyede Çağdaşlaşma*,Yapı Kredi Yayınları,İstanbul,2009.
- Bilgen, H.Nihat, *Çağdaş ve Demokratik Eğitim-Ders Geçme ve Kredi Uygulaması* Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1994.
- Boratav, Korkut,”Değişim Sürecinde Kamu Hizmetleri ve Sendikal Politikalar Sempozyumu”, *Küreselleşme Politikaları ve Kamu Hizmetleri*, KESK, Ankara, Şubat, 2003, s.8-16.
- Bostancı, M.Naci, “Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik”,*Türkiye Günlüğü*,Sayı 75, 2003, s 5-33.
- Bozdoğan, Sibel, *Modernizm ve Ulusun İnşası-Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*,(Çev.Tuncay Birkan),Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
- Bulaç, Ali, *Modern Ulus-Devlet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Bulaç, Ali, “İslam ve Modern Zamanlarda Din- Devlet İlişkisi”, *Cogito*, S.1, 1994, s 67-88.
- Caymaz, Birol, *Türkiye’de Vatandaşlık-Resmi İdeoloji ve Yansımaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Çaha, Ömer, “İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusala Dönüşümü”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı:5, Kasım, 1998, s. 73-93.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*,İmge Kitapevi, Ankara,1992.
- Çelik, N.Betül, *İdeolojinin Soykütüğü 1: Marx ve İdeoloji*, Bilim ve Sanat, Ankara, 2005.
- Çetin, Halis, “Devlet, İdeoloji ve Eğitim”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:25, No:2, Aralık, 2001, s. 201-211.
- Chatterjee, Partha, *Ulus ve Parçaları-Kolonyal ve Post-Kolonyal Tarihler* ,(Çev. İsmail Çekem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Çitçi, Oya, “Ordu-Siyaset İlişkileri:1920-1938”,*Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 4, Aralık, 2006, s.17-44.

- De Wenden, Catherine Wihtol, "Uluslar ve Milliyetçilik" *Ulus ve Yurttaşlık:Hem Rakip Hem Ortak*, (Haz.Jean Leca), (Çev.Sinem İdemen), Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.39-48.
- Dağdelen, İlhan, "Liberalizasyon"
<http://insanbilimleri.com/ojs/index.php/uib/issue/view/82004>, 2004, Erişim Tarihi: 14.03.2009.
- Demir, Ömer, *Küresel Rekabette Etkin Devlet*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara,2003.
- Durkheim, Emile, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, (Çev.Fuat Aydın) Ataç Yayınları, İstanbul, 2005.
- Eagleton, Tery, *İdeoloji*, (Çev.Muttalip Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ercan, Fuat, *Eğitim ve Kapitalizm-NoeLiberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi*, Bilim Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Erdem, H.Haluk, "Atatürk ve Eğitim Hakkı", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 4, 2006, s. 151-157.
- Erdoğan, İrfan, *Eğitimde Değişim Yönetimi*, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Ergil, Doğu, "Çokkültürlülük, Türkiye ve Yeni Dünya Düzeni",
<http://acikarsiv.ankara.edu.tr/publication.php?cmd=detail&id=3590>, 1995, Erişim Tarihi:23.02.2009.
- Ergil, Doğu, *Laiklik*, Turhan Yayınları, Ankara,1990.
- Ergil, Doğu, *İdeoloji*, S Yayınları, Ankara, 1986.
- Ergil, Doğu, *İdeoloji ve Milliyetçilik*, Turhan Yayınları, Ankara, 1983.
- Ergun, Doğan, *Sosyoloji ve Eğitim*, V Yayınları, Ankara, 1987.
- Ergun, Turgay, "Postmodernizm ve Kamu Yönetimi",*Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 30 Sayı 4,1997, s. 3-16.
- Erkızan, Hatice Nur, "Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 18, Şubat, 2002, s. 61-76.
- Eroğul, Cem, *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara,1999.
- Eroğlu, Hamza, "Atatürk'ün Üstün Kişiliği", *Atatürkçülük 2.Kitap*, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul, 2001, s 39-58.
- Erözden, Ozan, *Ulus-Devlet*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008.

- Gellner, Ernest, *Milliyetçiliğe Bakmak* (Çev.Simtem Coşar ve Saltuk Özertürk-Nalan Soyarak), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Giddens, Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet* (Çev.Cumhur Atay), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*. MEB Yayınları, İstanbul, 1996.
- Gökçe, Feyyat, *Değişme Sürecinde Devlet ve Eğitim*, Tekağaç Eylül Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Göle, Nilüfer, *Mühendisler ve İdeoloji-Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, Metis Yayınları, 2004.
- Guttek, Gerald L., *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*, (Çev.Nesrin Kale), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2006.
- Güler, Birgül Ayman, "Değişim Sürecinde Kamu Hizmetleri ve Sendikal Politikalar Sempozyumu", *Türkiye'de Kamu Hizmetleri ve Yeniden Yapılandırma Politikaları*, KESK, Ankara, Şubat, 2003, s.68-81.
- Güler, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi-Yapısal Uyarlama Politikaları*, TODAİE Yayını, Ankara, 1996.
- Gündoğan, Ali O., "Devlet ve Milliyetçilik", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 21, Kasım, 2002, s.181-197.
- Güven, İsmail, *Türkiye'de Devlet Eğitim ve İdeoloji*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2000.
- Habermas, Jürgen, "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak Siyaset Kuramı Yazıları, (Çev.İlknur Aka), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu-Kültürel Değişimin Kökenleri*, (Çev.Sungur Savran) Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
- Heyd, Uriel, *Türk Milliyetçiliğinin Kökleri*, (Çev.Adem Yalçın), Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.
- Hill, Christopher, *1640 İngiliz Devrimi*, (Çev.Neyyir Kalaycıoğlu), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- Hobsbawm, Eric J., *Devrim Çağı 1789-1848* (Çev.Bahadır Sina Şener), Dost Kitabevi, Ankara, 2000.
- Hobsbawm, Eric J., *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"* (Çev:Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.
- İnal, Kemal, *Eğitim ve İdeoloji*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.

- İnal, Kemal, *Eğitimde İdeolojik Boyut*, Doruk Yayınları, Ankara, 1996.
- İnan, Afet, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- İnce, Özdemir, “Genelkurmay Başkanı'ndan Entelektüel Ders”, *Hürriyet Gazetesi* 25.04.2009.
- İnsel, Ahmet, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kaplan, İsmail, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Karal, Enver Ziya, “Atatürk'ün Türk Tarih Tezi”, *Atatürkçülük 2.Kitap*, MEB Yayınları, İstanbul, 2001, s157-165.
- Kazgan, Gülten, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Keyman, E.Fuat, “Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak:11 Eylül, Modernite, Kalkınma ve Öteki Sorunsalı”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 18, Şubat, 2002, s.29-60.
- Kılıçbay, Mehmet A., “Kimlikler Okyanusu”, *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı.23, Mayıs 2003, s. 161-165.
- Kılıçbay, Mehmet A., “Kültür Çoğunluğu Sona Ererken”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 18, Şubat, 2002, s.115-122.
- Kılıçbay, Mehmet A., *Dinin Fiziği Demokrasinin Kimyası*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 1999.
- Kılıçbay, Mehmet A., *Uyruktan Vatandaşa Geçimden İktisada*, İmge Kitapevi, Ankara, 1996.
- Kışlalı, Ahmet Taner, *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- Kili, Suna, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kodaman, Bayram, “Millî Kimlik ve Küreselleşme- Dünyalaşma”, *Türk Yurdu*, Cilt 24, Sayı 200, Nisan, 2004, s. 29-33.
- Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, Ankara, 2005.
- Kongar, Emre, *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Kongar, Emre, *Kültür Üzerine*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.

- Köktaş, M. Emin, *Din ve siyaset-Siyasal Davranış ve Dindarlık*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- Kömeçoğlu, Uğur, “Küreselleşme, Modernleşme, Modernlik”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 18, Şubat, 2002, s. 11-27.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.Metin Kırıatlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.
- Laclau, Ernesto, *İdeoloji ve Politika* (Çev.Hüseyin Sarıca), Belge Yayınları, 1998.
- Lombardi, Franco, *Antonio Gramsci'nin Marksist Pedagojisi*, (Çev.Sibel Özbudun-Başak Ekmen), Ütopya Yayınları, İstanbul, 2000.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi-Makaleler 4*, (Derleyen:Müntaz'er Türköne, Tuncay Birkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007a.
- Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007b.
- Mardin, Şerif, “Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi”, *Yeni Osmanlı Düşüncesi*, (Derleyen:Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 2001, s. 42-53.
- Mardin, Şerif, *İdeoloji*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1976.
- Marx, Karl, *Yabancılaşma*, (Derleyen:Barışta Erdost), (Çev.Kenan Somer,Ahmet Kardam, Sevim Belli, Arif Gelen, Yurdakul Fincancı, Alaattin Bilgi) Sol Yayınları, Ankara, 2000.
- McLellan, Davit, *İdeoloji*, (Çev.Ercüment Özkaya), Doruk Yayınları, Ankara, 1999.
- MEB, “Programların Geliştirilmesini Gerekli Kılan Nedenler “
<http://www.meb.gov.tr/ttkb/programlar.html/> (2005a) Erişim Tarihi:25.04.2009.
- MEB, “Programların Yaklaşımı” <http://www.meb.gov.tr/ttkb/programlar.html/> (2005b) Erişim Tarihi:25.04.2009.
- Milliyet, “Türkiye'den 6 milyar dolar sermaye ihracı”
<http://www.milliyet.com.tr/2004/03/23/ekonomi/eko07.html> 2004, Erişim Tarihi: 22.01.2009.
- Mutlu, Ahmet, “Yönetişimde Yerel Kültür İle Etnik Kimlikler Vurgusu ve Türkiye”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 1, Mart, 2007, s. 1-25.

- Müftüoğlu, Özgür, “Değişim Sürecinde Kamu Hizmetleri ve Sendikal Politikalar Sempozyumu”, *Üretim Sürecindeki Değişim, Çalışma Hayatı ve Sendikalar*, KESK, Ankara, Şubat, 2003, s.17-27.
- Oktik, Nurgül, “Globalleşme ve Yükseköğretim”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 18, Şubat, 2002, s.103-114.
- Oran, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği-Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.
- Ortaylı, İlber, *Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- Öğün, S.Seyfi, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2000.
- Özdemir, Durmuş, “Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çokuluslu Şirketler”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 18, Şubat, 2002, s 205-216.
- Özdemir, Servet, *Eğitimde Örgütsel Yenileşme*, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2000.
- Özden, Yüksel, *Eğitimde Yeni Değerler*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Özbudun, Ergun ve Fuat Keyman, “Türkiye’de Kültürel Küreselleşme”, *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik*, (Editör:Peter L.Berger ve Samuel P.Huntington), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.303-327.
- Özkırımlı, Umut, *Milliyetçilik Kuramları-Eleştirel Bir Bakış*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Parlak, İsmet, *Kemalist İdeolojide Eğitim-Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*, Turhal Kitapevi, Ankara, 2005.
- Robertson, Roland, *Küreselleşme-Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, (Çev.Ümit Hüsrev Yolsal), Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:33, İstanbul, 2003.
- Sarıbay, A.Yaşar, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- Sarıbay, A.Yaşar, “Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam Türkiye Üzerine Yansımaları”, *Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam*, (Derleyen: Keyman,E.Fuat ve A.Yaşar Sarıbay), Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.14-33.

- Savcı, Bahri, *Atatürk Laikliğinin Gerçek Amacı ve Anlamı, Atatürk'e Saygı*, TDK Yayınları, Ankara, 1969.
- Sayılan, Fevziye, "Küreselleşme ve Eğitimdeki Değişim", *Küreselleşme ve Eğitim*, (Derleyen: Oğuz, Ebru ve Ayfer Yakar), Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s.59-82.
- Selçuk, Ziya,"MEB Müfredat Geliştirme Süreci"
<http://www.meb.gov.tr/ttkb/programlar.html/> (2005) Erişim tarihi: 25.04.2009.
- Smith, Anthony D., "*Ulusların Etnik Kökeni*" (Çev.Sonay Bayramoğlu,Hülya Kendir) Dost Kitapevi Yayınları,Ankara, 2002a.
- Smith, Anthony D.,*Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik* (Çev.Derya Kömürcü), Everest Yayınları, 2002b.
- Smith, Anthony D.,*Milli Kimlik* (Çev.Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, 1994.
- Somel, Cem, "Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 18, Şubat, 2002, s 195-204.
- Soysal, Mümtaz, *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Soydan, Tarık, "Küreselleşme Sürecinin Eğitim Alanına Etkileri", *Küreselleşme ve Eğitim* (Derleyen: Oğuz,Ebru ve Ayfer Yakar), Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s 178-191.
- Şahin, Köksal, *Küreselleşme tartışmaları Işığında Ulus-Devlet*, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Şaylan, Gencay, *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
- Şen, Y.Furkan, *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus devlet*,Yargı Yayınevi, Ankara, 2004.
- Şen, Mustafa, "Liseli Gençlerin Avrupa Birliği'ne Bakışı", *Küreselleşme ve Eğitim* (Derleyen: Oğuz,Ebru ve Ayfer Yakar), Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s.333-370.
- Talas, Mustafa, *Çok Kültürlülük Kışkacında Ulus Devlet ve Türkiye*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

- Tanör, Bülent, “Laiklik ve Demokrasi”, *Laiklik, Cumhuriyet ve Demokrasi*, (Derleyen: İbrahim Ö.Kaboğlu), İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s 23-34.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, “Küreselleşme Ulus Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı:10, Şubat, 2000, s.113-137.
- Tekeli, İlhan, *Modernite Aşılırken Siyaset*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- Tezcan, Mahmut, *Sosyolojik Kuramlarda Eğitim*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Therborn, Göran, *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı* (Çev.İrfan Cüre) İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1989.
- Timur, Taner, “Küreselleşme Söylemleri ve Gerçekler”, *Küreselleşme ve Eğitim*, (Derleyen. Oğuz, Ebru ve Ayfer Yakar), Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s.35-46.
- Timur, Taner, *Türkiye Nasıl Küreselleşti?*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- Tomlinson, John, *Kültürel Emperyalizm-Eleştirel Bir Giriş*, (Çev.Emrehan Zeybekoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Tonguç, İsmail Hakkı, *İlköğretim Kavramı*, Piramit Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Topal, Aylin, “Küreselleşme Sürecindeki Türkiye’yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ”, *Pragsis*, Sayı 7, Yaz 2002, s.63-84.
- Touraine, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. Hülya Tufan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Tözüm, Haluk, “Küreselleşme Gerçek mi, Seçenek mi?”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 18, Şubat, 2002, s.143-164.
- Turan, Refik; Mustafa Safran; Muhammet Şahin ve E.Semih Yalçın, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Bulak Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
- Tümer, Günay, “Din”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s. 312-320.
- Türküne, Mümtaz’er, *Türk modernleşmesi*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2006.
- Türküne, Mümtaz’er, *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003.
- Uluğ, Feyzi, *Eğitimde Grup Süreçleri*, TODAİE Yayını, Ankara, 1999.
- Uras, Ufuk, *İdeolojilerin Sonu mu?*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1993.

- Uzun, Turgay, “Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı 23, Mayıs, 2003, s.137-160.
- Üşür, Serpil Sancar, *İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, İmge Kitapevi, Ankara, 1997.
- Wallerstein, Immanuel, *Liberalizmden Sonra*, (Çev.Erol Öz), Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- Wallerstein, Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*,(Çev.Tuncay Birkan) Metis Yayınları, İstanbul,2000.
- Wallerstein, Immanuel, “Devletler? Egemenlik? Bir Geçiş Çağında Kapitalistlerin İkilemleri”, (Çev.Ali Kerem Aysel), *Özgür Üniversite Formu*, Sayı 4, 1998, s. 5-19.
- Weber, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (Çev.Zeynep Aruoba), Hil Yayınları, İstanbul, 1985.
- Wood, Ellen Meiksins, *Kapitalizm Demokraseye Karşı-Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması* (Çev.Şahin Artan), Yordam Kitap, İstanbul, 2008.
- Yamaner, Şerafettin, *Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim*,Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1999.
- Yazıcı, Nuri, "Yeni Türkiye Devleti'nin Temel Değerlerinden Egemenlik-Millet unsuru ve Atatürk", *Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Cilt. 7, Sayı 27-28, 2004, s. 375-397.
- Yegen, Mesut, “Yeni Anayasa Eski Vatandaşlık” *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:50 İlkbahar 2008, Ankara, s.55-65.
- Yetim, Nalan, “Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar:Ulusal-Yerel?”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*,Sayı 18, Şubat, 2002, s.129-142.
- Yıldırım, Zeynep Bilge,”Türk Lirası Öldü mü?” *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 18, Şubat, 2002, s.217-236.
- Yılmaz, Ahmet, *Kapitalist Devleti Anlamak*,Aykırı Yayıncılık,İstanbul,2002.
- Yücel, Hasan Ali,*İyi Vatandaş İyi İnsan*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1998.